

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1960.

2-3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

SZILÁGYI JÁNOS: Munkásosztályunk irodalmi műveltsége
a két világháború közötti időben

SZALAY KÁROLY: Karinthy Frigyes, a költő

SZABAD GYÖRY: Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből

MEZEI MÁRTA: Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában

GÁLDI LÁSZLÓ: A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

1960.

2—3. SZÁM

TANULMÁNYOK

<i>Szilágyi János</i> : Munkásosztályunk irodalmi műveltsége a két világháború közötti időben	107
<i>Szalay Károly</i> : Karinthy Frigyes, a költő	115
<i>Szabad György</i> : Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből	129
<i>Mezei Márta</i> : Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában	142
<i>Gáldi László</i> : A finnugor népi verselés tipológiai áttekintése	149

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Voit Krisztina</i> : Ismeretlen adatok József Attila haláláról	176
<i>Scheiber Sándor</i> : Ady Endre és Fejér Lipót	181
<i>Redl Károly</i> : Temesvári Pelbárt és az <i>Imitatio Christi</i>	182
<i>Mezősi Károly</i> : Móra Ferenc ismeretlen ifjúkori verseiből	185
<i>Nacsády József</i> : Reviczky és a Szegedi Napló	198
<i>Mollay Károly</i> : Dayka Gábor német nyelvű prédikációja a toleranciáról	201

SZEMLE

<i>Kiss József</i> : Az irodalomtörténeti szöveggyűjtemény egy újabb kísérlete	206
<i>Kajetán Endre</i> : A szocialista irodalomelmélet úttörője	213
<i>Tamás Attila</i> : Gelléri műveiről	215
<i>Egri Péter</i> : C. M. Bowra: Az alkotó kísérlet	218
<i>Hangay Zoltán</i> : Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák	220
<i>Kocztur Gizella</i> : G. B. Shaw: Vélemények, gondolatok	222

TÁRSASÁGI HÍREK

S ZILÁGYI JÁNOS

MUNKÁSOSZTÁLYUNK IRODALMI MŰVELTSÉGE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐBEN

Elvi kérdés-felvetés.

Egy társadalmi osztály általános műveltségét, s még inkább irodalmi műveltségét vizsgálni nehéz feladat. Az utóbbi években hasonló problémákkal nem is — vagy csak elenyészően keveset — foglalkozott történet- és irodalomtörténetírásunk. Egyrészt szinte teljesen elhanyagoltuk a történelemtudomány terén a kultúrtörténetet, másrészt az irodalomtörténetből szinte teljesen kirekesztettük az olvasók műveltségi helyzetének, irodalmi érdeklődésének és igényének a vizsgálatát. S kicsit ezzel is kapcsolatos mulasztásunk, hogy elhanyagoltuk az egyes olvasói rétegek irodalmi műveltségét, érdeklődését és igényét alapvetően befolyásoló különféle irodalompolitikai irányzatok és törekvések részletes vizsgálatát.

Egy rövid tanulmányban, amely a munkásosztály irodalmi műveltségének alakulását szeretné megvizsgálni egy konkrét történelmi korszakban, mindezeket a kérdéseket szinte csak felsorolni lehet.

Az egyes társadalmi osztályok irodalmi műveltségének konkrét vizsgálatát több tényező nehezíti. Egyrészt rendkívüli óvatossággal kell kezelni egy-egy társadalmi osztály *általános* irodalmi műveltségének a kérdését, hiszen a társadalmi osztályok különböző rétegekre és csoportokra tagolódnak, s minden rétegnek és csoportnak más és más a műveltségi helyzete, érdeklődése és igénye. A két világháború közötti munkásosztály esetében ez annyit jelent, hogy a munkáság egyes rétegei — így a munkásnők, vagy a vidéken élő munkáscsoportok — általános műveltségben és irodalmi színvonalban is általában igen elmaradott helyzetben voltak, más munkásrétegek pedig a kornak legforradalmibb és legszínvonalasabb olvasóközönségét jelentették. S e két szélsőséges rétegződés között — irodalmi műveltség tekintetében is tagolható — más, további munkáscsoportok helyezkedtek el. Másrészt: nehéz olyan — az egyes társadalmi osztályok irodalmi műveltségének alakulására vonatkozó — adatokat találni, amelyekből az általánosítás ne járna a torzításnak, sőt a hamisításnak a veszélyével. A statisztikai adatfelvételek, a korabeli tényanyagok, nyilatkozatok csak óvatosan kezelhető források, hiszen az esetek többségében pro és kontra adatanyagokat is fel lehet kutatni. Harmadrészt különösen nagy a veszély az irodalmi műveltség kérdésének vizsgálatánál, hogy a kutató rálép az idealista irodalomszociológia talajára, s tanulmánya pusztá és öncélú adatfelhalmozás lesz, mellyel — ha éppen nem is árt — de nem is használ senkinek semmit.

E veszélyek kiküszöbölésére, *tudományos* eredmények elérésére a vizsgált probléma feltárásánál két alapvető tényezőtől kell kiindulni. Egyrészt meg kell vizsgálni az illető társadalmi osztály — jelen esetben a munkásosztály — konkrét gazdasági, politikai és kulturális helyzetét, másrészt szemügyre kell venni a vizsgált időszakban jelentkező és érvényesülő különféle művelődés- és irodalompolitikai irányzatok és törekvések céljait és hatását. A két

világháború közötti Magyarországon mindez annyit jelent, hogy egyrészt számolni kell a magyar munkásosztály általános gazdasági és politikai elnyomottságával és kulturális elmaradottságával, másrészt fel kell tárni azt a nagyjelentőségű általános politikai és művelődéspolitikai munkát, amelyet a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ebben az időszakban kifejtettek. Sajnos a munkásmozgalom múltbeli művelődéspolitikai törekvéseinek feltárására eddig még nagyon keveset tettünk. Mindezen túlmenően: munkásosztályunk irodalmi műveltségének alakulását nem tudjuk feltárni, ha meg nem vizsgáljuk a munkásosztály nagy részét érintő, különféle polgári, vallásos, nacionalista és fasiszta szervezet és intézmény irodalompolitikai törekvését és munkástömegekre gyakorolt hatását. Végezetül, de nem utolsósorban: számolni kell az irodalmi műveltség alakulásánál is az állandó változás, a fejlődés tényezőjével. Ez a vizsgált konkrét történelmi időszakban is azt jelenti, hogy az időszak első éveiben bizonyos mértékig mások voltak az irodalmi műveltségi viszonyok is, mint az időszak későbbi éveiben vagy mint az időszak végén: a szovjetellenes, fasiszta háború éveiben.

E néhány általános elvi szempont felvetése után vegyük szemügyre sorra azokat a tényezőket, amelyek a két világháború közötti magyar munkásosztály irodalmi műveltségét kialakították és formálták.

A munkásosztály általános gazdasági, politikai és kulturális helyzete

Mint az eddigiekben szó volt erről: a munkásosztály irodalmi műveltségének alakulását alapvetően gazdasági, politikai és kulturális helyzetének alakulása határozta meg. Ebből kiindulva kell beszélnünk arról a közismert tényről, hogy Magyarországon a munkásosztály általános gazdasági, politikai és kulturális helyzete rosszabb volt, mint a legtöbb európai országban. Az évszázados félgymarmati helyzet következtében az ország gazdaságilag is elmaradt a nyugati kapitalista országok fejlődése mögött, s politikailag még a nyugati polgári demokráciák nyújtotta lehetőségek sem érvényesülhettek hazánkban. Az 1918-as polgári forradalom és az 1919-es proletárforradalom egyaránt elbukott. Magyarországon jutott elsőnek uralomra a fasiszmus, amely a konszolidációra irányuló törekvések rövid időszaka után — a korszak végén — beletorkollott egy nemzetet-pusztító, népellenes háborúba.

A munkásosztály két világháború közötti gazdasági és politikai helyzetéről már az ellenforradalmi korszak alatt is sok tanulmány jelent meg. A munkásosztály ekkori helyzetéről részletes képet nyújt néhány 1945 után megjelent marxista—leninista szemléletű mű is. Annál kevesebbet foglalkoztunk — 1945 után is — a munkásosztály és általában a dolgozó osztályok két világháború közötti kulturális helyzetének alakulásával, e folyamat történelmi értékelésével. Még kevesebbet — jóformán semmit sem — tettünk a munkásosztály irodalmi igényének és izlésének a vizsgálata terén, s a munkásosztályt érintő irodalompolitikai irányzatok és törekvések feltárása terén. A munkásosztály két világháború közötti kulturális helyzetével eddig a mártírhálált halt kiváló kommunista kultúrpolitikus és pedagógus: Földes Ferenc foglalkozott a legbetheatóbban. Nagyjelentőségű műve 1941-ben jelent meg a *Munkás-ság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon* címen. Úttörő munkásságának azóta sem akadott folytatója. Holott akkor tudjuk csak felmérni a felszabadulás óta elért hatalmas kulturális eredményeket, ha feltárjuk, hogy honnan indultunk el. Továbbhaladni is csak akkor tudunk, ha számolunk a múlt visszahúzó örökségével is, a két világháború közötti időszak káros művelődésbeli hatásaival.

A magyar munkásosztály két világháború közötti általános kulturális helyzetét a művelődésbeli elmaradottság és a kulturális felfelé törekvés kettőssége jellemezte. A kulturális elmaradottságra jellemző, hogy a munkásosztály fiai a középiskolákból és a főiskolákból csaknem teljesen kiszorultak, pl. az 1927/28-as tanévben a középiskolai tanulóknak csak

1,15 %-a volt munkásszarmazású, s több mint tíz esztendővel később, az 1938/39-es tanévben is csak 3% munkásszarmazású középiszkolás volt az országban. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint az írástudatlan munkások száma több mint százezer volt. Egy másik adatfelvétel szerint a fővárosi munkások kb. 50 %-ának a lakásában nem volt még az élet kulturált voltához oly elengedhetetlenül szükséges villanyvilágítás sem. A rendkívül súlyos gazdasági helyzet ellenére, a mindennapi gondok sokasága ellenére is a nagy tudásszomj, a kulturális fölemelkedésre való vágy a két világháború közötti időszakban a munkásosztályban jóval nagyobb mértékben élt, mint bármely más társadalmi osztályban. Ezt érzékelve írta Juhász Gyula, a költő *Holmi* c. kötetében: „A paraszt földéhsége és a munkás kulturszomja: ezek az új magyar história mozgatói.” Bajcsy-Zsilinszky Endre is ezt a jelenséget látva írta 1944-ben, börtönbepr írt politikai végrendeletében: „... a tanult rétegekből hiányzik a szellemi tökéletesedés pusztá vágya, ... a másik oldalon százezrek sóvárognak a számukra elérhetetlen tudás után...”

*

A munkásosztály irodalmi műveltségének alakulását vizsgálva szemügyre kell vennünk azokat a két világháború közötti irodalompolitikai irányzatokat és törekvéseket, amelyek érintették a munkásosztályt, s hatottak rá.

A két világháború közötti időszakban a különféle irodalompolitikai irányzatok és törekvések — az általános politikai irányzatokhoz és törekvésekhez igazodóan — két nagy táborban tömörültek. Egyik oldalon tevékenykedtek és hatottak a rendszert támogató és ezt szolgáló irodalompolitikai irányzatok, a másik oldalon küzdöttek azok az irodalompolitikai irányzatok, amelyek szembenálltak a rendszerrel, s támadták azt. A két tábor közt ingadozó irányzatok a politikai és irodalompolitikai harc kiéleződésekor vagy szertehullottak, vagy csatlakoztak az egyik, vagy a másik táborhoz. A tökésfasiszta rendszerrel szembenálló politikai és irodalompolitikai harc élén a munkásosztály s ennek forradalmi pártja: a kommunista párt állott.

Tekintsük át röviden a két világháború közötti időszakban a munkásosztály sorait érintő különféle irodalompolitikai irányzatok és törekvések fő célkitűzéseit.

Az ellenforradalmi rendszert képviselő s a rendszert támogató irodalompolitikai irányzatok és törekvések

A munkásosztályt érintő s a rendszert képviselő és támogató irodalompolitikai irányzatok és törekvések közül elsősorban az *állami irodalompolitikát* kell kiemelnünk. A két világháború közötti időszakban az uralkodó osztályok államhatalma egyrészt saját intézményein keresztül közvetlenül irányította az állampolgárok, köztük a munkásosztály tagjainak irodalmi nevelését, másrészt különféle nem állami szerveken keresztül közvetetten érvényesültek az állami irodalompolitika törekvései. Az állami irodalompolitikát alapjában kettős törekvés jellemezte a két világháború közötti időszakban: egyrészt keveset törődött a széles tömegek kulturális és irodalmi nevelésével, ezzel is erősíteni szándékozva az uralkodó osztályok kulturális monopóliumának fennmaradását, másrészt: a feltörekvő és öntudatosodó munkás- s paraszttömegeket a nacionalista-fasiszta és a vallásos irodalmi szemlélet útjára igyekezett irányítani. E második — s az elsővel párhuzamos — törekvés főleg a fasiszmus előretörésének időszakában jelentkezett erőteljesebben, amikor a szovjetellenes háború már előrevetette árnyékát, s amikor a „nemzeti egység” kérdése létproblémájává vált a fasiszmusnak. A nacionalista-fasiszta és vallásos irodalomszemlélet kialakítása és térhódítása az államhatalomnak azért is létérdeke volt, mert az erősödő forradalmi mozgalmak irodalomszemlélete egyre jobban befolyásolta, forradalmasította a dolgozó tömegeket.

E kettős — passzív és aktív magatartású — irodalompolitika egyébként jellemző volt nemcsak az állami irodalompolitikára, hanem az ellenforradalmi rendszert szolgáló nem állami szervek (egyházak, tőkés munkaadók, különféle egyesületek stb.) dolgozó tömegekkel kapcsolatos irodalompolitikájára is.

Az állami irodalompolitika munkásosztályt érintő intézményei közt is elsősorban az állami iskolahálózatot kell megemlítenünk, ahol a munkásgyerekek nagy tömegei is esetleg egész életükre kiható irodalomszemléletet nyertek. Ha az egykori irodalmi tankönyveket végiglapozzuk, világossá válik mindenki előtt, hogy az állami irodalompolitika elhallgatni, háttérbe szorítani igyekezett a magyar- és a világirodalom forradalmi-haladó hagyományait, s a saját nacionalista és vallásos világnézetének megfelelő alkotásokat igyekezett megismertetni és megszerettetni a munkásgyermekkel is. Az irodalom világnézetet és erkölcsi magatartást kialakító hatását tekintve, nem kétséges, hogy egyes munkásrétegek általános politikai és kulturális elmaradottságához, politikai és kulturális megtorpanásához és ingadozásához az iskolai irodalomkönyvek és irodalomórák, az állami irodalompolitika hatása és „nevelő-munkája” is nagy mértékben hozzájárult.

E rendkívül érdekes és fontos kérdések feltárását és elemzését irodalomtörténet- és pedagógiatörténetírásunknak ezután kell még elvégeznie.

Kültörténetírásunk és irodalomtörténetírásunk ugyancsak nem foglalkozott ezideig az *állami iskolán kívüli népművelés* tevékenységével, és ennek irodalom-népszerűsítő munkásságával, holott a felnőtt lakosság, s köztük a munkásság kulturális helyzetében és irodalmi szemléletének alakításában jelentős szerepet vállalt ez az intézmény is. Az iskolán kívüli népművelést irányító népművelési bizottságok különféle műsoros esteket, ünnepeket, tanfolyamokat és ismeretterjesztő előadásokat rendeztek, melyeken jelentős szerepet szántak az irodalom világnézet-formáló hatásának, s melyeken irodalom-ismertető tevékenység is folyt. Az állami iskolán kívüli népművelés irányítása olyan emberek kezében volt, akiknek — mint a *Magyar Lélek* c. folyóirat írta 1944-ben —, „... mindegyike a Kormányzó Úr ő főméltósága által kijelölt szegedi úton járt, s arról soha egy lépéssel le nem tért...” Mivel az iskolán kívüli népművelés elsősorban ismeretterjesztő előadások tartásával foglalkozott, nem csodálható, ha az előadók elsősorban katolikus és protestáns papok, jegyzők, szolgabírák és más állami tisztviselők közül kerültek ki, s tanárok és tanítók közül, akik híven szolgálták vagy szolgálni kényszerültek az ellenforradalmi rendszer nacionalista-vallásos eszméit. Az igazságnak azonban azzal is tartozunk, hogy megállapítsuk: a népművelés egyszerű munkásai között sok jóakarató, lelkes, népét fölemelni akaró ember is tevékenykedett.

A népművelési előadásoknak a két világháború közötti időszakban kb. 8—10 %-a volt irodalmi jellegű. Az irodalmi előadások szelleméről és jellegéről képet kapunk, ha néhány címét felsoroljuk: „*A Toldi szépségei*”; „*Tompa, a virágok költője*”; „*Petőfi és Arany családi élete*”; „*Vallásos versek*”; „*Mikszáth Szent Péter esernyője*”; „*Végyvári irredenta költeményei*”; „*Szabolcska Mihály versei*”; stb. stb. Tehát egyrészt a magyar irodalom nagy forradalmi és haladó hagyományai a maguk valóságában szinte teljesen kiszorultak az iskolán kívüli népművelés területéről, csak eltorzítva, s esetleg csak az „idillibb” művek kiemelésével plántálódttak át a köztudatba; másrészt előtérbe kerültek azok a jelentéktelenebb, harmad- és negyedrangú írók és költők, akik az uralkodó osztályok eszméit hirdették műveikben. Mindezek mellett pedig szinte teljesen kiszorult az irodalmi ismeretterjesztésből a világirodalom, s ez is jelentős mértékben hozzájárult az irodalmi köztudat provinciálissá válásához.

Az állami iskolán kívüli népművelés azonban a munkásosztálynak csak egy kis töredékét volt képes irodalmilag befolyásolni és nevelni. A munkásosztály irodalmi (s egész világnézeti) nevelését az állam megosztotta más szervekkel: a tőkés munkaadók ún. „szabadidő” intézményeivel, az egyházakkal, a különféle nacionalista és fasiszta szervezetekkel és egyesületekkel.

Különösen nagy szerep jutott a munkásosztály irodalmi (s természetesen egész világnézeti) nevelésében és irányításában a *szabadidő-szervezeteknek*. Mivel a gyárakban a mun-

kások viszonylag nagy tömegben voltak egy helyütt találhatóak, s a tőkés termelési viszonyok közt nagy mértékben függtek a gyárosoktól, kézenfekvően adódott a megoldás, hogy a munkásság kulturális szükségleteiről is a munkahelyen gondoskodják a munkáltató — természetesen a tőkés rendszernek megfelelő elvek alapján. Ugyanakkor a munkaadók védekeztek is ezzel a marxista pártok és az osztályharcos szakszervezetek világnézetet-alkító befolyása ellen. 1939-ben a szabadidő-mozgalom egységes szervezetté vált, ekkor a német nemzeti-szocialista „Kraft durch Freude” és az olasz fasiszta „Opera Nazionale Dopolavoro” szervezetek mintájára a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségén belül megalakult a *Gyári Szabadidő Szervezetek Központja*.

A szabadidő-mozgalom a munkásosztály irodalmi nevelésére ismeretterjesztő előadásokat és műsoros esteket rendezett, színjátszó-csoportokat tartott fenn és színházlátogatókat szervezett, s az akkori körülményekhez képest igen jelentős könyvtárhálózatot is létrehozott. Ez az irodalmi nevelőmunka azonban egyrészt a nacionalista és vallásos világnézet kialakítására irányult, másrészt giccseket és a valóságtól, az élettől elrugaszkodó, ezt meghamisító műveket népszerűsített. A fasizmus előretörésének, a szovjetellenes háborúnak az éveiben pedig a szabadidő-mozgalom egyik lehangosabb propagálójává vált a fasiszta háborúnak, a faji gondolatnak — irodalmi téren is.

Az állami iskolán kívüli népművelésen és a szabadidő-mozgalmon kívül a munkásosztály világnézeti nevelését voltak hivatottak szolgálni az egyházak munkásszervezetei (EMSzO, Katolikus Legényegylet, KIE stb.), az egyházak irányítása alatt álló keresztényszocialista szervezetek, s a különféle más kisebb-nagyobb, munkások részére alapított egyesületek. A fasizmus előretörésének éveiben egyre-másra alakultak a nyíltan fasiszta jellegű munkásszervezetek is (a Hivatásszervezetek, a Nemzeti Munkaközpont stb.), amelyek a faji eszméket hirdették és a szovjetellenes háború mellett agitáltak. Mindezek a szervezetek tömegnevelő munkásságukban jelentős szerepet szántak az irodalomnak is. E szervezetek irodalompolitikai tevékenységét irodalomtörténetírásunknak ugyancsak ezután kell még feltárnia. A helyzetképhez tartozik az is, hogy az itt felvetett kérdésekkel történetírásunk sem foglalkozott még, holott történettudományunknak kellene megteremtienie az alapot az irodalomtörténeti kutatásokhoz.

A nacionalista-vallásos, félfasiszta és fasiszta munkásszervezetek az ellenforradalmi rendszer évei alatt nem tudtak nagyobb eredményeket elérni, mert a munkásosztály nagy többsége szembenállott a fasizmussal.

Az osztályharcos munkásszervezetek irodalompolitikai törekvései

Ha a különféle nacionalista-fasiszta munkásszervezetek irodalompolitikájának kérdéseivel nem foglalkoztunk mind ez ideig, s ez mulasztás volt, úgy sokkal nagyobb mulasztást követtünk el azáltal, hogy nem foglalkoztunk az osztályharcos munkásszervezetek irodalompolitikájával sem. Nyilvánvaló, hogy valamennyi szóbanlevő irodalompolitikai irányzat közül számunkra a legfontosabb a marxista és leninista elveken alapuló munkásszervezetek irodalompolitikája, nemcsak azért, mert ezek a munkásszervezetek tartották a munkásosztály nagy részét eszmei befolyásuk alatt, hanem mert e szervezetek elvi és gyakorlati tevékenysége a jeligőremutatóbb, s mai irodalompolitikai törekvéseink számára is e szervezetek irodalompolitikája jelenti a nehéz küzdelmek közötti úttörést, a hősi előzményt.

Elsősorban a legforradalmiabb osztályharcos munkásszervezet: a *kommunista párt irodalompolitikai elveit és tevékenységét* kell az elkövetkező időszakban részletesen megvizsgálni. Az alap: a kommunista párt politikai tevékenységének feldolgozása nagy vonalakban elkészült, az utóbbi években a kommunista párt két világháború közötti politikai történetével eléggé sok kiadvány foglalkozott. Nem jelent meg azonban — vagy ha meg is jelent, csak

egy-egy rész kérdést tisztázott — olyan tanulmány, amely feltárta volna a kommunista párt két világháború közötti kulturális politikájának fő elvi kérdéseit, gyakorlati megnyilvánulásait. Az MSZMP 1958 őszén megjelent művelődéspolitikai tézisei átfogó képet nyújtanak, és alapot teremtenek a kommunista párt két világháború közötti kultúrpolitikájának részletes vizsgálatához, s segítséget nyújtanak ahhoz is, hogy a munkásművelődés egyes területeit (könyv- és lapkiadás, munkáskönyvtárügy, színjátszó-mozgalom stb.) részleteiben is megvizsgáljuk. E tézisek alapot teremtenek arra is, hogy a kommunista párt irodalompolitikáját — immár torzításoktól mentesen — önálló tanulmányban vagy tanulmányokban ugyancsak feldolgozzuk.

Ebben a tanulmányban, amely a munkásosztály irodalmi műveltsége szempontjából kívánja megvizsgálni a különféle irodalompolitikai irányzatokat s ezek hatását, abból indulunk ki, hogy a munkásosztályban — az adott gazdasági, politikai és kulturális helyzetből adódóan — volt egy ösztönös törekvés a meglévő helyzetből való kitörésre. Az ösztönös törekvést tudatossá és szervezetté tenni — ezt a feladatot vállalták az osztályharcos munkásszervezetek, elsősorban a kommunista párt. Irodalmi síkon mindez azt jelenti, hogy a munkásosztály nagy többsége szembenállt a hivatalos irodalompolitika törekvéseivel — s az állami és az államot támogató „munkásszervezetek” minden erőfeszítése ellenére is — a reakciós, nacionalista és vallásos szemléletű íróktól és irodalmi művektől elfordult, ezekkel szembenállt, s a könyvekben a maga sorsát, a maga problémáit keresve, az internacionalista, munkáskérdéseket tárgyaló, haladó és forradalmi mondanivalójú művek felé fordult. Az osztályharcos munkásszervezetek — elsősorban a kommunista párt — irodalompolitikája a munkásosztálynak ezt a magatartását tették szervezetté és tudatossá.

A kommunista irodalompolitika lényegében két irányban harcolt, egyszerre és egyidejűleg. Egyrészt az állami és az állami törekvéseket szolgáló irodalompolitika ellen, másrészt — a munkásosztály sorain belül jelentkező — kispolgári, szociáldemokrata irodalompolitika ellen. A főellenség természetesen a dolgozó tömegeket elnyomó, a kommunistákat fűzzel-vassal üldöző ellenforradalmi rendszer, irodalmi síkon a rendszer irodalompolitikája volt, de időnként — a helyzet alakulásából következően — rendkívül élessé vált a jobboldali szociáldemokrata irodalompolitika elleni harc is. A két világháború közötti időszakban ugyanakkor a párton belül szektás és dogmatikus hibák is jelentkeztek, ez ellen is harcolni kellett ahhoz, hogy — ha későn is: csak a második világháború előtti években — létrejöjjön a kommunisták vezette antifasiszta nemzeti egységfront-politikanak megfelelő irodalompolitika.

A kommunista párt irodalompolitikájának érvényesítésére megfelelő szerveket és intézményeket létesített. Az illegalitás rendkívül nehéz körülményei között is lehetőséget teremtett kommunista írók műveinek kiadására, egyrészt belföldön legálisan működő könyvkiadókra támaszkodva, másrészt külföldről illegálisan hozva be ilyen műveket. Így jutottak el a munkások tömegeihez az ideológiai-politikai jellegű könyveken kívül József Attila, az emigráns magyar kommunista írók, a szovjet írók, s a nyugati kommunista írók művei is. A kommunista könyvek kiadásának megszervezése mellett Magyarországon legálisan kiadott és külföldről illegálisan behozott irodalmi folyóiratok is szolgálták a párt irodalompolitikáját. A belföldön megjelent legális irodalmi jellegű folyóiratok közül a 100% és a *Gondolat* volt a legjelentősebb, az *Uj Hang* Moszkvában jelent meg, s a magyar emigrációs irodalom szócsöve volt. (A kommunista sajtó történetével Máté György foglalkozott *Szikrától lobban a láng* c. 1956-ban megjelent munkájában, irodalomtörténetírásunknak azonban további — részletekbe menő — kutatásokat kell végeznie még a kommunista irodalmi lapokkal kapcsolatosan.)

A párt irodalompolitikáját az irodalmi ismeretterjesztő előadásokon, az irodalmi esteken, a színjátszó-mozgalmon, a munkáskönyvtárügyön és a munkáskultúrmozgalom más területein keresztül is érvényesítette. Valamennyi részterületnek — irodalompolitikai

és irodalomtörténeti szempontból történő — feldolgozása ugyancsak ezutáni feladatunk még.

A kommunista párt — saját illegális szervezetein kívül — a munkásosztály legálisan működő szervezeteiben: a szociáldemokrata pártban és a szakszervezetekben is jelentős mértékben érvényesítette befolyását — irodalmi téren is. Különösen a szakszervezetek kulturális életében volt erős a kommunista befolyás.

A *szociáldemokrata párt irodalompolitikája* — országos politikájának megfelelően — rendkívül ingadozó és kettős arculatú volt. Egyrészt igen nagy mértékben érvényesült e párt irodalompolitikájában a kispolgári szemlélet, amely irodalmi eszményképének a polgári irodalom legnagyobb alakjait: Balzacot, Tolsztojt, Heinét vagy Zolát tekintette, másrészt — a korabeli nacionalista irodalomszemlélettől elriadva, s saját magát patriótának nem tekintve — idegenkedett, elfordult a magyar irodalom nagy haladó és forradalmi patrióta íróitól: Csokonaitól, Petőfitől, Vajda Jánostól és Adytól. Ugyanebből eredően a szociáldemokrata irodalompolitika nem értette meg Móricz Zsigmond és a korabeli „népi” írók jelentőségét sem, s szükségszerűen megriadt a forradalmi íróktól: a szovjet és más kommunista íróktól, így a határokon belül József Attilától is.

A szociáldemokrata irodalompolitika elvi kérdéseinek vizsgálata mellett — az elvi kérdésekkel összefüggően — részletesen foglalkoznunk kell a szociáldemokrata irodalmi intézmények és rendezvények jellegével, céljával és tömegek közt elért hatásával is. Különösen fontos a szociáldemokrata sajtónak, elsősorban a *Népszavának* irodalompolitikai szempontból történő vizsgálata, s a *Népszava Könyvkiadó* működésének ugyane szempontból történő vizsgálata. Foglalkozni kell a továbbiakban a szociáldemokrata irodalmi ismeretterjesztő előadások problémáival, a párt műsoros estjeinek, színházi előadásainak irodalompolitikai szempontú vizsgálatával, működésével és hatásával. Mindennek eredményeképpen nemcsak a szociáldemokrata irodalompolitikai elméletéről alakított véleményünk nyer gyakorlati alátámasztást, hanem tájékozódást nyerünk a szociáldemokrata irodalompolitika tömegek közti hatásáról, kiterjedtségéről.

Hasonlóképpen kell megvizsgálnunk a *szakszervezetek irodalompolitikájának* elveit és gyakorlati érvényre jutását. A két világháború közötti időszakban a szakszervezetek legtöbbször a szociáldemokrata politikát és irodalompolitikát követte, jelentős mértékben érvényesült azonban itt is a kommunista párt politikai és irodalompolitikai hatása. A szakszervezetek jelentősége a munkásművelődés szempontjából azért különösen fontos, mert a legnagyobb munkástömegek a két világháború közötti időszakban a szakszervezetekben nevelődtek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a — munkásművelődés szempontjából ugyancsak fontos — körülményt sem, hogy míg a szociáldemokrata pártban jelentős számban tömörültek antifasiszta kispolgári elemek, a szakszervezetekben túlnyomó többségben munkások voltak.

A szociáldemokrata párthoz hasonlóan a szakszervezeteknek is megvoltak a maguk kulturális szervei és intézményei, s bár önálló irodalmi lapjuk, és könyvkiadójuk nem volt, sok irodalmi ismeretterjesztő előadást, irodalmi estet, színjátszó-előadást rendeztek, s a szakszervezeteknek volt valamennyi más munkásszervezet közül a legkiterjedtebb, legnagyobb kötetállományú könyvtárhálózata.

*

A két világháború közötti munkásosztály irodalmi műveltségét vizsgálva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a munkásosztály egyes tagjainak öntevékeny irodalmi munkáját sem. A korabeli napilapok és folyóiratok egyre-másra közöltek munkások alkotta verseket, elbeszéléseket, melyek világnézetben és színvonalban különbözőek voltak ugyan, de jelentőségüket, érdekességüket folklorisztikus jellegük adja. A munkásosztály e rétegének irodalmi alkotói törekvése is jellemző az egész korabeli magyar munkásosztály irodalmi törekvéseire.

Feltétlenül szükséges, hogy beható kutatásokat folytassunk az elkövetkező időkben e munkás-folklór szempontjából fontos területen is. A kutatás során a tudományos eredményeken kívül esetleg a korabeli munkásirodalom jelentős irodalmi értéket nyújtó alkotásaira is bukkanhatunk.

Ehhez kapcsolódik egy másik probléma: a két világháború közötti munkásirodalom — erényeivel és hibáival — viszonyítható az egész munkásosztály irodalmi műveltségéhez és magyarázható — többé-kevésbé — a munkásosztály irodalmi műveltségének alakulásával. Természetesen ezek már olyan problémák, amelyek túlmennek nemcsak ennek a rövid tanulmánynak a keretein, hanem az egész itt fölvetett kérdés-sor keretén is. Mégis: fölvetni és a kérdések kapcsolatát megkeresni — úgy hisszük — csak ily módon lehet.

Végezetül: e tanulmányban felvetett problémák nem érdektelenek a jelen szempontjából sem. Mai irodalompolitikánkban — mint ahogy egész politikánkban és művelődés-politikánkban — számolnunk kell az előző évtizedek politikai és művelődéspolitikai hatásával. Mai irodalmi tudat-alakító munkánkat pedig csak úgy végezhetjük el, ha ismerjük a múltat, ha a múlt hibáiból levonjuk a tanulságokat, s ha az eredményeket átmentjük és magasabb szinten hasznosítjuk — a jelen építőmunkájában.

Bóka László: Irodalomtudományunk néhány kérdéséről c. cikkét a következő számokban folytatja.

SZALAY KÁROLY

KARINTHY FRIGYES, A KÖLTŐ*

A legtöbb verset gyerekkorában írta, iskolásként fordította a legtöbb verset magyarra. Költőnek indult: mint kezdő író, versei képviselték aránylag elég gyakran az első esztendőkből. A korszak kiemelkedő irodalmi folyóiratában, a *Nyugatban* 1909-ben jelent meg a *Hangversenyen*, majd 1910-ben a *Naplómból*, *Martinovics*, *Dúdoló*, 1911-ben *Nihil*, *Szerelmi öngyilkosság*. Ezzel szemben ebben az időszakban mindössze tíz novellája jelent meg ugyanitt, egy tárcája és csak néhány kritikája. Tehát az első két esztendőben, a *Nyugati* szereplése alapján még nehezen lett volna eldönthető, hogy Karinthyból költő, novellista vagy kritikus lesz-e? Annál meglepőbb, hogy 1911 után elvétve jelennek meg versei, és csak 1926-tól tűnnek fel ismét rendszeresen, a *Nyugatban*, a *Pesti Naplóban*, a *Színházi Életben* és az *Est Hármás Könyvében*. Közülük a legértékesebbek 1930-tól kezdve a *Nyugatban* szintén 1930-tól a *Színházi Életben* és a *Pesti Naplóban*, Karinthy állandó vasárnapi rovata helyén, mintegy politikai programként a tárcák helyett.

A bibliográfiai kimutatás nem minden haszon nélkül való: a Karinthy-versek sorjázása akkor szakad meg, amikor a Borsszem Jankóban megindulnak rendszeresen paródia-közlései és ezek a paródiák elsősorban költői művek karikatúrái. Azután 1927—1930 körül áradnak meg abban a szakaszban, amikor Karinthy ismét reaktiválódik éppen politikai vonatkozásban. A gazdasági válság és a fajelmélet előretörésének idején hangolódik fel költészetének lantja, és verseinek olyan szerep jut abban az életszakaszban, amelyhez fogható egész írói pályafutása alatt sohasem volt, még ha a fentebb említett két esztendőt is ide számítjuk.

Nem írt sok verset, 1930 után sem. De ennek a második költői korszaknak a versei jelentőségükben, eszmeiségükben és művészi átélésükben vetekednek Karinthy legjobb prózai írásaival. Költészete két nagy korszakra oszlik. Az első a terjedelmes, de az egyenetlen és szétzilált korszak 1906-tól kezdődik, és a Pitypang megjelenéséig, 1927-ig tart. A játékos, a bravúros, a produkciós versek korszaka ez. Még az olyan átélt és komolyan érzett versekben is, mint a Martinovics, az ötlet, az írói bravúr a domináns. 1927 után megváltozik verseinek tematikája, és szembeszökően formája is. A ritmizált, rímbe szedett és nyelvi ötletekkel teletűzdelt versek szinte egy csapásra megszűnnek, helyettük vívódó és komor, gondolatokkal gazdag és formailag egyszerű, prozódikus versek következnek.

Versei sorának hirtelen megszakadását, majd később nagy intenzivitással és magasabb szinten való újra áradását szívesen magyarázzuk lélektani okokkal. Az elakadás oka némi képp ott keresendő, ahol Kardos László rábukkant az igazságra Karinthy verseit illetően, hogy tudniillik nem volt benne meg a szükséges önbizalom a lírához, nem hitt maga sem abban, hogy amit a lírában alkot, értékes. És kiegészítve Kardos László tételét: ezért menekült

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

a versparódia pózaiba. A komikus pózok gyakran félszogséget, az önbizalomnak a hiányát is takarják.

Lírai érdeklődésének újraéledése külső ok behatásaként kezdődhetett. A humanista író 1930 körül új megrázó és félelmes élménnyel találta magát szemben: Európa fasizálódásával. A tiltakozás a világháború óta csendes íróból eddig nem észlelt feszültséggel tört fel, ezt a szenvedélyt, ezt az érzelmi hevességet nem tudta a szokványos Karinthy-műfaj a karcolat, a humoreszk és a novella felitadni. Új és szubjektív műfajra volt az írónak szüksége, hogy önmagát maradéktalanul kifejezhesse.

Azután meg a költészet lehetővé tette számára, hogy az elnyomás korszakában is őszintén és spontánul nyilatkozhasse meg, burkolt formában, ami költői nyelven természetes, komikus formában lehetetlen. „A kettős könyvelés, az, hogy mennyi igazat mondhat el, és milyen hazugságok vagy hallgatások árán, szintén nem az ő feladata.” — írta róla Abódy Béla. „Feladata a teljesség, a tiszta igazság, a minden embernek szóló igazság. Ez pedig segédműfajok mankóin, az elnyomáshoz alkalmazkodó kötelező konspiráció szabályai szerint nem nyilatkozhat meg. Törvényszerű volt, hogy lírikussá kellett válnia, a történelem és az alkata okán törvényszerű.”

A harmincas évek nagy szorongató élményét azonban nem szabad a fasizmus körére szűkíteni. Az egész polgári életforma, az egész polgári ideológia válságba került, és ez a válság éppen a két világháború közötti szakaszban vált a legmélyebbé. A polgárság számára nincs perspektíva. A kispolgárság egy része előtt még maradt valami talmi cél: a hivatalnoki pályán szánalmas vergődés a ranglétrán, rangkorságtól űzve. A polgárságnak azonban azok az elemei, akik előtt még ez a kétes értékű felemelkedés sem állott, csak a válság réme fenyegetett, teljesen céltalanul, demagóg eszméknek kiszolgáltva éltek. A polgárság értelmiségi rétegét a munkanélküliség nyomasztotta, de azok is, akik megfelelő állásban voltak, állandó létbizonytalanságban élhettek. Nem találták meg helyüket a fasizálódó Európában, a fasiszta diktatúra nemcsak létalapjukat veszélyeztette, hanem életformájukat is. Világnézetükkel pedig homlokegyenest ellenkezett. Nem véletlen, hogy a polgári értelmiség körében is alakul ellenállás a fasizmussal szemben, csak hogy ez az ellenállás éppen az értelmiség sajátos helyzete és *polgári* jellege következtében alig jutott túl a passzív ellenállás körén. A polgári értelmiség szorongatott helyzetében ugyan bátran elfordult a fasizmustól, de nem talált utat tovább.

Karinthy előlött érzett kétségbeesése olyan érzelmi telítettséggel tört felszínre, hogy ezt csak a líra eszközeivel fejezhette ki.

Karinthy első verskötetének megjelenése a várakozáson felül nagy visszhangot váltott ki. A legkülönbözőbb folyóiratokban, a legkülönbözőbb szemléletű írók üdvözölték verseit. Kárpáti Aurél, Kovács László, Juhász Géza, Bálint György, Babits Mihály, Lukács István, Féja Géza és még mások.

Ez a nagy visszhang azonban nem a költő Karinthyra, hanem a népszerű humoristának szól. Az olvasóközönség újabb bravúrt, újabb Karinthy-ötletet sejt a verseskötet mögött, és nem csalódik. Babits recenziójában kiemeli, hogy Karinthy költészete nem az Ady óta kialakult kissé romantikus költőideálhoz áll közel. Mint minden művében, a humor és a logika nagy szerepet játszik verseiben is, és a lírikus Karinthy nem tagadja meg a parodikus Karinthyt. Karinthy modern költő, azonban van benne valami konzervatívizmus is, verseiben nem a színek és a képek, hanem a gondolatok dominálnak.

Lényegében Babits gondolatából indul ki Kardos László is, Karinthy líráját elemezve. Ő azonban továbbviszi Babits megállapítását, és bizonyos értelemben kétségbevonja Karinthy lírikus voltát is. Állítását finom elemzésekkel is alátámasztja, melyek során valóban sokhelyütt az az érzésünk, hogy Karinthy költő voltához szó férhet. Ezt írja Kardos László: „Ezeknek a verseknek a költője nem lírikus alkat abban az értelemben, hogy kortársai lírikusok voltak. Strófáit nem egy ömleni vágyó líraiság szülte, hanem inkább egy feladatvállaló s kísérletező kedv. Ez a költő nem bizza a sikert a pusztá lírai tartalomra, nem hiszi föltét-

lenül, hogy fontosat alkot, ha valamely érzését híven és szépen, annak költői rendje és módja szerint közli. A lírai önbizalom hiányáról van szó, egy olyan tétovázásról, amelynek mindig »pozitív« értékek, érdekességek támasztékára van szüksége, hogy megjelenni, jelentkezni merjen. Alig van olyan Karinthy-vers, amelyben a lírai közlésen túl ne volna valami hatásos gondolati trouvaille, legalább egy ötletnyi a verstől függetlenül megálló lelemény, valami kivételes, nem mindennapi mozzanat, amely a lírai netalán való elégtelensége esetén is igazolhatja a verset, amelynek indítékává alkotóelemévé lett.”

Babits Mihály és Kardos László gondolataiból egy közös motívumot szeretnék kiemelni. És ez a motívum az, amely szerint mindketten azt hangsúlyozzák, hogy Karinthy más költői típus, mint a kortársak. Mégpedig azért, mert másfajta eszközökkel él verseiben. Az ötlet, a humor, a gondolati elem uralkodik verseiben — írja róla Babits. Nem kétséges azonban, hogy költői pályafutásának 1906-tól körülbelül 1938-ig, tehát több mint harminc évig tartó szakaszát nem azonosíthatjuk teljesen azzal a véleménnyel, amelyet Babits 1927-ben fejtett ki verseiről. De nem érthetünk egyet Kardos Lászlóval sem, aki Karinthy két kötete közötti különbséget elsősorban formai kérdésekben látta. Verselemzéseik akármilyen találóak is, Karinthy költészetének csak fél arcát tárják elénk, hiszen a tartalmi összefüggéseket úgyszólván teljesen elhanyagolják.

Verseit két ütemben — a két verseskönyvnek megfelelően — elemzem, ennek előtte azonban néhány olyan tulajdonságot veszek előre, amely többé-kevésbé mindkét kötetére valamilyen formában jellemző.

Karinthy valóban más költői típus volt, mint kortársai. Ennek oka bizonyos mértékben származásában is keresendő. A korábbiakban már sok szó esett arról, hogy Karinthy a legvárosibb költőnk. Származására nézve, értelmiségi jellegű tisztviselő-családból származik, olyan körből, amely predestinálja őt az osztálytudat nélküli városi értelmiség típusára. Mindvégig polgár marad, a polgársághoz is húz talán valamilyen formában, de az az osztály-öntudat, amely még a legtöbb polgári íróban is felfedezhető, gondoljunk Kosztolányira, nála teljességgel hiányzott.

A polgári értelmiség körében nem egyedülálló jelenség, de annak érezzük a korabeli polgári költészet területén. A kortársak, a hozzá közelállók is sodródtak valamilyen irányban a húszas évek elején. Karinthy látszólag megőrizte függetlenségét, érintetlenségét a világméretű harcoktól.

Természetesen szokatlanak hat az efféle költészet a magyar irodalomban, ahol a költészet fősodra Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, József Attila költészete. Ez az eszmei idegenszerűség oldódik fel éppen költészetének második szakaszában, ahol az eszmei mondanivaló dominál verseiben.

Még inkább szokatlanak érezhetjük verseinek materiáját. És ez az érzés nem szűnik meg az *Üzenet a palackban* költeményeiben sem teljesen, annak ellenére, hogy előző korszaka verseihez viszonyítva, nemcsak új gondolatkörrel, hanem új formai megoldásokkal is jelentkezik.

A paraszti és a városi költészet természetszerűtete, tájszerűtete között legfeljebb szemléletbeli a különbség. A magyar költészet tipikus városi költőinek műveiben a természet legalább képek, hasonlatok formájában jelentős szerepet játszik. Ehhez azonban az szükséges, hogy a költőnek lehetőleg korai, gyerekkori élménye legyen a természet. Az akkori benyomások kerülnek elő tudattalanul a költői műben és Karinthy, akinek természeti élménye elenyésző, kifejezetten városi élményvilága mellett, természetesen önkéntelenül ezt tükrözteti vissza verseiben.

Meg mint egy fürjecskefióka, ahogy
Piros bársonnyal kibélelt torkát tátogatja

írja egyik versében. Ha természethez is fordul hasonlatért, tudat alatt ezt a természeti hasonlatot is megtoldja egy merkantil, tipikusan városi motívummal. És ugyanitt írja a következő, nagyon jellemző képet:

És mint a selyempapír hajnalkavirág
Ahogy csapja eső és bután és szomjasan
Remeg és inog és kifordul és hagyja verni magát!

A szobában felnőtt, a kispolgárság művirágaihoz szokott ember nem tud szabadulni szemléletétől.

Akinek semmi élménye sincs jóformán a természettel, nehezen viheti be a verseibe, hiszen éppen a költészet követeli meg a képek és hasonlatok lélekmélyről fakadó természetességét. Felületes és ritka érintkezés a természettel, tíz-tizennégy éves kora körül úgy látszik kevés hatással lehetett rá, és a városi környezetben a gyerek Karinthy egyébként is eltompulatott a természeti szép iránt.

Kétségkívül, hogy ez a sajátosság olyan jelentős, hogy valóban elkülöníti a költőt a magyar költészet jellegzetes alakjaitól. Hiszen még az olyan merkantil szemléletű költők is, mint Kemény Simon, bővelkednek természeti élményekben. Verseiben az expresszionista tájélmény jelentős szerepet játszik.

Más természetűek a művelődési motívumok is költészetében, mint a kortárs magyar költők műveiben általában. Már volt szó egy ízben Karinthy és a kortárs írók műveltségi különbségeiről. Itt csak utalásként: Ady hatalmas bibliás műveltséget hozott magával, és ez költészetében nagy mértékben jutott kifejezésre. Karinthy versei is tele vannak bibliás izekkel, de amíg Ady a biblia képi világát, mélyebb tartalmi vonatkozásait éli újra költészetében, addig Karinthyra a biblia csak felszínes hatást gyakorolt. Ady számára a biblia élmény, Karinthynek csupán művelődéstörténeti dokumentum. Karinthy a biblia legszemetszűrőbb stiláris modorosságait vitte át verseibe, gondolatritmusát, ünnepélyességét, jelző-használatát. József Attila verseiben jelentős szerep jut természettudományos ismereteinek. Csakhogy a természettudomány a proletár osztályöntudat, a munkásosztály világnézetének keretein belül funkcionál verseiben, Karinthynál ellenben éppen a költő társadalmi helyzete következtében meglehetősen önálló szerepet játszik.

Arról sem szükséges sokat beszélni, hogy a versekben kibontakozó babitsi könyv-élmény mennyivel gazdagabb, mélyebb, tartalmasabb, mint Karinthynál. Ennek az oka Karinthy felszínes újságírói műveltségében keresendő. Felületesen, újságírói sietséggel kóstolt csak bele a történelembe is, és a történelem akkordjait kissé közhelyszerű párhuzamokban, olcsó megoldásokban dolgozta bele műveibe.

Mindezek tehát olyan tényezők, amelyek igazolják Babits véleményét Karinthy költészetéről. De ha tovább boncoljuk verseit, a különbségek új meg új válfajai válnak nyilvánossá.

Karinthy verseit nehéz lenne az iskolai tankönyvek rendszerezése szerint csoportosítani. Nincs tájköltészete, nincs leíró költészete. Hiszen az *Érdi erdő* című verse egyáltalán nem bővelkedik természeti képekben. Amit az erdőről megtudunk e versből, az szinte prózaian lakonikus, és amikor költőibb hangolódik a verssora, íme kibukkan belőle a városi ember:

Világoszöld és zsenge volt az egész ifjú liget
Mint azokon a szép halvány angol *paszilleken*
Olyan nemesen szűzi és tejes és vajas és csendes
Járkáltam a fák közt mint valami *dómban*.

(K. tőlem. Sz. K.)

Az oscarwildei aforizma szellemében a természet hasonlít a műalkotásra versében és a fák alatt, ember építette épület jut az eszébe, a fák hirtelen sudarasodásának hatására.

De a vers az állatokkal sem bőkezűbb. A rigófészkekben alvó hat kicsi rigó *tollseprűre* emlékezteti, és amikor félretolta az ágat: „mint valami gép *Drótonrángó szerkezet* mind a hat picí fej hirtelen kinyílt . . .” Persze ezeknek a kis fiókáknak is *bársonyos* a torka.

Az *Érdei erdő* második korszakából való vers. A *Nem mondhatom el* pedig talán még annál is szegényebb tájleírásban. A *Napló*mban villan csak, ha villanásnak lehet nevezni a városi kép szürkéjét, és néhány tipikus városi motívumát:

Tetőről már esővíz csordogál
Egy szürke négyszög ez a messzeség
Körötte álmos, ólmos nedves éj,
Csatorna csője csurgó vízben áll.

Az emeleten vén cseléd dalol
Lent vasalószag, száradó ruhák
Ma kezdődnek a gyárak, iskolák
Sötét kapukban síró verkli szól.

Vízgyűjtő csatorna, háztetők, emelet, és száradó ruhák, sötét kapuk és verkli. A városi ember tájélményeinek egyszerű, egyhangú darabjai ezek. És éppen azért hatnak szépnek, minden keretlenségük, lírai szándékoltóságuk nélkül is, mert a városi ember őszinte költői megnyilatkozásai.

Szemben bérkaszárnya volt
Oldalt piros póstaszekrény
A járda szélén, ahol megálltunk
Az eső alattomosan szitálni kezdett

A motívumok, amelyek itt szembeötlenek, a bérkaszárnya, a piros levélláda, (mint az egyetlen eleven színfolt ebben a nagy szürkeségben), a járda, csupán kiegészíthetik az előbb idézett versrészlet képeit. És megható az is, hogy a városi ember számára a természeti viszonytátságokat egyedül az eső jelenti! Az eső a Karinthy-féle városi ember számára a természet romantikus megnyilvánulása, non plusz ultrája, hiszen a jó időt tartja természetesnek, azt észre sem veszi, és ha zordonabbra fordul az időjárás, megfelelően védekezik ellene. Hó és fagy nem riasztja, meleg kávéház, városi bunda, fiáker: védekezik ellene. Szépségeiből a télnek semmit nem élvez, mert mire fölkel, az éjszaka esett szűz havat már szürkére gyötörték a járművek. Az eső, talán még inkább a zápor az, ami meglepheti, egy olyan természeti jelenség, amely a városban is közvetlen kapcsolatba kerülhet vele. Mert gyerekkorában is legfőképpen ez jelenthette az izgalmat, az élményt, amikor a Markó utcai iskola tipikus városi csemetéivel bokáig gázolhattak a zápor után megáradt utcában, vagy papírhajókat eregettek a járda szélén sebesen folyó vízben.

Persze egyéni adottság is kell ahhoz, hogy a természettől elzárt városi ember ennyire érintetlen maradjon végső soron a természettől. A szerelem prózai írásainak legtöbbszörében, különösen az első időkben, e versek keletkezésének idején, lélektani köreset, freudi elmélet példatára csupán. Ahogyan novelláiból hiányzik a szerelem ábrázolása, az egy gyermekkorú emléket felelevenítő írásán kívül, úgy hiányzik költészetéből is a szerelmi líra.

Ered ez nem kis mértékben abból is, hogy Karinthy rendkívül szemérmesen hallgatott egyéni érzéseiről, már gyerekkori naplójában, de későbbi íásaiban is. Második feleségéhez való viszonyáról vajmi keveset tudnánk meg műveiből, az apró és jelentéktelen utalásokat, egyezéseket is inkább a kortársi tanú indiszkrétciója, belemagyarázása nagyította föl. Meglepő, hogy nem írt szerelmes verset első feleségéhez sem. A szerelem verseiben is biológiai vonatkozásban szerepel, *szerelmes tárgy verseiből kikapcsolja a személyes élményt*. Csak azt éneklí meg a szerelemből, ami egyéni átélést megkíván ugyan, de a személyiség titkainak föltárását nem teszi szükségessé. Így a *Kudarc* erotikus lelemény, költői bravúr csupán — bravúrja annak, hogy a legerotikusabb mondanivalót hogyan lehet szellemesen és szalonképesen feldolgozni.

A *Lecke* pedig formai megoldásaival beleilleszkedik a *Nem mondhatom el senkinek* grammatikai játékaiba és versszakról versszakra a te és az én között labdázik a gondolattal:

Megcsókoltalak, megmutatni
Hogyan kell nékem csókot adni.

Megfúltál, úgy öleltelek
Mutatni, hogy ölelj te meg.

. . . .

Kész vagyok meghalni miattad,
Hogy élj, hogy meg ne halj miattam,
Ahogy, hiszem, hiszen mutattad.

A vers hatása csak erre a szellemes ám eléggé egyhangú felelésre bízott, amely a szerelmi játék, a szerelmi kötődés, könnyed, kissé sikamlós, megborzongató érzését kívánja felkelteni. *Pitypang* című verse szintén formai bravúr. Szigorúan meghatározott érzelmi körben mozog, ahogyan az előbbi vers szinte kihangsúlyozta az *én* személytelenségét, úgy ebben a versben érezzük a közvetlen átélés hevét. Mert hűvös, kiszámított, bár egyre hevülőbb, játékos folyamat a *Pitypang*. Erről a versről írta Kardos László: „szép és delejes művészet ez, de valahogy mégis kerülő utakon jár, s bár sok közvetlen buggyanású líránál különb, mégsem mindig primér-költészet.”

Kezed felé
Kezed, hajad felé
Kezed, hajad, szemed felé
Kezed hajad szemed szoknyád felé
Mit kapkodok? — mindegyre kérded

És az első versszak szerelmi enyelgése a következő versszakban ismétlődik, a költő azonban tovább fejleszti a gondolatot: a *Mit kapkodok?* helyett a *mi kapkod így?* következik, amely előkészíti a következő, majdnem erotikában kibomló képet:

Porzód felé
Porzód, bibéd felé
Porzód, bibéd, szárad felé
Porzód, bibéd, szárad, szirmod felé
Mi kapkod így, pitypang? — A szél.

A szél, a szél, a szemtelen bolond szél
Vígan visítva bosszúságodon.

A szél nevetése az első versszak e verssorára üt vissza:

És mit nevetek hozzá — szemtelenség!

Mintegy előkészítve a vers befejezésének poénját:

Pitypang, mi lesz?
Ez még csak a szellő,
Ez még csak kapkod és füttyörész
De én még nem beszéltem neked a családomról
Hallod-e, hé!
Füttyös Zivatar volt az apám — anyám az a híres
arkanzaszi Tájfun,

Tölcséres vihar a sógorom —
Pitypangpehely, Kavarogtál-e már ziláltan — alélva
Felhőbeugró forgószél tetején?

Jobb lesz, ha nem ütsz a kezemre.

A vers rafinált szerkezete, a versszakok egymást szólítgatása, szerves értelmi összefüggése elmerül a szenvedélyt kifejező cselekvés gyorsulásán, a játékosságból egyre agresszívebb szerelmi támadás kifejlődéséből. És a végén, szinte „fenyegetően” hangzik az utolsó sor, prózai józansággal csattan, a játék helyett a szerelmi közeledés újabb fázisát vezetve be.

Kardos Lászlónak igaza van, ha némi fenntartással viseltetik az efféle versek mágiájával kapcsolatban. Hiszen a Pitypang alig több remekbeszabott, a dalszerűségtől megfosztott kabarédalnál. A forma modern, a szerkezet rafináltan kiszámított, minden sornak, minden szónak helye, szerepe van, de mire ez az imponáló körültekintés?

És a *Költő* c. verse négy versszakon keresztül szellemes játék a személyragos névutókkal:

Rólam keresztelték el a világot,
Nekem zenélnek a Hét Csillagok,
Velem harcol az ördög, isten ellen,
Hozzám sietnek a szép kisdedek

A befejező versszak mehökkentő poénje azonban többet mond egyszerű játéknál:

Előttem köd, helyettem senki, semmi,
Köröttem fény, utánam néma csönd —
És mégis minden nélkülem lesz és volt
És semmi nem történik általam.

A befejező szakasz öniróniája a szellemes sorozat méltó befejezése. A vers költői eszközei? Az ellentétek, plasztikus képek, a verssorokban rejtett formában szólás-mondások, utalások bibliai jelenetekre, tehát csupa intellektuális motívum.

A versek szókészlete a prózai hangulatú, mindennapi szavak mellett kissé a stílusromantika szókészletére emlékeztetnek: vijjog, iszonyú, tátott csőrű, csattog, zuhog le tüzes nyelve, noszogat, pisla szemmel, dermed, didereg, csitri csibék, ringyók cifra rongya, feszül a kék, rohan a parttalan dagály, szeme süpped, búzló véres bűnök stb. jelzik, hogy a költő a hangutánzó és hangfestő szavak, kissé dagályos kifejezések segítségével igyekszik verseit színesíteni. Nem meglepő ez, ha arra gondolunk, hogy e versek jelentős részének időben, a korai novellák a rokonai, és e novellák stílusát is dagályosság, pátosz, stílusromantika jellemzik.

Tovább kutatva a korai versek között, újra meg újra az ötlet, szellemes sorok köré épített versekre bukkanunk. A *Mene tekel* és más versek, Somlyó Zoltán: *Kezem hunyó parázs fölé emeltem, Mene tekel U Farzin! Törött árbóccal, A halál árnyékában* című verseire emlékeztetnek.

A *Nem mondhatom el senkinek* talán Karinthy légtömörebben megfogalmazott ars poeticája. Önmagában a versből talán az Adyt tagadó két sor a legszembeszökőbb:

Én isten nem vagyok s nem egy világ
Se északfény, se áloévirág

Elvi jelentősége azonban nem ennek a két sornak van, hanem a vers egészének, amely a realizmus igenlését, és a közösséghez szólás vágyát fejezi ki.

Különösen hangsúlyozza eszmeiségét az a tény, hogy egy eléggé zilált költői korszak lezárása idején és az új, eszmeileg gazdag és egyértelmű korszak kezdetekor jelenik meg a *Nyugatban*. Az első verskötet címadó verse lesz, pedig tulajdonképpen már az *Üzenet a palackban* versek sorozatának beharangozója.

Az „elmondom hát mindenkinek” költői programja az első kötetben még meglehetősen tartalom nélküli, mert hiszen alig van ennek a kötetnek olyan mondanivalója, amely a nagy közösséget érdekelhetné. A vers születésekor, a huszas évek második felében azonban írói felelősségérzete, kötelesség tudata újra megnövekszik. A huszas évek végén, és a harmin-

cas években írott versek, már ebben a felelősségérzetben fogantak. Az akkoriban válságba jutott haladó polgári gondolat híveinek kétségeit is kifejezik ezek a költemények. Kardos László finom verselemzése ellenére is ezen a ponton válik némiképp igazságtalanná Karinthy-val szemben, hogy az *Üzenet a palackban* kötet versei, és korábbi versei között nem húz éles, és hangsúlyozott határvonalat, különbségüket elsősorban formai különbségekre szűkíti. Nem tagadja e versek jelentőségét, de nem is értékeli azok mély emberségét eléggé. Sajnos, aggályai Karinthy költészetével szemben részben igazak, de éppen az *Üzenet a palackban* kötetében lehetünk a költészet misztériumának tanúi: a teljesen egyszerű, minden költői fogást nélkülöző versek, hogy izzanak líraivá, a költő emberi magatartásának belső hitelében. A művészet csodája pereg le előttünk: az ízekre szétszedhető és megmagyarázható versek az elemzések során talán nem bizonyulnak költői alkotásoknak; mégis így kötetben, de a Pesti Napló hasábjain elszórtan és külön-külön is, egy fájdalmas korszak vívódó emberének nagyszerű üzenetei a mai olvasónak, a korszak olvasójának egyaránt.

Ami hiányzott első kötetének verseiből: a költő személye, egyénisége, mert hiszen mit tudunk meg Karinthyról az emberről előző kötetéből? — most ezt hatványozottan pótolta.

Azonban ezeknek a verseknek is van egy figyelemre méltó sajátosságuk, ami azt hiszem a Karinthy-költészet egyéni hangjának a kulcsa, hogy a közvetlen személyi attitűd továbbra is hiányzik költeményeiből. Most már e versekben is ott érezzük a költőt, ott érezzük szenvedélyének hitelét, emberi tartását, de hiányzik legszemélyesebb jelenléte, az a morzsányi szubjektivitás, az a költői egocentrizmus, amely minden költészet sajátja. Személyes élmény kettő ha akad az egész kötetben; Heine fordítások emléke az *Érdi erdőben*, vagy a kiskutya, *Tom*i halála. Mindkettő azonban prózai élménnyé novellisztikus mozzanattá halkul a versek valóban prózai áradásában.

Az újabb költemények legyszerűsödése, súlyos hömpölygése a korábbiak jellegzetességeinek teljes kiveszése költői magatartásának őszinteségét jelzik. Mert hiszen éppen azok a mozzanatok hullanak ki költészetéből, amelyeket a gondolati, spekulatív elem félmjelzett. A gátat nem tűrő érzések feltörése, a megrendült ember jalkiáltása, nem tűri már a forma kötelező béklyóit, különösen nem azokat a béklyókat, amelyeket a fiatal Karinthy övezett verseire.

Hallatlan költői erőről tanúskodik, hogy a meztelen mondanivalót költészetnek fogadjuk el, csupán a költői átélés szuggesztív ereje által. Mert Karinthy új versei szinte meztelenek, már-már prózaiak egyszerűek, motívumai pedig a korabeli antifasiszta irodalom jellemző motívumai közül kerülnek ki.

A történelem, az állatvilág, a kultúra motívumai elveszítik azt a szerepüket, amelyet korábbi versekben töltöttek be: a líraiság pótlását. Elveszítik azért, mert nemzetközi formanyelvhez igazodnak, olyan formanyelvhez, amely abban az időben átfogta nemcsak a költészetet, hanem a prózairodalmat is. Elég ha csak a *Mennyei Riport*-ra és a korabeli szatirikus írásokra utalunk.

Annál is inkább így van ez, hiszen ezek a motívumok meglehetősen célzatosak, minden esetben tartalmi asszociatív kapcsolatban állanak a korszak jelenségeivel.

És végül: Az *Üzenet a palackban* versei nemcsak az író szenvedélyes tárcáinak sorozatában jelentek meg, hanem egy szenvedélyről fakadtak azokkal. A versek és a tárcák születésüket, tartalmukat és megjelenésüket is tekintve ikertestvérek.

Költeményeinek legjellemzőbb hangulata a pesszimizmus, a kétségbeesett magány érzete. Írásaiban nem egyszer panaszkodott arról, hogy az emberek sohasem figyelnek az intő szóra. A *Számadás a tálentomról* című költeményében a meg nem értettség fájdalma hangzik ezekben a sorokban:

Bevallom én már csak magamnak dúdolok néha szórakozottan
Este az Üllői úton ha várni kell a gyéren járó ötörsre

Magamat mulattatom holmi elméleti kérdés egyenletével
Hogy megtaláljam benne az ismeretlen kibontakozást
Ami úgy sem kell senkinek minél nagyobb szükség volna rá annál kevésbé

Mert hisz Európa nem élni, hanem mindenáron megdőgleni óhajt.

Mennyire jellemző ez Karinthyra és a korszak haladó mozgalmaira! Babits, Juhász Gyula szűk körnek, meg nem értetten éltek és írtak, e két utóbbi tragédiája között igazán csak árnyalatnyi volt a különbség. (Vagy gondoljunk József Attila tragédiájára!)

A thomasmanni humanista eszményeket hirdető polgári irodalom elszigetelődött, visszhangtalan maradt a korabeli Magyarországon. Az értelmiség java inkább a népi irodalom szavát figyelte, vagy a velük való sziszifuszi vitákban őrlődött fel. Alig volt egy-egy mozgalom, amely újat próbált volna. Az Apolló éppen úgy az értetlenség közönyébe fulladt mint más kísérletek, legfeljebb a határon túl figyeltek fel szavukra.

Nem véletlen, hogy a *Cirkusz* c. novella motívumát versben is megfogalmazza Karinthy. A közönség éppen úgy nem figyel szavára ekkor, mint azelőtt húsz esztendővel. Az író, a művész mindent elkövet, hiába:

S voltam először szép kis barna gyermekhegedű, mélyviola
Fáját régi mesterek kezeregzése edzette csengő új muzsikára
Hogy majd kijárom a cirkuszt s egyszer a székekből összerakott
emelvény ingó csúcsán trikóból kihúzom és elmuzsikálom a dalt
Mit régen hallottam egyszer zengeni és zokogni szívemben
De nem jutottam odáig s úgytetszik most már nem is jutok el

A magányosság, az elszigeteltség érzését fejezi ki A *Láthatatlan börtön*, amelyben elvonatkoztatva ugyan a politikai aktualitásoktól, az ember, az egyén elszigeteltségét érzékelteti drámaian:

Csak ezt nem látja senki
Csak ezt nem nyitja ki senki
Csak ezt a láthatatlan
Testünkreszabott kalitkát
És mozgó csigaházat
A Láthatatlan Börtönt
Melyben szorongva várjuk
Szabad mezők határát
Időnek és térnek
Kitárult messzeségét
S a nyüzsgő utca hosszát
Ezer kusza csapásán
Testvérek lábnyomának
Mint kristálycsoppbe cseppent
Vergődő furcsa féreg
Kinek fuldokló fintor
Rángatja néha arcát
Üvegfalon keresztül
Így hurcoljuk lihegve
A láthatatlan börtön
Üvegfalát magunkkal
Amelyről senki sem tud
Bámúlnak és nem értik
Hogy néha furcsa módon
Kinyújtott karod-lábad
Megáll a levegőben
Egy félszeg mozdulattal
Minthogyha tapogatna
Kezed amit kinyújtasz
Terített asztalokhoz

Öklöd amit felemeltél
Hogy végre szétlapítsad
A hencegő kalandort
Tenyéred mit kinyújtasz
Hogy tenyerébe rejtse
A ritka hű barátnak

Motivumfelépítése, a börtönök felsorolása és az egyén tragédiájának, elszigeteltségének kifejezése határozottan tudomásunkra hozza, hogy a láthatatlan börtön szimbóluma a kornak, a korról szól.

A jeges dermedést, a bizonytalanság és az egyedüllét érzését fejezi ki az *Üzenet a palackban* című verse is, különösen a befejezése mondja ki világosan:

Itt vagyok az Elhagyatottság Harmincadik
Szélességi, a Szégyen
Századik Hosszúsági
S a fogat összeszorító Dac
Végső magassági Fokán, valahol messze vidéken
És kíváncsi vagyok, lehet-e még jutni előbbre.

A Kortársakhoz intézett versében, a *Karácsonyi ének*-ben, amelyben név szerint szerepelteti a Nyugat nagy költői nemzedékének szinte minden tagját: Szép Ernőt, Gellért Oszkárt, Füst Milánt, Kosztolányit, Somlyó Zoltánt, Móricz Zsigmondot, Adyt és Laczkó Gézát, így kiált hozzájuk:

Jaj gyerekek végünk van fáklját ide hol a szivattyú?
Kortársaim, bajtársaim vesztünkre hová kerültünk,
Azt hittük hosszú az út és messze a part még
És majd elérünk valami új Amerikát
Most sehol semmi világ és semmi csillag az égen
És semmi fárosz a parton és semmi föld és semmi öből
Hömpölygő vizgolyó lett a mi tarka világunk
S rozzant Noé bárka cifra hajó-palotánk
Kormos tükreiben mit nézed Béla táguló szembogarad
Így múlt el sok nemzedék és most mi vagyunk soron
Kopolytút és uszonyokat inkább leszáll a fenékre
Halljátok? . . . itt veri már . . . a víz . . . az ablak peremét
Még pár vonal az egész . . . már nincs időm befejezni
Egyet bőfien a tenger s egy óriás buborék
Pattan fel . . . azután . . . azután . . . semmi se lesz
Most még ez a perc testvérek ez a perc . . . bújjatok össze
El az arcunkról ezt a megfagyott lárvá mosolyt
Most ordítsunk legalább együtt egy rettenet
Legalább éjszaka hallja ez az elfeketülő
Nyúlós és hideg és gonosz éj, hogy verje az átok . . .

Nem lehet kétséges, a vers a századelő demokratikus polgári írónemzedékének a mozgósítása, harcra a fasizmus ellen. Az utolsó nagy kiáltás, amire képes volt ez a nemzedék. A láthatatlan börtön nem engedte őket, a nagy kiáltás pedig hörgéssé torzult.

A tehetetlenség hangsúlyozása, a pesszimista, elkeseredett hang, amely e versekben kifejezésre jutott, politikai tettnek számított, hiszen mindezt a harmincas évek legelején írta le Karinthy, akkor figyelmeztetett a közelgő áradatra, az özönvízre, amikor még a távol láthatáron kezdett csak kirajzolódni. És költészetének képrendszere, szimbólumai, sejtetése csak fokozta mondanivalója súlyát, szuggesztív erejét. Egyik legmegrázóbb képe erről a korszakról *Tomí* című verse, amelyben egy kiskutya haláláról adva hírt, mondja el azt, amit tárcáiban, karcolataiban is annyit megírt: nincs rendben valami, fejére állt a kor, az értékek, baj van az emberiséggel:

Bizony mondom maguknak is emberek, ugye milyen jó volna
Szeretni, tudom én, szeretni akarunk, egymást szeretni meg mimagunkat
Egymást, és nem azt az unalmas én-valakit, akihez láncol az élet
Jó volna szeretni ugye másvalakit, nem sirni magunkért
Tudom jók vagytok gyerekek, jók a gonoszagtól eltorzult lárva mögött

.....

Jó volna szeretni, ugye jó volna szeretni, de hogy sírsz amíg élek.

Ahogy az első világháború hatására hatalmas fejlődésen megy keresztül, úgy változtatja meg bizonyos mértékig a fenyegető fasizmus veszélye is. Ez a fejlődési fok az egyéniség, az individualizmus bizonyos fokú feladásában jut kifejezésre, a közösség mindenek fölé helyezésével. Már az előbbi versekben is nyomára akadhattunk ennek, *A Láthatatlan börtönben*, de különösen a *Tomiban* fejezi ki a közösségi összefogás szükségességét, háttérbe állítván az egyént, pontosabban: az egyén érdeke, hogy a közösségben egymásra találjon az ember. Annál érdekesebb ez a jelenség, mert a huszas évek végén írt kapcsolatokban, tárcákban, melyeket a Pesti Napló hasábjain adott közre és előzőleg is szóbakerültek, éppen az egyén, az individuum jelentőségét hangsúlyozta ki mindig a közösséggel szemben. Akkor még úgy látta, hogy a diktatúrával szemben, a diktatúra uniformizálásával szemben, a militarizmus lélek-romboló szellemével szemben, az individuumban található meg az erőforrást. Nem kétséges, hogy a harmincas évek elejére bebizonyosodott számára: az egyén szembefordulása, befeléfordulása nem hathatós védekezés a fasizmussal szemben. A harmincas évektől kezdve ismeri fel, hogy az összefogás mindennél fontosabb, a kortársakhoz intézett felszólítása ebből a felismerésből fakad.

A versek kiragadott idézetei arról is tanúskodnak, hogy Karinthy pesszimizmusa, kétségbeesése nem volt végső, bénító hatású kétségbeesés. Még bizakodik, még lát kiutat, a régi polgári demokratikus nemzedék összefogásában.

Karinthy teljesen új korszaknak tekinti a két világháború közötti időszakot. Új korszaknak, amelynek eszméi és embertípusai teljesen idegenek a századelő, a ferencjózsefi Magyarország eszméitől, emberei a háború előtti embertípustól.

A *Karácsonyi elégia* ennek a gondolatnak a legszebb, legmegrázóbb és egyben legvádolóbb kifejezése:

Mit tettél szívemmel gyalázatos kor, felelj meg
Karácsony van, de nekem nem kellene az olcsó fenyőgallyaid
Hazug viaskönnyet ne sirjon a karácsonyi gyertya
Meg nem vesztegetsz cifra csecsebecséddel
Rántásátok le az asztal vacsorázó fehér terítőjét
Fekete posztó van alatta, két gyertya ide s feszület
Krisztus törvénye elé rángatlak, hívjak tetemére
Ennek a gúzsbakötött és megtört valaha isteni szívnek
Milyen boldog voltam én ennek a századnak elején
Nem magam miatt, szegény voltam és magamrahagyott
De volt valami példátlan izgalom és remény a levegőben
Készültünk valamire és vártunk valami Meglepetést
Aminőt soha még hinni nem mert a világ
Egy nemzedék se, mióta Cromagnon s a neandervölgyi ember
Ködös reggeleit elhagyta és a földre lepottyant
Valami idegen bolygóból idekerült különös féreg, az ember.

És felsorolja az emberiség eredményeit, a felfedezéseket, a tudósok, művészek eredményeit, amelyek előbbrevítették a világot. A század elején az embereket eltöltötte a nagy várakozás, a hit, amely a tudományokba, a művészetekbe, az emberi élet általuk megtisztulásába vetette minden reményét, mindez azonban semmivé lett:

Gyalázatos század, mit tettél mire a kisdéd megszületett
December közepe tájt Karácsony előtt, tizenhetedikén
Százezer ember hörgött Mazurnál a jeges pocsolyában
S kedvesemet elvitte mint meg vagyon írva
„A gyűlölet és téboly mocskos magzatja a dögvész”

Igy emlékszik vissza a világháborúra, a felesége halálára a továbbiakban pedig:

Országok tépték és marcangolták egymás húsát mint az ebek
Aztán csönd lett, a megtépett föld sebeit nyalogatta
Sok-sok év múlva tértem magamhoz, egy árokban valahol
Ahová dobott a földrengés, s elindultam keresni helyem
Kábultan még rogyanó térddel és bekötött fejjel
Keresni kedvem és hitem és hetyke bizalmam
Hová tették, mi ez, miféle világ lett
Hol a Kerek Asztal, aminek gazdáját dicsérni akartam
Köszönteni dallal, miféle arcok ezek a régi helyén
Kostoba arccal hallgatnak ha szólok, nem értik a nyelvet
Köszönök és nem felelnek, torkomon akad a szó
...

Milyen kísértetiesen zeng föl az idézett versrészletben Radnóti Miklós *À la recherche* című versének hangulata, vágyódása régmúlt idők, régi barátok után!

A kötet verseinek motívumai, szimbólumai meglehetősen egységes benyomást tesznek. A huszadik századi irodalom szívesen fordul a biblia képeihez. Nem véletlen, hogy Karinthy és Babits — A Jónás könyvében — azokban a versekben, amelyekben a fasizmus ellen tiltakoztak, éltek a bibliai szimbólumokkal. A bibliai motívumok mellé nagyszámban kerülnek be a keresztény vallás motívumai is, különösen a karácsony ünnepe és nagypéntek, az „emberiség megváltásának” szimbóluma kerül előtérbe. A keresztény vallásból vett motívumok éppen úgy, ahogyan a bibliai idézetek is, mint művelődéstörténeti mozaikok szerepelnek a versekben, átvitt értelemben, a kereszténységből a legpozitívabb, általános emberi értéket jelentő gondolatokat használva föl.

De az *Üzenet a palackban* kötet bibliai és keresztény mozzanatai mellett még jobban jellemzi az a hatalmas művelődéstörténeti anyag, amely felhalmozódik a versekben, jelezve, hogy Karinthy verseit nagymértékben értelmi asszociációkra, és a motívumok természetéből fakadó páthosra építi föl. Aladin, Lehel kürtje, Napóleon, Cervantes, Hága, Amszterdam, Bach, Beethoven, Drake Ferenc, Jack London, Velasquez, Boticelli, Andersen, Rubens, Zeppelin, Ady, Titánia és Oberon, Heine, Loreley, Goethe, Eötvös Loránd, Einstein, Petőfi, Buddha, Cromagnon, Erasmus, Leonardo da Vinci, Galilei, Pellico Silvio, Croce, Kínai fal, Kepler, Kossuth, Colosseum, az inkvizíció börtönei és kínzóeszközei, korabeli politikusok, és még sorolhatnánk a legkülönfélébb történelmi személyeket és eseményeket.

Ezek mellett gyakoriak a földrajzi, természettudományos képek, a mikro és makrokosmosz emlegetése, Tejút, Föld, naprendszer, a film, a gőz, a repülőgép, a technikai vívmányok egészítik ki képrendszerét.

A motívumok közül külön fel kell figyelniük az állat-motívumokra és a természeti képekre, a természet szerepére verseiben: rossz lelkiismerete *szűköl*, leopárd, hiéna, páva, papagáj, elefánt, mókás maki, bánatos marabu, zabáló bestia, szárcsa, béka, repdeső zöld bogarak, siklók, a dzsungel törvénye, struggle for life, libegő ligetek, zúgó tengerek, azonkívül a vadon, a vademberek életére való utalások.

A vitatkozni kész olvasó azonban itt megállíthatja a felsorolást és közbekérdezhet:

Vajjon nem kerülök-e ellentmondásba, ha a második kötetben természeti képeket, állatokat sorolok föl, noha az imént még egész költészetére vonatkozóan fejtettem ki, hogy Karinthy számára táj, természeti élmény úgyszólván nem létezett?

Nem, mert az utóbbi felsorolás már önmagában is elárulja, hogy a természeti képek, állatmotívumok most sem egyéni élményéből, átélésből fakadtak, hanem olvasmányélményből. És főleg az űsvadon képeihez fűződnek. Ez pedig azt jelenti, hogy ezek a természeti képek nem a lírikus indulat kapcsán kerültek be a versekbe, mintegy tájélményként, vagy természeti élményként, hanem az antifasiszta írói magatartás kapcsán. Most utalok arra a korábbi megállapításra, hogy a vadon, a dzsungel képei, hasonlatai, fogalmai a korszak antifasiszta irodalmának általánosan jellemzői, nemcsak Karinthynál, Remenyiknél, Bálint Györgynél, de a külföldi irodalomban is.

A felsorolt motívumok egy részéről eszünkbe ötlik, hogy régebbi és a versekkel egyidős szatirikus írásokban, a szatíra eszközeiként szerepeltek. Majdnem ugyanabból az eszközökből építi föl verseit, mint a szatirikus karcolatokat, azonban verseiből hiányzik a komikumot kiváltó hatás. Ez arra enged következtetni, hogy a komikus hatás okait az egyes motívumok helyi értékében, kapcsolataiban, beállításában is keresnünk kell. Ez a meggondolás széles lehetőséget nyit a komikum eredetének kutatása számára, de ugyanakkor meg is nehezíti ezt a munkát.

Világosan bontakozik ki előttünk az a motívumrendszer, amely Karinthyt ezekben az években jellemezte. Középponti mondanivaló körül kristályosodott ki és ez a mondanivaló aggodás az emberi haladásért, az emberi művelődésért, az emberi történelem évezredei alatt elért műveltségi, társadalmi vívmányokért. Ettől félti Karinthy az emberiséget:

Nagy tömeg feketéll, élteti Hitlert és szidja az istent
Amiért valamikor akkorára tervezte a földi vidéket
Hogy elfér rajta és megterem más is mint a bolondok

A polgári humanista elsősorban a műveltség területeiről közelíti meg a kor métélyeit. Egyelőre Hitler és a fasiszmus uralomrajutásában az emberi tudomány, művészet elpusztulását fenyegető veszélyt látja. A németországi könyvégetések természetszerűleg az inkvizíció asszociációját keltik a humanista íróban. Nem véletlenül áldoz verset Heine emlékének. Heine a német fasiszmus egyik „első áldozata”, ledöntik szobrát, könyveit megégetik. Galilei és másoknak, a történelem despotizmusa áldozatainak emléke, alakja sejjik föl a versekben természetszerűleg, a logikus képzettársítások következtében. A bibliai és keresztény motívumok szintén az emberiség példái. A költő két kézzel szórja elénk az emberi történelem során felhalmozódott értékeket, lássátok, ezt mind a pusztulásra szánta az új század legszörnyűbb politikai mozgalmá.

A történelem nagy hódítói, zsarnokai, börtönei, az inkvizíció, az egyházi szektarianizmus mind-mind analógiaként szerepelnek a kor mozgalmára, a fasiszmusra. A panoptikumból a tömeggyilkosok nevei kerülnek bele a versekbe, a hitlerizmus gigantikus megszárlásra készül. A vadon törvényét gyakran emlegeti: a korszak nem az emberi életforma törvényeire rendezkedik be, hanem az állati ösztönre hallgat. Különösen e pontokon találkoznak a versek és szatírák motívumai. A XIX. század Napóleon-komplexuma új formában izgatja Karinthyt. Nem a cselekvésre képtelen Raszkolnyikovok Napóleon-komplexuma, hanem Napóleon mint diktátor, az emberi szabadságjog megnyírbálója kap szerepet, és így szerepel Cézár, Nagy Sándor, Salamon is. Ugyanakkor azonban Hitler mindig a kuruzsló, a szemfényvesztő, a népbutító jelzőivel, hasonlataival kerül szóba. Minden analógia ellenére, Karinthy éles határvonalat húz a múlt és a jelen diktátorai között: Hitlertől még a történelmi szerepű zsarnok kétes értékű glóriáját is megtagadva.

Az ókor, a görögség és a rómaiak gyakori emlegetése, az angol felvilágosodás alakjai, különösen a kapitalizmus hőskorának alakjai sem véletlenül szerepelnek a versekben. Karinthy a polgári racionalizmus szemszögéből, a klasszikus polgári demokrácia védelmében fordul szembe a fasiszmusmal. A fasiszmusban a polgári eszmények meggyalázását, a polgári szabadságjogok megtépázását látja, és ez ellen megint csak érvel: érvel a XV—XVIII. század nagy

alakjaival, vívmányaival. Bastille a zsarnokság megdöntésének szimbóluma. A magyar történelemből a felvilágosulás nagy alakjait és a börtönviselt Kossuthot emlegeti. A fasizmus bírálatából pedig versben is eljut a kapitalizmus bírálatáig.

Ha kis számban is, de azért előfordulnak az *Üzenet a palackban* költeményeiben is a mindennapi életből elesett pejoratív értelmű szavak is. Ilyenek: handabandázó szónok, knokautol, kobak, biléta, hajcihő stb.

A zsurnalista ötlet, köznapis dolgok nyers realizmusa sokkal ritkábban fordul elő, mint Karinthy korábbi verseiben, egyéb műveiben.

A szenvedély, a mondanivaló súlyossága, és a költő aggodalma szertetőrdeli a versformákat. A meg-meginduló ritmusok prózává töredeznek szét és csak tartalmilag jelentéktelen versei — mint erről már szoltunk — őrzik a hagyományos versformákat. Azt hisszük, hogy éppen ez bizonyítja: Karinthy nem volt igazi költői alkat, hiszen az igazi költőt éppen az jellemzi, hogy a legfontosabbnak tartott mondanivalóit a legmagasabbra felízott versformában fejezi ki.

Azonban még sincsenek líraiság nélküli versei. Elsősorban lírai pátozunk az, amely hat az olvasóra és nem utolsósorban a felsorolt motívumok elrendezése. Karinthy nem a költészet hagyományos eszközeivel kívánja mondanivalóját belevésni az olvasó emlékezetébe, hanem olvasmányélmények szimbólumaival, szédítő asszociációs bravúrokkal. Mindez azonban annyira zsúfolttá tömörül, annyira hangulativá lényegül e versekben, hogy lírai hatásukról beszélhetünk. A *Láthatatlan börtönben* például az emberi történelem börtöneit, az emberiség nagy rabjait olyan elánnal, olyan szenvedéllyel sorolja föl, míg a huszadik század láthatatlan börtöneihez eljut, hogy az egész szellemi mutatvány, lírai hasonlat-sorozattá, lírai asszociációs láncná lényegül. Nemkülönben a természeti képek, a mindennapok apró realitásai, nővéreire való nosztalgikus visszaemlékezése, lírai hangulatot kapnak, mondhatnánk úgy, hogy a szónoklás eszközei lírai hangulattal telítődnek.

Karinthy verseiben szándékolt az egyszerűség. Nem a szabolcskai költészet egyszerűsége ez, mert ezt az akadémikus egyszerűséget modernséggel köti össze, a szabadvers eredményeivel és a szürrealizmus módszereivel. Mert a fentebb ismertetett motívumok sorozata, az asszociáció szerepének elsődlegessége, gyakori bizarrsága, a szürrealizmus megtisztult, óvatosan kezelt változata.

Az *Üzenet a palackban* motívumait át meg át melengeti a költői szenvedélyesség, amellyel a korszak problémái iránt érdeklődik. Nem véletlen, hogy a *Nem mondhatom el senkinek* trükkjei, elmés fordulatai, játékaik szinte teljességgel hiányoznak ezekből a késői versekből. Hiányoznak, mert nincs rájuk szüksége a költőnek: felelősségtudata, az érzések átéltségének hitele avatja költészetté költeményeit.

SZABAD GYÖRGY

VAJDA JÁNOS POLITIKAI ELSZIGETELŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉBŐL

A költő Vajda János politikai pályája fordulatainak követése és magyarázata nehéz s minden apró mozzanat számbavételét igénylő feladat. Nehéz annak megválaszolása, hogyan reagált Vajda azokra az ellentmondásokra, amelyeket az ötvenes évek vége nemzeti ellenállásának leple mögül kifeszített az 1860—61-es színtvallató „alkotmányos” periódus, hogyan vitte megbizonyosodása a 48-asság e próbatétele idején, a hazai politikai vezetőréteg antide-mokratizmusáról, társadalmi programjának elégtelenségéről, s így nemzeti helytállásának gyengülését leplező hangosságáról az „Önbírálat” és a „Polgárosodás” nagy igazságaihoz, és vált tényezőjévé nagy tévedésének, illúziójának, hogy Schmerling kancelláriájában nemcsak kenyeret talál, hanem szinte új jozefinistaként haladó politikai célkitűzéseket is; mint döbbent rá csalódására, és mint ismerte fel, hogy idehaza képviseletre vár egy, a magáéval, társadalmi és nemzeti vonatkozásaiban egyaránt összevágó program a Kossuthé —; mint vált a nagy száműzötthöz viszonylag legközelebb álló irányzat harcos publicistájává, politikus költőjévé, s végül mint került konfliktusba ez önmagában meghasonló tábor különböző frakcióival, és menekült illúzióitól a hithez, mely nélkül élni s „meghalni” sem tudott, a nemzet őt fáját jövővel lombosító nép reményéhez. Mindennek megválaszolása irodalomkutatók és történészek közös feladata. De a munkamegosztásban Vajda költői nagysága és a kutatói buzgalom eddigi jelentős eredményei¹ az irodalmároknak juttatják a szintetizálás terhét és örömét. A történészre — megítélésünk szerint — a hű korrajzon túl, az a közvetlen feladat hárul a Vajda-kutatásban, hogy torzítás mentesen eljuttassa a feldolgozó irodalomtörténészekhez a feltárt új adatokat. Ilyeneknek kell tekintenünk az alábbiakban összemarkoltakat, amelyek közvetlenül Vajda és a „szélsőbal” viszonyára világítanak, de közvetve némi fényt vethetnek politikai elszigetelődése egész történetére, s talán még arra is, mint szította a külső világ a belsőnek azt a viharát, amely az embertelen magányosság Montblancjára száműzte az embert és a költőt.

*

1867 áprilisában indította meg Heckenast Gusztáv „kiadó tulajdonos” a *Magyar Ujságot*, felelős szerkesztőül Böszörményi Lászlót, a kiegyezéssel szembe forduló ellenzék „szélsőbaloldala”-nak országgyűlési képviselőjét kérve fel. Az alapítás kezdeményezője azonban Vajda János volt², aki — Heckenast megbízása folytán — maga tárgyalta Böször-

¹ Gondolunk itt elsősorban a Vajdáról tudottakat nemcsak összefogó, hanem oly nagy mértékben gyarapító *Komlós Aladár* „Vajda János” (Bp. 1954.) c. monográfiájára.

² *Áldor Imre* szerint, Heckenast többször említette előtte „misperint a 'Magyar Ujság' megindításának terve Vajdától származott, s csakis az ő ékesszólása s az ő gazdag képességeiben rejlő biztosíték bírta rá őt, hogy az eszme megtestesítésére vállalkozzék”. *A Nép Zászlója* 1868. szept. 5.; vö. *Komlós* i. m. 141. p.

ményivel, sőt annak felkérése előtt más szerkesztőjelöltekkel is.³ A Heckenast és Böszörményi között létrejött szerződés a lap élén a második helyet biztosította a „főmunkatárs” Vajdának és bizonyos fokú védelmet az esetleges szerkesztői önkénytől⁴. 1868 nyarán, amikor szakításra került sor közöttük, Böszörményi arra hivatkozott, Heckenast ragaszkodott hozzá, hogy ő vállalja a felelős szerkesztést. „Ha ő [ti. Vajda — Sz. Gy.] lett volna az állított, nélkülözhetetlen hatalom, miért nem lőn előbb, nélküle megindítva a lap?”⁵ A kérdés feltevése elég indokoltnak látszott, de a még indokoltabb feleletet Vajda 1868-ban nem adhatta meg. Míg az ő bécsi hivatalnokoskodása még nem merült annyira a közfeledésbe, hogy kívánatos lett volna a kiegyezés elleni következetes harc programjával induló lapot nevével fémjelezni, addig Böszörményit politikai múltja mellett, mentelmi jogot élvező országgyűlési képviselő volta is nagyon alkalmassá tette a felelős szerkesztő tisztjére. E két tényező, s talán Böszörményi féltékenysége is hozzájárult, hogy Vajda igen terjedelmes publicisztikai tevékenységét⁶ névtelenül folytatta. 1868 szeptemberi nyilatkozata szerint „a Böszörményi László s köztem, . . . szövődött viszonyt épen azon körülmény kezdette megzavarni már ez év elején, hogy én . . . saját nevem alatt akartam írni a „M. Ujs.”-ban, Böszörményi Úr pedig ezt oly élénken ellenezte, hogy én végre propter bonum pacis, az ügy érdekében s csak azért engedtem, mivel láttam, hogy Böszörményi ezen kívánságának mások — igen kitűnő tollú írók is, minőül egyebek közt csak Szilágyi Virgilt említem, engednek . . .”. Nyilatkozatának más helyén is írt erről: „. . . e szándékom (hogy ti. nevem alatt írok) annyi kellemetlen szóvitába került, hogy tekintve B.[öszörményi] beteg állapotát — fölhagytam a kérdés erőltetésével . . .”

1868 márciusában a *Magyar Ujság* helyzete válságosra fordult. Szerkesztője Böszörményi László súlyos betegséggel küzdött⁸ és Kossuth 1867. augusztus 20-i, ún. „váci” levelének közlése miatt fogságbüntetés várt rá.⁹ Ugyanekkor jelentősen esett az előfizetők száma, ez pedig — tekintettel arra, hogy példányonkénti árusításra csak alkalmoszerűen került sor — a lap anyagi rentabilitását veszélyeztette.¹⁰ Mindez érthető módon arra indította a tulajdonos Heckenastot, hogy előre gondoskodjék a megürülő szerkesztői szék betöltéséről, mégpedig olyan személy által, aki alkalmas a lap vonzóerejének megnövelésére is. Felkérő levelet írt a Párizsban élő Irányi Dánielnek, akinek hazatérését a „szélbal”-on már korábban is

³ L. Vajda János nyilatkozatát a *Századunk* 1868. szeptember 5-i számában.

⁴ „4. §. A lapnak általában szellemi, különösen politikai határozott irányát a felelős szerkesztő vezeti; előfordulható kényes körülmények közt is kellő figyelembe véve bár úgy a kiadó, mint a főmunkatárs véleményét, ha egyetértés nem jöhet létre, a szerkesztő akarata szerint történik az eljárás. 5. §. A jelelt irány következetes fenntartása szempontjából is a szellemi munkásokat — meghallgatva a főmunkatársat és kiadót is, a szerkesztő alkalmazza, s hasonló meghallgatás után elmozdítja; de nincs joga a szerkesztőnek a főmunkatársat elmozdítani csak egyedül azon nem vélt egy esetben, ha a lapba a szerkesztő kifejezett akarata ellenére szándékos ellenszegüléssel vezetne be valamit, vagy abból kihagyatna;” *Böszörményi László* közlése. *Magyar Ujság* 1868. szept. 8.

⁵ Uo.

⁶ *Áldor Imre* szerint a *Magyar Ujság* „keletkezése óta majd minden nap hozott tőle egy-egy kitűnő vezércikket”. A *Nép Zászlója* 1868. augusztus 22., szept. 5. *Böszörményi* ezzel szemben 1867 augusztusa és 1868 júliusa közötti évben csak 83 cikket ismer el Vajda írásának. *Magyar Ujság* 1868. szeptember 8. Vö. *Komlós* i. m. 144. p.

⁷ *Századunk* 1868. szept. 5.

⁸ Böszörményi nyilatkozata szerint szerkesztői munkáját 1868. március 16-a után is ellátta, noha betegsége miatt 6 hétig szinte mozgásképtelen volt. *Magyar Ujság* 1868. szeptember 10.

⁹ Vö. *Kossuth Lajos Iratai* (sajtó alá rendezte *Kossuth Ferenc*) VIII. Bp. 1900. 34—51., 138—139. p.

¹⁰ Vajda János — Irányi Dánielnek (Pest, 1868. ápr. 18.). *OL.* (Országos Levéltár) *IDI.* (Irányi Dániel iratai) 122.

szorgalmazták.¹¹ Heckenast megkereséseinek és Irányi válaszána^k tartalmát, az utóbbinak Kossuth Lajoshoz intézett leveléből ismerjük:

„Páris, márcz 23-án 1868
136. boulev. Montparnasse.

Tisztelt barátom!

Minap egy táviratot kaptam Heckenasttól, melyben, miután, úgymond Böszörményi halálán van, kérdezi tőlem, ha elfogadom e a M. Ujság szerkesztését? Választ, szintúgy táviratilag vár.

Azt feleltem neki rögtön, hogy igenis elfogadom, ha a föltételek iránt megegyezünk.

Ennek következtében ma reggel levelet vettem tőle, a melyben Böszörményi halála esetére — magam is természetesen úgy értettem — ismételve megkínál a szerkesztéssel, s a föltételeket elősorolja.

Nem szólok semmit az anyagi részéről ezen föltételeknek, csak azon akadok fenn, hogy függetlenségemet annyiban korlátozni akarja, a mennyiben egy alszerkesztőt — Vajdát — előre rám akar kényszeríteni, s hozzá még a munkakörömet is megszabni, 's illetőleg ezen alszerkesztőnek a hatáskörét megállapítani, illetőleg a mostani állapotban fentartani.

De bár mennyire visszatetszik is nekem ezen föltétel, általában is és a személyt tekintve szintén, mégis, miután közügy, pártérdek, pártkülöny van szóban, nem akartam rögtön tagadó választ adni, hanem azt írom neki ugyancsak a mai postával vissza, hogy néhány napig meggondolom a dolgot, aztán pedig határozottan eltökélésemet tudatni fogom vele.

Ezen időhaladékot pedig arra használom, hogy Önt, tisztelt barátom, bölcs tanácsa iránt megkérjem.

Nekem régi szándékom volt, ha visszatérek, lapot szerkeszteni, egyelőre heti lapot, a mely mellett a képviselői teendőknek is nagyobb figyelmet szentelhetnék, 's a Heckenast felszólítása annál kevésbé lepott meg örvendetesen, mivel, hallgatva annak szomorú alkalmi indokáról, nekem egy darab ideig pihenésre lenne szükségem annyira megerőltettem magamat az utolsó hónapok alatt, úgy hogy szembajba is estem 's még most is szenvedek abban. De én az ügy szolgájának tekintem magamat, 's miután magam is, talán öntulbecsülés nélkül, azt tartom, hogy hasznos szolgálatot tehetek a mi közlönyünk élén, csakugyan elszánnám magamat a szerkesztés átvételére, ha épen kell még mielőtt képviselőnek választatnám, ámbár e nélkül a fáradsághoz még a személyes bátorságnak is nagyobb hiánya járulna.¹²

Azonban én független ura akarok lenni a lap úgy iránya mind segédszemélyzete meghatározásának, 's oly föltételt minőt Heckenast szab előmbe, nem vagyok hajlandó aláírni. Mert nemcsak hogy e szerint Vajdát kellene megtartanom — a mit utoljára meglehet a körülmények is legalább egyelőre megkívánhatnak, — hanem, ha jól értem a Redaktionsbureau főnökségét, a többi személyzet feletti rendelkezést is reá hagyni, 's a mi több, a főczikke kivételével, a többi szöveg megállapítását is, ezt én csak este, mikor a lap össze lenne állítva, látandó levén.

Kérem azért, tisztelt barátom, adjon nekem tanácsot mit tegyek, de késedelem nélkül, hogy én is végválaszt adhassak a kiadónak. Bővebb tájékozás végett ide zárom magát a Heckenast levelét.

Mély tisztelettel és szíves ragaszkodással maradván őszinte barátja

Irányi Dániel.

A Heckenast levelét tessék majd kérem visszaküldeni.”¹³

¹¹ Irányi Dániel — Kossuth Lajosnak (Párizs, 1868. jan. 9.) OL. K. (Kossuth-gyűjtemény) I. 4986.

¹² Az utalás a képviselői mentelmi jogra vonatkozik.

¹³ Irányi — Kossuthnak (Párizs, 1868. márc. 23.) OL. K. I. 5058.

Kossuth a levél vételének napján válaszolt. Kifejtette, miért tekinti lehetetlennek a maga számára a hazatérést az adott politikai viszonyok között, de azt is, hogy véleményét nem akarja Irányira erőltetni. „... ellentétes lévén kiindulási pontunk, igen természetesnek fogja Ön találni, hogy én abba — ha elfogadja e Ön vagy nem Heckenast ajánlatát? nem csak tanáccsal nem, de még egyszerű vélemény kijelentéssel sem folyhatok be.” Ugyanakkor az alábbi, tárgyunk szempontjából fontos, Irányi kétségtelen elfogultságával szemben Vajdát pártfogoló javaslatot tette: „Vajdát én nem ismerem; hanem azt nem lehetett észre nem vennem, hogy dolgozatai bírnak azzal, mit a francia 'verve'¹⁴ nek nevez. — Én a mint ösmerem az otthoni professionalis író világot nem gondolom, hogy könnyen lehetne helyét pótolni. — Más részről igen természetesnek találom, hogy a Szerkesztőnek, mert ő a felelős — teljes szabadsággal kell bírni munkatársai megválasztásában. E két tekintet az által lenne egyeztethető, ha a Szerkesztő — e szabadságának kitöltése mellett, nem azt mondaná, hogy 'egyelőre' meghagyja Vajdát; hanem azt hogy tehetségét méltányolva, ettől csak magától fog függni a munkatársi viszony állandósága.”¹⁵

Irányi — válasza szerint — Kossuth tanácsának megfelelően járt el: „Heckenastnak úgy feleltem mint Ön javasolta a mi Vajdát illeti. Mai napon vett válaszában azt írja, hogy örül elfogadásomnak, különben pedig Böszörményi, mióta az allopathiához¹⁶ folyamodott, jobban van. Ismételve kér Heckenast hogy a dolog titokban maradjon.”¹⁷

Nem tudjuk, mennyire számolt be hűségesen Irányi Kossuthnak a szerkesztői megbízatás ügyében folytatott levelezéséről, még kevésbé, mennyire őrizte meg a felkérés titkát maga Heckenast. Nagyon valószínű, hogy Vajdával, akinek vezető szerepét az új érában is igyekezett biztosítani, a levélváltást vagy annak egy részét ismertette. Esetleg csak célzott Irányira, de meglehet persze, hogy nem tette meg ezt sem. Mindennek fontolgatását az indokolja, hogy hamarosan maga Vajda fordult a Heckenastéhoz hasonló javaslattal Irányihoz, úgy tüntetve fel, mintha a kiadónak is ő sugallotta volna az ötletet. A kísérlet, szerkesztői nyerni meg az amúgy is hazakészülőddő, a *Magyar Ujságban* sokat cikkező Irányit annyira indokolt volt, hogy végső soron a kiadó és a főmunkatárs — ha az utóbbi önmagát valóban nem érezte alkalmasnak a szerkesztői tisztre — egyidejűleg juthatott erre a megoldásra. Nincs kizárva tehát, hogy Vajdának az alábbiakban közölt levele teljes egészében őszintének tekinthető.

„Igen tisztelt Irányi Úr!

Bár személyesen ismeretlen, de azon ügy szolgáltatásban, melynek Ön oly rendületlen híve, mulaszthatatlan kötelességemnek ismerem tudtára adni Önnek, hogy ez ügyet most a legnagyobb veszedelem, talán ideiglenes bukás fenyegeti, és én egyedül Önt látom hivatottnak, ki nemcsak hogy e veszélyt elháríthatja, de sőt az ügynek egyszerre az eddiginél is nagyobb lendületet adhatja.

Mindennek indoklása, természetesen, egy levél keretén belül, alig lehetséges, de azon reményben, hogy lapjaink s egyéb magán levelezések nyomán már is legalább nagyjából ismeri pártunk belviszonyait, röviden csak a következők előadására szorítkozom.

Legnagyobb bajunk, hogy pártunknak nincs idebenn a központon egy elismert vezére, s még ennél is nagyobb baj, hogy éppen azok figurálnak qua coriphaeusok, kik legcsekélyebb talentomúak, de aztán természetesen annál hiúbbak, és csak bakafántoskodni tudnak, akadályul szolgálva azoknak, a kik az ügynek valóságos előmozdítói. Hasonlítunk az oly csapat-hoz, melyben a tábornoki helyeket hivatlan prince-k foglalják el, s meghiúsítják a tábornoki főnök netán legcélszerűbb terveinek kivitelét.

¹⁴ Ihlet, hév.

¹⁵ *Kossuth — Irányinak* (Turin, 1868. márc. 25.) *OL. IDI.* 48.

¹⁶ Ellentétben a homeopathiával, a gyógyszerek biológiai hatására építő gyógymód.

¹⁷ *Irányi — Kossuthnak* (Párizs, 1868. április 6.) *OL. K. I.* 5069.

Pedig soha aránytalanabb erő nem állott szemben egymással a mezítlábos apostolok ideje óta. Még az ellenzék is¹⁸ (mely most ép azt a szerepet játsza, amit a Deák párt játszott 61-ben) még ez is ellenünk támad, még pedig a legdühösebben.

Úgyünk fő oszlopa, egyedüli támasza a *Magy. Ujs.* Ennek élére hatalmas ember kell, ki szellemi és erkölcsi erejével egyaránt imponáljon föl és lefelé, jobbra és balra. Annál inkább, mert most már sokkal nehezebb ez állomásnak megfelelni, mint ezelőtt, egész mostanig. Kormány és pártok sokáig kicsinylésükkel akartak győzni, de most már valóságos rémület fogta el őket, s a minden oldalról támadás annál szilajabb, minél inkább látják hatásukat növekedni. Böszörményi pedig beteg, és nincs remény hogy egészségét visszanyeri. Hozzájárul még, hogy köztem és közötté orvosolhatatlanul meg van bomolva a jó öszhang, minélkül pedig jó lapot adni teljes lehetlenség. Hogy e részben nem én vagyok a hibás, azt majd szóval, személyesen, ha lesz szerencsém, elő fogom adni.

Én tehát a kiadónak azt mondtam, hogy csak Ön mentheti meg a *Magyar Ujságot*, s ezt Heckenast is belátja. A jelen évnegyedben 300 előfizetőt veszítettünk, s így a kiadó veszít, mert épen ennyivel kevesebb az előfizetés két ezernél. Ha nem orvosoljuk a bajt, júniusra¹⁹ még többet veszíthetünk, s akkor a kiadó a lapot megszünteti, sőt még előbb is, ha semmi reményünk gyökeres orvosláshoz, amit Ön nélkül szinte nem tudok képzelni.

A kiadó kész arra, hogy egy időre Böszörményi tiszteletdíját is fizetni fogja.

Különben Bösz.[örményi] mindezen tervemről még mit sem tud, mert azt csak akkor fogná meg neki előadni, ha Ön a szerkesztést elvállalván, ebbeli szándékáról *előbb engemet* értesíteni szíveskednék. Akkor én igyekezném e tervet magával Böszörményivel elfogadtatni, a ki az ügyre nézve ugyan nem mellőzhetlen, de kívánatos föltétel volna, hogy a szakadás elkerültesse.

Igen jó volna persze, ha minderről személyesen szólhatnánk. De az én szegénységemtől ki nem telik, hogy Párisba utazzam. Meglehet azonban, hogy ha Ön nekem adandó válaszában ebbeli kívánságát fejezné ki, talán a kiadó a költségek egy részét elvállalná, és ez esetben Párisba rándulnék.

Azon esetben pedig, ha Ön a szerkesztés elvállalását Böszörményi életében absolute megtagadná, illetőleg ez Önre nézve lehetetlen volna, kérem az egészet entre nous mondottak tekinteni.

Akkor csak egy mód marad a lap fenntartására: ha netalan a párt gazdagabb emberei veszik át a kiadást, de a mire, mondhatom igaz lélekkel, úgy szólván semmi kilátás!

Ha becses válaszával megörvendeztetni kívánna, kérem a borítékra a *Magy. Uj.* nevet *nem* írni, mert az ilyen levelek sok kézen mennek át, s elkeveredhetnek. Legjobb lesz csak így. Vajda Jánosnak stb. Pest. *Kerepesi út, 73. sz. 1⁶* emelet. 12.

Maradván

legőszintébb tisztelője

Vajda János

Pest. april 18.

NB. Ha Böszörm[ényi] *nem* amnesztialtatnék a kir. gyermek születésekor²⁰ akkor is eo ipso más szerkesztőre van szükség, de akkor is természetesen kellő méltánnyal leszünk iránta, és azért ő a szerkesztőségnek tagja marad, és honorariumát húzni fogja.”²¹

¹⁸ Ti. a Tisza Kálmán-vezette „balközép”.

¹⁹ Az előfizetéseket negyedévenként újítták.

²⁰ 1868. április 22-én jelentették be hivatalosan Mária Valéria főhercegnő születését, de Böszörményi amnesztialására sem ekkor, sem — a kegyelemkérésre való hajlandósága híján — később sem került sor.

²¹ *Vajda János — Irányi Dánielnek* (Pest, [1868] ápr. 18.) *OL. I. D. I.* 122. A keltezés kiegészítésének helyességét a levél tartalma kétségtelenné teszi.

Irányinak kapóra jött Vajda levele ahhoz, hogy hazakészülődését Kossuth előtt a közérdekkel igazolja. Amint megkapta, menten továbbította Turinba a következő kísérő-sorokkal:

„... szerénység ide, szerénység oda, én mindinkább meggyőződöm arról, s ez másoknak is a meggyőződése, hogy nekem a párt érdekében minél előbb otthon kellennem. Nem örömet megyek pedig, mert életem folytonos küzdelem és munka leend, holott épen most pihenésre lenne szükségem, legkivált a szememnek, a mely három hónap óta fáj. De én az ügy katonájának tekintem magamat, 's megyek a hol leginkább szükség van reám.

Hogy mások is azt tartják, ide mellékelve küldöm kegyednek a Vajda levelét, melyet épen ma reggel kaptam. Hasonló tartalmút és engem hazahívót vettem már előbb Mátyus Uzor és Áldor Imrétől²² is. A baj most odahaza annál nagyobb, mert nem csak a kormány-párt, hanem a balközép is megtámadta pártunkat, 's nekünk odahaza vajmi kevés értelmiségi erőnk van a mely azzal megküzdhessen, sőt — a mi több — a külön zászló elhagyására is történtek kísérletek...²³

Növeli a bajt a Vajda által jelentett veszély, melyben közegünk, a *M. Ujság* forog, 's melyet a szerkesztés hibái is okozhattak talán. Erre nézve ugyan azt felelem Vajdának, hogy én, ha csak Böszörményi önkényi le nem köszön, át nem veszem a szerkesztést, még ha odahaza leszek is, de legalább közvetlen érintkezésem folytán befolyhatnék a lap vezetésébe. Biztatni fogom tehát, hogy csak tartsák fenn a lapot, 's illetőleg ő tartsa fenn Böszörményivel az egyetértést a mennyire lehet, mert annak bukása nagy csapás lenne ügyünkre. Én megerősítésemmel is minden tőlem telhetőt elkövetek hogy azt tartalmassá és közérdekűvé tegyem, 's ez alkalommal Önt is, Kormányzó úr, és fiait a veszély elhárításának szükségére²⁴ figyelmeztetni szabadságot veszek magamnak.²⁵

Böszörményi állapotának átmeneti javulása és szabadlábbon maradása elodázta a szerkesztőválságot. De július derekán már újabb felkérést küldött Irányinak a „48-as párt”²⁶ nevében, az alig egy hónappal korábban az emigrációból hazatért Simonyi Ernő is. Nyilvánvalóvá vált, hogy Böszörményinek hamarosan meg kell kezdenie a fogságbüntetés letöltését és a „párt”-hoz tartozó képviselők, akik a sok viaskodásra ráunt Heckenasttól a lap kiadását átvették, biztosítani akarták az új szerkesztő személyét. Irányi jól látta a *Magyar Ujság* vergődését. Kossuthnak írott levelében a lap szerkesztését keményen bírálta — „Parva sapientia scribitur et regitur *M. Ujság*, parvissima” — méghozzá éppen szabadelvűségének következetlenségei miatt. A szerkesztést azonban, elsősorban egészségügyi okokra hivatkozva csak később volt hajlandó átvenni.²⁷ Mivel a sajtóbíróság a hivatalosan még kiadóként szereplő Heckenastot felszólította, hogy Böszörményi helyére más felelős szerkesztőt állítson, Irányi halasztó értelmű válasza folytán 1868. június 22-én Simonyi Ernőre szállt a lap szerkesztése, aki mellé a „párt” öt, a szélsőbalhoz tartozó országgyűlési képviselőből alakult „felügyelőbizottság”-ot állított. De Böszörményinek július 14-i lefogatásáig, sőt — meglehetősen szabad érintkezése lévén a külvilággal — azután is, jelentős szerepe maradt a lap szerkesztésében.²⁸

²² Mátyus Uzor, ill. Izidor (1836—1870) tüzértiszt majd publicista, a szélsőbalhoz tartozó politikus, 1869-ben képviselő. Áldor Imre (1838—1928) tanár, publicista, 1868—70-ben „A Nép Zászlója” szerkesztője.

²³ Ti, az összeolvadásra a balközéppel.

²⁴ Arra, hogy cikkeket jelentessenek meg a lapban.

²⁵ Irányi — Kossuthnak (Párizs, 1868. ápr. 21.) *OL. K.* I. 5090.

²⁶ Tényleges pártalakítás még nem történt. Simonyi a szélsőbal legnagyobb frakciója nevében beszélt. Vö. *Magyar Ujság* 1868. jún. 23.

²⁷ Irányi — Kossuthnak (Párizs, 1868. jún. 20.) *OL. K.* I. 5112.

²⁸ *Magyar Ujság* 1868. jún. 23., júl. 1., 4., 14. — Kossuthnak közvetlen szerepe a *Magyar Ujság* dolgainak rendezésében nem volt. A szerkesztésnek Simonyira ruházásáról is csak utólag értesült. Vö. *Kossuth Ferenc — Simonyi Ernőnek* (Turin, 1868. júl. 5.). *OL. Simonyi Ernő iratai*.

Vajda helyzete az új körülmények között sem szilárdult meg, sőt Heckenast visszavonulása folytán (ennek részleteit nem ismerjük) feltehetően rosszabbodott. A nyílt szakításhoz vezető válság nem is váratott magára. 1868 júliusának derekán eltűnt Beniczky Lajos volt forradalmi kormánybiztos, több abszolutizmuskori titkos szövetség résztvevője, a honvédegyetek központi bizottmányának alelnöke, akit a közvélemény megnyilatkozásai, a Perczel Mórral folytatott éles polémiája folytán méltán sorolt a szélsőbal reprezentánsai közé. Eltűnésének körülményei politikai merényletre vallottak.²⁹ A *Magyar Ujság* július 29-i számában „A kormánypárti sajtó legújabb merénylete” címen aláíratlan cikk jelent meg, mint utóbb köztudomásúvá vált, Vajda János tollából. A Beniczky rejtélyes eltűnésével kapcsolatos találgatásokról szólva azt írta, hogy ha valóban politikai gyilkosság történt, akkor „igen természetes, hogy annak bünsúlya ama lelkiismeretlen izgatásra nehezednék, melyet a hatalompárti sajtó vakbuzgó, túlszolgai része ellenünkben folytat a ferdítés, rágalom s hazugság eszközeivel”. Ennek ellenére brüsszeli és berlini lapokban olyan hírek jelentek meg, hogy Beniczky „a túlzók bosszú művének esett áldozatul”. S annak bizonyítása nélkül, hogy a hírforrás a Deák-párt publicisztikája lett volna, így folytatta: „Íme tehát, t. olvasó, a kormánypárti sajtó szerint az úgy nevezett szélső párt egyik kitűnősége ugyanazon szélső párt politikai orgyilkosságának esik áldozatul.”³⁰ Másnap a *Magyar Ujság* szerkesztői nyilatkozattal igyekezett elbéválni a kormánypárti sajtó ellentámadásának: „a cikk az idézett külföldi lapokban foglalt méltatlan vád szülte ingerültség befolyása alatt íratott... az írónak semmi szándéka nem volt, és nem is lehetett sem a magyar kormányt, vagy kormánypártot, vagy a hazai sajtót a legtávolabbról is vádolni vagy gyanúsítani.” Ugyanakkor megtagadta a közösséget a cikkel: „... az én hírem, tudtom s beleegyezésem nélkül nyomatott be lapunkba.”³¹ A szakítás bekövetkezett. Vajda e nyilatkozat megjelenése után megmaradását olyan feltételekhez — feltehetően nyilvános elégtételadáshoz és korlátlan közlési szabadsághoz — kötötte, amelyeknek teljesítését Simonyi és a szerkesztést a börtönéből továbbra is nagy mértékben befolyásoló Bösörményi nem vállalták.³²

Az előállott helyzetről így tájékoztatta Kossuthot az augusztus 14-én hazaérkezett Szilágyi Virgil:

„Midőn Pestre érkeztem családommal, az országgyűlés már nem volt együtt. Kevés emberrel találkozhattam tehát azok közül, a kikkel találkozni ohajtottam. Azok beszédéből azonban a kikkel találkoztam, sajnosan kellett észrevennem, hogy az egymás elleni panasz, s a mit ez jelez, az egymás iránti bizalmatlanság nagyon messze megy a baloldal soraiban. A *Magyar Ujságnál* pedig éppen véget ért az a krízis, mely a szerkesztő s a lap belmunkatársai között állott elő azon kíméletlen revocatio miatt, mely a lapban Vajda János cikkére vonatkozólag jelent meg. Vajda ugyanis a kormánypárti sajtót rohanta meg élesen azért, hogy két külföldi félhivatalos színezetű lapban Beniczkynek mint mérsékelt ellenzéki embernek eltűnése, a szélsőbal fondorlataival hozott kapcsolatba.

Kétségtelen, hogy Vajda cikke túl lőtt a célon; de erre a szerkesztőség részéről nem olyan revocationak kellett volna jönni, a minő jött, hanem egy kimagyarázó cikkel lehetett volna a cikk kellemetlen hatását elenyésztetni. Hanem hát a szakadás megérkezésekor már oly mérvet vőn, hogy minden igyekezettel sem lehetett ezt kiegyenlítenem. A mit eszkö-

²⁹ Beniczky Lajosnak július 16-án, miután egy névtelen levél hívására Budára ment, veszett nyoma. Hulláját csak szeptember 30-án találták meg Csepel szigetén. Az orvosi vizsgálat a gyilkosságot kétségtelenné tette. A merénylet körülményeit, a gyilkos és az esetleges felbujtók személyét mindmáig teljes homály fedi. Vö. *Steier Lajos: Beniczky Lajos... visszaemlékezése és jelentései* c. kötetben. Bp. 1924. 119—123. p.

³⁰ *Magyar Ujság* 1868. júl. 29.

³¹ Uo. 1868. júl. 30.

³² Vö. Uo. 1868. aug. 23.

zölhettem, annyiból áll hogy az egyenetlenségnek publicum elé vitele, mi szándékban volt, elmaradt. Midőn azonban Pestről eljöttem, mégsem tudták magokat visszatartóztatni legalább azon szelidebb szóváltástól, mely Vajda s a *M. Ujság* szerkesztője között a *N. Zászló*-jában és a *M. Ujság*ban megtörtént.”³³

A „szelid”-nek indult szóváltás, amelyben egyfelől a *Magyar Ujság* szerkesztősége, ill. személyesen Böszörményi László, másfelől Vajda János és a pártját fogó „*A Nép Zászlója*” szerkesztője, Áldor Imre vett részt, hamarosan elmérgesedett. A lap alapításának és szerkesztésének sok részletét villantották fel, alapot nyújtva az egykorú szemlélőnek s az utókorak egyaránt, hogy képet alkosson a nyílt szakítás előzményeiről és méreteiről.³⁴

Kossuth a lap és közvetve a párt helyzetét olyan súlyosnak ítélte, hogy — tekintettel a közelgő választásokra — maga tanácsolta Irányinak, aki a hazamenetelre már amúgy is elhatározta magát; ne késlekedjék tovább. „... a párt a *Magyar Ujságnak* hanyatlása ’s különösen a Vajda Böszörményi féle nyomorúságos pörpatvar folytatása által az olvasókban felköltetni kellett csömör folytán jóformán vonaglásra jutott.

Az hogy Simonyi neve ott figurál mint felelős szerkesztő a dolgon természetesen nem segít, miután ő Párisban van, tehát nem szerkeszt.³⁵

Én hát biz azt hiszem, hogy ha Ön nem siet a lapot kezébe venni, s annak hanyatló tekintélyét személyes vezetése által helyre állítani — biz az megbukik, vagy a mi még a respectabilis bukásnál is szomorúbb elpárolog mint a cámphor.”³⁶

A nagy száműzött elégedetlensége a *Magyar Ujság* új szerkesztőségével egyre erősödött. Már 1868 október derekán a lapnak, „mely huzamos idő óta nem szerkesztetik, hanem csak amúgy Isten jóvoltából szerkesztődik, ’s a szó szoros értelmében agyon untatja olvasóit” a „bukása”-tól tartott.³⁷ S noha 1868. november 1-én a tényleges vezetést — Irányi hazatértéig — Szilágyi Virgil vette át (Simonyi felelős szerkesztői állásának formális fenntartása mellett),³⁸ Kossuth szinte menthetetlennek ítélte a lapot.³⁹

Vajda a vele valamelyest rokonszenvező Szilágyi Virgil szerkesztősége idején sem írt — tudomásunk szerint — a *Magyar Ujság*ba, Irányi hazaérkezése az év végén és fokozatos eltávolodása Szilágyitól pedig, a lappal való korábbi kapcsolata felelevenedésének meg a lehetőségét is valószínűtlenné tette.⁴⁰ Politikai cikkei a Madarász-frakció hetilapjában, az Áldor Imre szerkesztette „*A Nép Zászlója*”-ban jelentek meg, amely már az augusztusi nagy csata kezdetén örömmel adta hírül, hogy a „genialis író” „hatalmas cikkeit” a jövőben ő közli.⁴¹ Noha 1868 őszén Vajda meglehetősen sűrűn írt az *A Nép Zászlójába* és 1869 tavaszán is felbukkant benne még írása,⁴² a hetilap jellegénél fogva sem jelenthette a kellő publicitást, még kevésbé a biztos kenyeret a nehéz sorsú költőnek.

Erkölcsei elégtételül szolgálhatott, hogy a fiatal költő és sorstárs, Benedek Aladár, az 1869 elején megindult folyóiratának mindjárt a második számában terjedelmes, arcképpel ellátott cikkben méltatta tehetségét és pályafutását. A hangsúly irodalmi tevékenységének

³³ Szilágyi Virgil — Kossuthnak (Hódmezővásárhely, 1868. augusztus 27.) *OL. K. I.* 5136.

³⁴ *Magyar Ujság* 1868. aug. 23., 30., szept. 8., 10; *A Nép Zászlója* 1868. aug. 22., 29., szept. 5.; *Századunk* 1868. szept. 5. — Vö. Komlós i. m. 144—145. p.; Vö. jelen közleményünk 2—8. jegyzetével.

³⁵ Simonyi ugyanis még a nyár folyamán visszatért Párizsba, de Irányi hazaérkezétség felelős szerkesztőként jegyezte a lapot.

³⁶ Kossuth — Irányinak (Turin, 1868. szept. 11.) *OL. IDI.* 52.

³⁷ Kossuth — Irányinak (Turin, 1868. okt. 16.) uo. 54.

³⁸ Szilágyi Virgil — Kossuthnak (Pest, 1868. okt. 25.) *OL. K. I.* 5141.

³⁹ Kossuth — Irányinak (Turin, 1868. nov. 13.) *OL. IDI.* 53.

⁴⁰ Vö. Szilágyi Virgil — Kossuthnak (Pest, 1869. febr. 14.) *OL. K. I.* 5165.

⁴¹ *A Nép Zászlója* 1868. aug. 22.

⁴² Vö. Komlós i. m. 145. p.; cikkeinek felsorolása, némi időrendi zavarral és az 1868. okt. 3-i „Az elhagyott árva Fiuméról” c. cikk mellőzésével uo. 349 p.

jellemzésére és az elismerésének útját álló „clubbfelekezethesség” ostromozására esett, megtoldva azzal a kihívóan dacos megjegyzéssel, hogy „nálunk a valódi tehetség retteg a dicsérettől, mint a barbár nőkereskedők leányai az úr előtt, tudva jól, hogy a ki tetszik, az biztosan *áldozat* lesz”. Röviden szövelt Vajda publicisztikai tevékenységéről is és szakításáról a *Magyar Ujsággal*, hozzátéve; „nem ugyan az elvben, de . . . a pártemberekben való bizalmát veszítve, visszalépett attól, ama föltevással, hogy ha csak kikerülheti, többé a politikai hírlap-irodalom terére soha nem lép.”⁴³

Vajdát azonban sokkal inkább izgatták korának sorskérdései, és sokkal inkább vonzotta a politikai pálya, mintsem, hogy ilyen könnyen szakítani tudott volna vele. S éppen 1869 elején, amikor a tavaszra kitűzött választásokra az országszerte erősödő ellenzéki hangulatban, a szélsőbal — jobb híján — esélyes jelöltként állíthatott második, harmadik sorbeli embereket is. De a szinte belső száműzetésben élő Vajda — amint az alábbiakból kiténik — a pártvezetők támogatására nem számíthatott. Hacsak a nagy száműzöttnek, Kossuthnak a pártfogását el nem nyeri. Sokat fontolgathatták ennek esélyeit az együttérző pályatárrsal, Benedek Aladárral, míg 1869. március 24-én egyszerre fordultak hozzá levéllel mindketten. Szinte bizonyosra vehetjük, a feltehetően közös tervezgetések valórváltása egymástól függetlenül történt, erre vall a kínos, taktikátlan egyidejűség és a levelek tartalma egyaránt. Benedek Aladárnak „Az *Ujvilág*’ szerkesztősége” cégjelű papírján küldött levele így hangzik:

„Pest márc. 24. 869.

Mélyen tisztelt, nagy hazafi!

Szívemből szeretném, ha e megszólítás épen nem látszanék phrázisnak, mert valóban átérezve írtam le. Legerősb bizonyosság legyen erre ama körülmény, hogy nem a *magam* érdekében írom e sorokat.

És most, — hogy drága idejét el ne vegyem, — egyenesen tárgyamra térek. Ha mégis talán kelletlenül hosszabbra nyúlna e levél, tulajdonítsa kérem lelkiismeretességem szigorúságának, melyet Ön leginkább érteni fog.

Mielőtt azonban ügyemet előadnám, jónak látnám előbb némi jellemzését adni ama szomorú politikai, mint társadalmi és irodalmi helyzetnek, mely jelenleg szegény, eltévedt hazánkban észlelhető s melyet Ön, mélyen tisztelt nagy hazafi, *külső* vonásaiban legjobban ismer. *Külső* vonásokban mondom, mert belsőleg újabb forrásaiban csak az ismerheti, a ki — elég szerencsétlenül — annak minden élő, lüktető erét ismeri. Én ismerem, fájdalom!

Mégsem állhatom meg, hogy amaz emberről, kit a múltból talán ön is, mélyen tisztelt, nagy hazafi, ismer — ne mondjak el néhány bemutató jellemző vonást, miután ez ember az, kinek érdekében én e sorok írására éreztem magam *kötelezve*.

Ez ember: *Vajda János* — a *’Polgárosodás’* s az *’Önbírálat’* című országos figyelmet gerjesztett röpiratok szerzője, és hazánkknak *legislegelső* költője az értelmes és őszinte emberek előtt. De hogy érdemeiről melyek különben is Ön előtt, mélyen tisztelt, nagy hazafi bizonyára nem egészen ismeretlenek — ne szóljak többet, ide mellékelve bátorodom megküldeni egy legújabb költeményét, melyet lapom, az új év óta megindult *’Ujvilág’* april. 1. száma hozand koszorú alatt s melynek egy levonatát képezi e nyomtatvány.⁴⁴ Ugyane lap hozta e nagy-

⁴³ *Benedek Aladár* : Vajda János. *Ujvilág* 1869. jan. 10. Vö. *Komlós* i. m. 147—148 p.

⁴⁴ A költemény a „Hazám, hazám, minő úton jársz?” kezdetű *Luzitán dal*, amelyet a különböző kiadások I. jelzéssel különböztetnek meg az „Óh honfi . . .” kezdetű *Luzitán dal* II-től. Noha a költemény Benedek levélbeli közlésének megfelelően az *Ujvilág* 1869. április 1-i számában jelent meg, irodalomtörténetírásunk (*Komlós* i. m. 148. p.) feltételezte, hogy 1867-ben íródott. Az újabb adatok a kérdést véglegesen nem döntik ugyan el, de mégis az 1869-es keletkezés mellett szólnak. Benedek a levélben is „legújabb költemény”-ként szövelt róla, s lapjának 1869. márc. 20-i számában is így írt: „. . . örömmel jelentjük, hogy a jövő negyedet *Vajda János* egy gyönyörű költeményével kezdjük meg, ki évek óta először *csupán* a mi lapunkat ajándékozta meg ez egészen új s tehetségéhez méltó művével.” Mindezt a nyilvá-

tehetségű ember arcképét és életrajzát mindjárt 2-ik számában, melyet egyelőre csak kivágván batorokodom szintén megküldeni s mely engem sok egyéb elmondandó dologtól fölment az ő, és élete jellemzését illetőleg. Mert ez szükséges, midőn e sorokat írom. Egyet azonban nem mulasztatok el újfólag megjegyezni, s ez abból áll, hogy jelenleg egy új röpirata van nálam ez embernek, melynek czíme: *„Ifjú Magyarország”* s melyben a szentírás jóslatszerű hangjait kiáltja az ország fülébe ama — az új időkbén győzelemre jutott — eszmék szavait, melyek az általános jogegyenlőség érvényesítésére intenek s melyek nélkül bármily államélet a pusztulás csiráit rejtí magában. A democratia diadalának parancsszava e röpirat, mely a béke-reform eszközeit ajánlja e téren való haladásra s mely kimondja határozottan, hogy e nélkül — különösen nálunk — nincs mód a *megelégedéshez* és *önjennertáshoz* közeledni. Kérlelhetetlen logikával támadja meg a hazánkban ez új kormány által folyvást élesztett nemesi ambíciók maradványát és a százféle csellel elaltatott nemzeti önbizalmat ébreszti fel az alvó kedélyekben — ha ti. e czélt elérí ez ország. Egy nép politikai önértetét nem verheti fel úgy semmi, mint e röpirat, mely végre, miután az öfenntartás *egyellen* eszközét kínálja, határozott jóslatot tesz arra az esetre, ha e reformok életbeléptetését a 69-iki parlament elmulasztja. És e *jóslat*: a *tengődés*, a *feloszlás*, a *pusztulás* jóslata! — És most ehhez csak azt teszem még, hogy e röpirat azért van nálam, mert — nem akadt kiadója, mert szerzőjének nincs egyetlen embere, egyetlen befolyásos embere, mert ez ember iránt *jéltékeny* mindenki s mert végre — a mi igen természetes — ez ember büszke, önértetes, *szegény* ember, ki nem tud *rábeszél*ni, *kérni*, *könyörögni* s kinek elvégre még biztos *existenciája* sincs . . . hogyan adhatná tehát ki saját maga e könyvet? — Én — *ha csak tehetem* — megveszem és kiadom mielőbb;⁴⁵ mert én sem állok úgy, hogy oly könnyen tehetném ezt; mert én is *őszinte*, *szabadelvű*, *büszke* lélek és — *szerkesztő* vagyok — *pótlából*. *Nálunk* pedig az efféle emberek sorsa ön előtt, mélyen tisztelt, nagy hazafi, ismeretes lesz.

Mindezek szükséges előrebocsátása után tehát elmondhatom, miért teszem én e lépést. Azért, hogy Ön, mélyen tisztelt nagy hazafi ez embert, kinek érdemét és tehetségét nem vagyok képes eléggé levélben leírni, csalhatatlan jóakaratóba venni kegyeskednék, olyformán, mikép őt egy oly kerületben, hol Önt, mélyen tisztelt nagy hazafi a nép imaszerű, forró kegyelete következő országgyűlésünkre képviselővé választá — Önmaga helyett ajánlani, fölléptetni szíveskednék.⁴⁶ És itt engedje ismételve kifejezmem azon égető fájdalmat, mely lelkemben ébred, ha meggondolom, hogy *ez embert* — annyi *mindenféle* ember között — senkinek sem jutott eszébe fölhívni, fölléptetni, mert, — ez ember magát senkinek sem kínálta. Azt pedig már megjegyzém, hogy az ellenzék corifeusai irigyek, féltékenyek reá; mely még inkább elkésérítő. Pedig *úgy van!*

Midőn e hazafiúi lelkiismerettel tett kérésemet ismételném, szabad legyen megjegyezmem, hogy mélyen tisztelt nagy hazafi, e lépés által egy újabb jelentékeny s delejes lökést ad e *charitán* érzületnek, mely utóbbi időben politikánkban fészket ütött, s hogy az intelligens művelt, de *indolens* osztályban oly elismerő lelkesedést fog kelteni ezáltal, mely először édes hazánkra, s másodsor önre, mélyen tisztelt, nagy hazafi, csak áldást s újabb fényt derít.

Miért mondanék többet? Szavam — úgysis tudom — sokkal kevesebbet nyom a mérlegben, mint ez ember neve, érdeme s tehetsége s ha én csak pusztán fenséges figyelmét ébresztettem is fel e méltó ember iránt — nekem bőven kielégítő! Nevem és tehetetlen hely-

nosság számára csak akkor írhatta, ha biztos lehetett benne, hogy a vers mások előtt még ismeretlen. S emellett latba esik az is, hogy a kiegészés, szenvedélyességben Adyig felül nem múlt megtagadása nagyon is alkalmas harci belépő lett volna Vajdának, a magyar történetben addig nem ismert heveségű választási küzdelembé.

⁴⁵ A röpirat szövege sajnos kiadatlan és ismeretlen maradt.

⁴⁶ Erre számos példa volt. Kossuth azonban minden esetben a hazai pártvezérek meghallgatása után tette meg ajánlását.

zetem működése bizonyára sokkal ismeretlenebb Ön előtt, mélyen tisztelt, nagy hazafi, hogysen más igazolással, minthogy meglehetősen méltatott költő és egy kis szabadtörekvésű lap új szerkesztője vagyok — alig állhatok elő. Nem is tenném ezt másként, mint csupán amaz — óhajításomat elősegítő — szempontból, hogy elmondott véleményeim nem egészen a vak ösztön és hivatás nélküli beavatkozás szülöttei s hogy végre — egy újabb, s kis értékkel mégis bíró, föltétlen tisztelőjével többet tudjon e szegény hazában! E haza érdeke előttem — isten úgy segítjen! — a legdrágább! s azért e bátor és bizalmaskodó lépésemért — ha mindjárt az téves lenne is Ön szerint — nem egyebet, mint méltánylást várhatok. Én azonban erősen bízom annak jóra valószínűségében s örömet hiszem, hogy kérelmemnek eredménye leend!

Bölcs tekintete még egyszer ama vallomásra kényszerít, mikép e lépésem teljesen ment minden önzés- és megvesztegetéstől, mely utóbbira épen *nem lehet* eset e alkalommal.

A miket pedig itt e papírra leírtam, azokat mind előleges, megszárt *megfontolás* után írtam le s bár azoknak a nyilvánosság elé való hozása nem lehet ezidőszert nagy hasznomra itthon, sohasem fogom sem visszavonni, sem szégyenleni! Ám tessék e levelet — mint netán kérelmem teljesítésében teendő lépése egyik indokát — nyilván, valamely lapban közölni: én büszke lemondással fogom elviselni ama bántalmakat, melyek nevemre s reám ez esetben háramlanának.

Annyi bizonyos, hogy bár kimerült testi, de nyugodt lelki erővel zárom be e levelet éjnek késő idején, midőn alkalmat lophattam e sorok nehéz, bár talán rendetlen (s ezért bocsánat!) megírásához.

S végül engedje meg mélyen tisztelt, nagy hazafi, hogy igénytelen *lapomat* az első számtól kezdve, folyvást megküldhessem ezután. Nekem kimondhatlan öröm lesz a gondolat is, hogy legalább olykor pillantást vet abba. —

Maradtam a legforróbb hazafiúi, hódoló ragaszkodással s mély tisztelettel
csüggeteg honfitársra

Benedek Aladár⁴⁷

Vajda ugyanazon a napon a következő szövegű levelet írta Kossuthnak:

„Mélyen tisztelt⁴⁸ Úr!

Azon hitben, hogy talán nem vétkezem a határtalan tisztelet és kegyelet ellen, melyet Ön iránt . . . mélyen tisztelt uram, mindig táplállok, és azon meggyőződésben, hogy a további tartózkodás az ügy iránti bűnös mulasztás volna, bátorkodom egyenesen Önhöz fordulni, és tudtul adni, miszerint azon veszély fenyeget, hogy buzgó törekvésem, a M. U.-ban fölvett politikai irányzatban tovább is szolgálni, minden erőfeszitésem daczára meghiúsul, s a lapírói működés teréről visszalépni kényszerülök.

Nem merészelhetem drága idejét hosszas előadással igénybe venni, csupán annyit jegyzek meg, hogy a párt féltékenykedő vezértagjainak cselszövényeskedése leszorított a lapírói s a remélt képviselői térről, tehát egyszersmind az önfentartás teréről is. Ha valamely semleges hivatalt kapnék is, az fölemésztené időmet, de egyébiránt nem is kaphatok, mert még a magán intézetek élén is ellenpárti egyének állanak. Egyedüli alap tovább működésre a képviselői állás volna, de kivált nekem, a kormánypárt képzelhető erőfeszitései ellenében azt a pártfőnökök vagy Önnek, mélyen tisztelt . . . Úr, ajánlata nélkül elnyernem, teljes képtelenség, midőn hat hó óta alig bírom mindennapi szükségemet fedezni.

Fogalomszerzés végett a kajánságról (bocsánat, szelídebb kifejezést nem használhatok) mellyel irányomban a szellemi tevékenységem gyümölcset arató irigy és hiú nagy-

⁴⁷ Benedek Aladár — Kossuthnak (Pest, 1869. márc. 24.) *OL. K. I.* 5172.

⁴⁸ Vajda nagy óvatosságból a megszólítást kerülte. Hogy a levelet Magyarországon adta-e postára, amint ezt kevesebb óvatosságok számszámra tették, vagy külföldön adatta fel, azt boríték híján nem állapíthatjuk meg.

ságok eljártak, csak egy tényről említek. Arra kértem a *M. Ujs.* szerkesztőjét — kinek haza és ez állásra hívását én szorgalmaztam legbuzgóbban — jelentse ki két soros újdonságban, hogy nem én léptem fel Siklóson képviselőjelöltnek, hanem egy más, hason nevű egyén.⁴⁹ Szilágyi Virgil és Mattyus Uzor, ezen két igaz barátom a pártban, minden befolyásukat fölhasználva, nem bírták kieszközölni, hogy e két soros újdonság a lapban megjelenjen, mivel ez esetben — attól tarthattak — találkozhatott volna kerület a hazában, melynek eszébe jutottam volna, és még utóbb — ó szörnyű sors! — megválaszthattak volna.

Hogy önzés, híúság ez idő szerint engemet vezet legkevésbé, azt ugyan még ellenségeim sem tagadhatják. Talán ez hibám is, miután untalan elém vág a mohó kapzsiság. De szerénységemnek azért úgy hiszem, nincs joga letiltani önérzetem szavát, — mert hiszen csak fájdalmat okoz úgy is kimondanom, hogy egymagam talán többet tettem, mint valamenynyien azok kik most működésem sikerét élvezik. Valóban, nem tartottam lehetőknek ily fokú hálátlanságot. Az ő ajánlataik folytán a nemzet bizalmával tüntet ki olyanokat, kik mellettem a statista szerepét játszták, és a kiknek, ha pirulni tudnának, el kellene pirulniuk, rám tekintve, égbekiáltó mellőztetésem miatt. Megérem, hogy képviselő lesz a lap javítónoka, sőt tán szedője is, melyet én alapítottam, — míg tőlem meg van vonva a lét föltétele a kenyér is, ha csak az írói tollat a kapával nem cserélem föl, talán hogy siromat ássam meg velem!

Íme ez helyzetem. Tanulsága oly keserű, a mily kirívó a nyegleség, tolakodás, irigy féltékenykedés, ármánykodás diadala a becsületes szerény tehetség fölött.

De nem fárasztom tovább Önt, mélyen tisztelt Uram. Elég ennyi e leverő és időnket jellemző történetből arra, hogy magyarázatát lelje legutóbbi és tán ezentúli visszavonultságomnak. Most már egyedül Önnek, a választók előtt mindenható szavazata segíthetne azon biztos alapra, melyen azután az eddig sokszor felülmúló eredménnyel működhetném mint képviselő, magam indíthatnék lapot, melyben aztán a korlátolt-elműség bosszantó kicsinyeskedései és akadékoskodásai nem ellensúlyozhatván képességemet, függetlenül működhetném.

Egyébiránt ha ez lehető nem volna, bármilyen történjék velem, bárhová vessen a sors, az Ön iránti határtalan tisztelet és honfiúi kegyelet csak életem utolsó szikrájával fog kialudni lelkemből.

Bocsánatot kérve a bátorságért, melyet vettem magamnak s magamat legnagyobb becsű kegyeibe ajánlva, maradok Önnek

Mélyen tisztelt Uram

Pesten, Marcius 24. 1869

alázatos hű szolgája

Vajda János.

Kerepesi úton, 73. sz. 1⁶ emelet 4^{ik} sz.”⁵⁰

Kossuth, szokásának megfelelően nem intézkedett Irányi háta mögött, de a személyi kérdésekben — annyi rossz tapasztalat után — ez idő tájt gyakorolt óvatosságát megcáfoló határozottsággal fordult hozzá Vajda érdekében, bölcsen kerülve persze a hivatkozást a fenti megkeresésekre:

„Apropos párt. Én nagy kíméletet látok szükségesnek a fiatal erők iránt, tanácsosnak

⁴⁹ A siklósi választókerületben, a helyi „48-as bizottmány” 1869. február 9-i értekezletén, tekintettel arra, hogy a kerület korábbi képviselője Jókai Mór a fővárosban, a Terézvárosban kívánt fellépni, Vajda János siklósi ügyvédet választották képviselőjelöltté. Az értekezlet jegyzőkönyvét l. *OL. K. I.* 5170. Itt jegyezzük meg, hogy a katolikus egyház lapjának, az „Idők Tanu”-jának egyik cikkíróját pedig Vajda Nep. Jánosnak hívták. Vö. *Magyar Ujság* 1868. máj. 16.

⁵⁰ *Vajda János — Kossuthnak* (Pest, 1869. márc. 24.) *OL. K. I.* 5173.

látom mindenekfelett, hogy el ne taszítottassanak — mert hol a jellemek még nem forrtak ki, vagy hol a 'hideg vál' (mint az Angol nevezi)⁵¹ egyik oldalról még anyagi szükségbe is sodorhat, — oly erőket lökhet el az ember, miket el lökni veszteség.

Például: Vajda Jánost én igen tehetséges embernek tartom. 'S úgy tudom, hogy ő volt az, ki Önnek hazamenetelét leginkább óhajtotta, sürgette; s kinek a *M. Ujság* legelsős, tehát legnehezebb életszaka sokat köszönhet. Még is, úgy látom hogy nem dolgozik a *M. Ujság*ba 's a párt semmit sem tett hogy a választásoknál csak szóba is jöjjön. — Ez kár. Én megvallom örvidenek, ha a párt őt magához csatolná, — nehogy inség miatt más pályára lépjen, midőn a politcain jeles tényezővé fejlődhetnék. — Én nagyon hajlandó volnék segítségére lenni, hogy a megválasztásra valahol kilátást nyerjen. — Jobb lekötni az embert, mint eltaszítani. — Erre sok oktató példát tud a történelem."⁵²

Levele elküldése után kapott Irányitól értesítést arról, hogy annak viszonya Szilágyi Virgillel is igen megromlott, s az már alig ír a *Magyar Ujság*ba.⁵³ Ez alkalmat adott Kossuthnak, hogy — alig három nappal előbbi levele után — ismét visszatérjen Vajda mellözésének ügyére is:

„A Szilágyivali meghasonlást igazi csapásnak tartom, 's bár nem volt előttem váratlan (rég gyanítottam, hogy Ő nem fog Önnel megférni) nagyon sajnálom; mert Ő tagadhatatlanul kiváló tehetség. — Ha Ő is megválí a *M. Ujságtól*, 's Vajda sem lesz a munkatársak közt én igazán nem tudom mit fog Őn a lappal csinálni. — Én a lap belbecsének, 's vele hatásának emelésére mindig szükségesnek tartanám, hogy mint a nyugoti nagy lapok teszik, két három négy fő cikket is jelenjék meg, — 's a vezércikkek rovata az Európai politcát — az Ország közjogi helyzetét — a kormány eljárását — 's a közigazgatás és társadalmi állapot köréből fel merülő napi eseményeket folytonos discussioval kísérje — Országgyűlés alatt pedig különösen szükségesnek tartom (a parlamenti report mellett) napról-napra az országgyűlési események sommás *criticai* összeállítását; 's a felmerülő tévtanok *azonnali* bonczolgatását — mert ez több hatással lehet a közvélemény tisztázására — mint az egymást elmosó parlamentarizmus vitatkozás zagyva folyamában, 's ott is többnyire a sorrend miatt későn adható megtorlások. — De hát — kérem — ezen sokszerű nagy feladatok sok szerű jeles munkatársakat igényelnek. — Pedig ha Szilágyi elválí, 's Vajda távoltartatik hol veszi Őn ezeket? . . .

Én tudom mivel tartozom Ön aranytisztá jellemének 's régi barátságunknak. — Őszintén szólva, firkál bizony nekem sok ember minden félet, 's a sok közt sok a panasz 'a párt corypheusainak' (kik közé alkalmasint Önt is számlálják) 'mindenkit háttérbe szorító önhittsége ellen' — én bizony még csak feleletre sem méltatok egyet sem — Szilágyit sem. — Hanem hát kötelességnek tartom Önnek megmondani, hogy bizony kár, ha egy vagy más tehetség elfordult a párttól 's óhajtásomat kifejezni, hogy ha lehetséges ez ne történjék.

Például: Vajdának nincs kenyere. — Biz én adnék neki, ha tehetném — mert nagy hasznát lehetne venni tollának . . ."⁵⁴

Irányi azonban Kossuth véleményét válaszra sem méltatta.⁵⁵ A nagy száműzött ebben a személyi kérdésben is annyira a lényegig hatolt, hogy azt már tájékoztatásnak tekintették a részletekkel bibelődők.

Kossuth pártfogó szavainak félrevetése is hozzájárult, hogy Vajdának haláláig „sorsa” lett a konfliktus és a vereség . . .

⁵¹ „to give the cold shoulder” angol nyelvi fordulat, értelme: hidegen bánni valakivel.

⁵² *Kossuth — Irányinak* (Turin, 1869. márc. 29.) *OL. IDI.* 61.

⁵³ *Irányi — Kossuthnak* (Pest, 1869. márc. 27.) *OL. K.* 1. 5174.

⁵⁴ *Kossuth — Irányinak* (Turin, 1869. ápr. 1.) *OL. IDI.* 63.

⁵⁵ Legközelebbi levele e tárgykört nem is érinti. A május 2.-án írottban pedig csak a Szilágyival való meghasonlásról szolt, s talán Kossuth aggodalmaira válaszul említett annyit, hogy a később oly tehetségesnek bizonyult Tóvölgyi Tituszt „próbára felfogadtam egy hónapra”. *Irányi — Kossuthnak* (Pest, 1869. április 19., május 2.) *OL. K.* 1. 5181, 5184.

MEZEI MÁRTA

MŰFAJI KETTŐSSÉG VÖRÖSMARTY HONFOGLALÁSI EPOSZÁBAN

Vannak művek, melyeknek népszerűsége, hatása nem objektív művészi tökéletességükből fakad. Néha azért kedvelnek egy-egy alkotást, mert egy nagyobb, irodalmi célok fölötti eszmét szolgál; néha pusztán azért, mert szerencsés összhang van az író és közönségének igénye között; néha meg éppen azért, mert a formai összhangtalanságban egy kor eszme- és érzésvilágának disszonanciája ölt művészi alakot. Későbbi korok irodalmának őskereső igénye szívesen nyúl az ilyenféle alkotásokhoz, s a problémák és konfliktusok jogos vagy kevésbé jogos azonosításával avatják a felfedezett műveket hagyománnyá és modernné egyszerre.

A *Zalán futása* végigéli a kornak és az utókornak ilyenemű népszerűségi hullámain, s ha hiszünk a mondásnak, mely a könyvek sorsszerűségéről beszél, elmondhatjuk, hogy érdekes és változatos pályát fut be egy évszázadnyi idő alatt. Fogadtatása hozsannás magasztalás volt, s az ifjú szerző „nemzetünk koszorús költőjévé” emeltetett. A következő korszakok kritikussai, kik Petőfiben és Aranyban látták költőideáljukat, a klasszikus irodalom szigorú műfaj-szabályait állították mércéül az eposz mellé, szerkezetének lazaságát hibáztatták s inkább a részletek szépségét dicsérték. A XX. század elején a nyugatosok megejtően modernizáló, de torzító tükrében, napjainkban pedig a marxista irodalomszemlélet objektív igényével láttatták ezt a jelentős és különös, minden kettősségével együtt oly vonzó művet. Nehéz és fárasztó olvasmány, igaz, s ha a mai irodalomtörténet újra meg újra mégis szívesen foglalkozik vele, nem a részletszépségek valóban elragadó varázsáért teszi, hanem mert disszonanciájának lényegét keresve tágabb és mélyebb összefüggésekre is rávilágíthat.

E nagyreményű és nagyhírű eposz úgyszólván fogantatásában hordozta már ellentéteit; ellentétét a múltnak és jelennek, az eszmének és valóságnak, tudatnak és értelemnek. Az író korának gyötrő egzisztenciális bizonytalanságában élve vállalta teljes emberséggel a kor szolgálatát, s maga a honfoglalási eposz mint hazafias tett és mint irodalmi cél egyfajta, tudatosan át nem élt, de mélyen az író jelenéből fakadó ellentétet hordoz. A nemzet „nagyra törő, tehetősb fiaihoz” szól, a nemesi nemzethez, az osztályhoz, melyhez tartozott, azokhoz, akiktől a meginduló hazafias küzdelmek vezetését, az új társadalom nemzeti és humánus szabadságának kivívását várta, a honfoglaló hősök példáján erősödött helytállást az országgyűlések politikai harcaiban. Ám ez az új már bontakozó terveiben is több, mint ami a rendi világgéppel maradéktalanul összehangolódhat. Mert a születő társadalmi rend a nemzeti szabadság eszméjét már polgári értelemben váltaná valóra, s a hazafias lelkesedés múltat idéző dalnoka — akarva-akaratlanul — az eljövendő kor emberének új problémáiról, új igényeiről is beszél. Miben? Abban a kettősségben, ahogyan hősei a magánéleti boldogságot, és a közelet szolgálatát ellentétekben, mély, sorsöntő dilemmaként élik át. Abban, ahogyan a reménytelen szerelem önmagát adó lírájában saját sorsának egzisztenciális bizonytalanságáról beszél, s abban, ahogyan az individuum megnövekedett boldogság-igényéről, vágyairól,

törekvéseiről szól.¹ A nemzeti-hazafias eszmék szólalókban és cselekményben kibontva, a lelkesedés nyílt pátoaszával lobognak az eposzban, mivel ezek az eszmék összhangban voltak a rendi-alkotmányos követelményekkel. A másik, a polgári értelmű humánus problematika, mivel ekkor még nem tudatos teljes egészében, szinte szándéktalanul és közvetetten szólal meg, leszorulva a művészi forma érzékeny és rejtőzködően bonyolult beszédű jelképeibe.

A költő a kor gyermeke, eszméi a kor eszméi, hazafias hevülete korának lelkesedését emeli költői magaslatra. Ha a kacagányos ősök múltját láttatja, jelenének igényei és eszméi szerint teszi, teljes odaadással, igaz emberséggel. És mégis, minden múltbamerülő ihleten és lelkes hazafiságon és minden korszerűségeen túl, a honfoglalás témája maga is kész alap ahhoz, hogy a költői magatartást meghasonlotta tegye. Minden igazi eposzköltőnek „... oly magas szemponton kell állnia, honnan a nemzet múlt életét, gondolkodását, érzésmódját vérebé szívhatta légyen” — írja Erdélyi János.² Érzés és cselekvés, belső célok és külső véletlenek tökéletes összhangját tárja fel az eposzi világ, melyben a költő otthonosan érzi magát, melynek körében feloldódik, azonosulva a múlt világának tárgyi és emberi valóságával. Ám a honfoglaláskori múlt, mint a rendi társadalomnak visszavetített formája, egy magában kész politikai alkotmány, erkölcsi és eszmei rendszerek megmerevedett kerete, mellyel épp azért nem azonosulhat teljesen, mert a jelen embere. Egy koré, mely múltkereső igényével és törekvéseinek egyik felével igenli ezt a világot, de az új felé törésében egy mástörvényű, bonyolultabb polgári világ halad a kibontakozás felé. A múlt rendje most a jelenben mint kötelezettségek rendszere, mint törvény és konvenció követeli elismertetését, s gátként áll a szabadabb életformát követelő emberi-költői egyéniség elé. Megmerevedett forma, kész keret, melyben már nem lehet maradéktalanul feloldódni, s a költői magatartás szükségképpen a belső-lírai szférák felé vonul vissza.

Ha a múlt lehet fegyver egy nemzet függetlenségi harcaiban, akkor a honfoglalás történelmi ténye mindenesetre a leghatásosabb fegyver az önálló államiságért folytatott küzdelemben. Csakhogy 1825-ben a nemzeti szabadság gondolata még néhány engedmény kivívására összpontosul a rendi országgyűlések alkotmányos és lojalis szellemű vitáiban. A honfoglaló hősök véráldozatában a nemesi osztály elsősorban osztályjussainak igazolását kereste, s a honszerzés tényét történelmi tudásuk és politikai tudatosságuk predestinációja szerint nem mint szabadságra mozgósító hagyományt fogták fel múlt és jelen igaz jelentőségében, hanem mint példatárt: legendás hősök fényes pantheonját, kiktől hazafias áldozatkészséget és férfias helytállást akartak tanulni. Így szűkül le a nemzeti érvény osztályjussok bizonyítékául egyfelől és erkölcsi tanulságul másfelől.

Az erkölcsi példaképpé emelt ősök harcos idők harcos férfiai voltak, legszebb jellemvonásuk Vörösmarty szemében a fegyverforgató helytállás volt a honszerzés véres csatáiban. A megidézett dicső múlt harcok forгатagában kavargó, embereinek élettere a csatamező, erényük elsősorban harci erény. Ám a hadak korát idéző költőnek ez idegen világ: megborzong, ha megszólalnak a harci kürtök, kedvenc hőseit lehetőleg távol tartja a véres ütközetektől, győzelmes csaták után borongva néz el a letarolt csatatér felett, s éneke nem diadalmi himnusz, hanem az elesett hősök siratódala. Osszián és a felvilágosodás háborút kárhóztató humanizmusa visszhangzik énekében; a költő „egyetemes emberi részvéte”³ siratja a pusztulást. Bessenyei eposzkísérletében még az „álmából serkent oktató természet” mond keserves beszédet, tanokban és tételekben kárhóztatja a háborúk pusztításait. A reformkori költő azonban kilép az epikus keretből, s ami ott didaktikus szónoklat és tételes intelem, itt mélyen átélte lírává oldódik, s nem csupán a harcmező fölé lengő gyászdalban ölt költői formát, hanem a hang tónusát egészében határozza meg: elégikus borongással szövi át a harci események minden mozzanatát.

¹ Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály* Bp. 1957. 70—73. l.

² Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. 223. l.

³ Horváth János: *Tanulmányok*. Bp. 1956. 247. l.

Van valami kettősség abban a nagy várakozásban és óhajban, amely a nemzeti eposz születését megelőzte — még akkor is, ha csupán az irodalmi életet és irodalmi tudatot vizsgáljuk. Irodalmi életünk kibontakozásának legszebb korszaka ez, most érik meg és teljesül ki a felvilágosodás és a nyelvújítás korának kulturális programja, az irodalom valóban elindul a művelt polgári nemzetek magaslatai felé. Különös és sajátosan a magyar történelmi problematikából adódik, hogy a polgári-irodalmi programban a honfoglalási eposz megteremtését milyen erősen hangsúlyozzák már évtizedek óta. Polgári-nemzeti és nemesi-nemzeti fonódik egyé, de ellentmondásos egységgé. A polgári irodalmak — a példaképek — eszmei magasrendűségét épp a feudális osztályérdekek és jogok elleni küzdelem jelentette, míg a magyar honfoglalási eposz szükségképpen a haladást vezető feudális kötöttségű osztály jussai mellett szólt bizonyító érvénnyel. Így a polgári-irodalmi programból született mű egyszerűen a nemesi kiváltságok igazolójává válik. Másfelől: az új problémák, az új szemléletmód új formai megoldásokat követelt, néha merészen újat, néha a hagyományos teljes mellőzését. Az eposzi műfaj pedig évszázadokon át hordozott konvencióival, alig változó formai megoldásaival megint csak feszültséget okozó keret az új eszmék számára. Így a magyar honfoglalási eposz a sajátos történelmi szituációban egyszerre szolgálja a nemzeti szabadság gondolatát — de a feudális osztályérdekeket is; az irodalom gazdagodását — de a konvencionális formák továbbélését is.

Ha a kor, a tárgy, a szemléletmód ennyi kettősséget hordoz, miként lehetne a *Zalán futása* zavartalanul-harmonikus alkotás? Hogyan tudna a költő feloldódni egy oly világban, melynek politikai és erkölcsi rendje a jelenben egyéniségének szabad kibontakozását gátként fékezi? Miként adhatna az ábrázolt világ önmagából, létezésének objektív törvényeiből zavartalan összhangú nemzeti és humánus tanulságot, ha a költő nem azonosul maradéktalanul világával, sőt énjének egyik felével — tudva-tudatlanul — még szemben is áll vele? Hogyan ábrázolhatna oly jellemeket, akik végzetük tudatos vállalásával egyéni törekvéseiket harmonikus összhangba hozzák a közösség céljaival, ha a haza szolgálata és az egyes ember vágyai, boldogságigénye között olyan mély szakadékot lát, s ha azzal a múltbéli harcok élet-attitűddel oly idegenül és borzadva áll szemben? Miként lehetséges ilyen adottságok mellett eposzi szemléletmód, hogyan lehet összhangot teremteni eszme, sors, cselekmény, jellemekek és tárgyi valóság között? A *Zalán futása* kettősen felel a vállalt feladatra: egyfelől adja a letűnt hősi kor egyes történéseit, jeleneteit, s másfelől egy ettől lényegesen különböző jelen formáit, érzelmeit, szemléletmódját, mely nem azonosul a leírt eseményekkel, hanem lírai módon a szubjektív szemléletnek és érzésnek magában létező világává lesz, ennél időzik, s elsősorban ennek ábrázolását adja. A költő-attitűd, a szemléletmód így *lényegében* lírikus, ellentétként a vállalt műfaji keretnek, s meghatározó alapjaként az eposz minden eszmei és művészi disszonanciájának. Csak így, erről az alapról magyarázhatjuk a *Zalán futását*, mint egyes költői alkotást, mint művészi tanúbizonyságot korának ellentmondásairól, és így ismerjük meg közelebről a reformkori eposz műfaji sajátosságait is.

A költői állásfoglalás lírai jellege elégikus borongással szövi át az eposzt. A főcselekmény jeleneteiben a humánus oldódik lírává. Lelkes irodalombúvárok megszámlálták, hogy a halálnak hányféle nemét rajzolta meg, s hogy a harci sebesüléseknek, a testi emberi fájdalomnak mennyi változatát önti költői formába. Ez a számszerű gyakoriság csak egy szempontból érdekes, azért, mert a költő humánus részvételére mutat, mintegy lírai kényszerre, mellyel keresi és megragadja azokat az ábrázolási lehetőségeket, ahol a fájdalom és részvét szava emelkedhet az objektív leírások fölé. Az epizód-cselekményeket a reménytelen szerelem fájdalmas-borongós hangulata árnyékolja be. A költő boldogtalan szerelmének fájdalmát nem csupán a délszaki tündér hordozza, hanem az epizód szereplők közül is sokan: a halálra szánt Laborcán, a tündér után futó Bors, s Melitta, Zalán megunt kedvese. S valahogyan a boldog szerelem is bánatokkal terhes, a szerelmesek alig találkoznak, s ha igen, örömről mögött tépelődés, amolyan önvád-féle nyugtalanság vibrál, hiszen a kedves mellett töltött

boldog órák a kötelességteljesítéstől, a harcoktól tartják távol a hőst. A hang és hangulat elégikus líraisága ilyenképpen végigkíséri a tiz ének minden mozzanatát. Az eposz nem zárja ki az érzelmek festését, sőt igényli a lírai elemeket, de csak mint mozzanatok szerepelhetnek, mint részek és humánus elmélyítése az ábrázolt egységes és objektív világképnek. Vörösmartynál azonban (mint Ossziánál) ez a lirizmus határozza meg a hangot és színezést, az egész ábrázolás alapformájává válik, ellentétként az epika objektív jellegének.

A *Zalán* kritikusan rendszerint a szerkezetet hibáztatják, mondván, hogy a főcselekmény és az epizódcselekmények között nincs szerves kapcsolat, hogy a harci események fázasztó egymásutánban kavarnak, s hogy az eposz darabokra hullik, igaz, részenként és önmagában gyönyörű darabokra, de szerves egységgé nem kerekedik. Mint megállapítások, mint tünetek rögzítése ez valóban igaz, de úgy, mint a szemlélet és ábrázolási mód egyik következménye. Az ilyenmű hibákat azért állíthatták főbűnökként a kritika ítélőszéke elé, mert ezek a legvilágosabban mutatkoznak, s mert esztétikai arányérzékünket sértik. Ha eposzi mértékkel mérünk — márpedig a *Zalánt* így vizsgáljuk —, a lírai alaphang legalább olyan hiba, de oly hiba, melytől szubjektív énünk elfogódik, s önmagában való szépsége csapdába ejti kritikai objektivitásunkat. Mikor lesz az eposzi szerkezet zárt és tökéletes egység, mivel éri el az epikus költő, hogy a létező világ teljes és részletes ábrázolását meg a cselekmények gazdagon szerteágazó szövevényét egy teljes világképpé kerekítse? Az eposz középpontjában mindig egy egyén áll, akinek minden tette, vágya, törekvése és szenvedélyei szorosan összekovácsolódnak mindazzal, ami az eposzban történik, a közösségi célokkal és a mellékeselekményekkel is. A főhős halad a maga útján: egyéniségének és törekvéseinek indítéka szerint, ámde sorsát mégsem a maga-megszabta törvények döntenek el, hanem legalább annyira a külső körülmények. A nemzet, a közösség céljai a nagyobbak, egyetemes érvényűek, melyeknek érvényesülniök kell — gyakran az egyéni tervek, vágyak és akarások fölött és ellenében. Ha a kétféle erő: közösségi és egyéni tökéletesen egyenrangú, s a kapcsolat a kettő között állandó és eleven, s ha mindkét törekvés megoldásában a nemzeti és humánus igazság érvényesül, az eposz kerek és egész, a tökéletes lezártág benyomását kelti. Az Iliásban érvényesül ez legszebben, ahol a haragvó Achilleusz indulatai, cselekedetei a görög seregek sorsával, s az egész görögség jövődjével oly mélyen és minden mozzanatában összefüggnek, s noha a hősnak buknia kell, az egyetemes cél diadalmasan érvényesül áldozatai felett. S mi történik itt, a *Zalán* jutásában? Ki a főhős, akinek egyéni törekvése a nemzeti célokkal szorosan összefonódik? Árpád? De hol vannak személyiségének sajátos tettei, vágyai, szenvedélyei? A hadvezető fejedelem nemzete céljait érvényesíti, de nem úgy, hogy sorsát tudatosan aláveti a közösségnek, hanem eleve egy vele, egyénietlen fényességben tündöklő hadak élén, mint jellegtelen vak eszköze nemzete céljainak. Így, mivel nincs egyénisége, egyéni cselekedeteinek tükrében nem sűrűsödik együvé nemzeti és emberi cél, a cselekmények nem vonatkoznak őrá, sem ő nem befolyásolja végzetes-döntően azokat. Hiányzik a központ és középpont, melyhez viszonyítani kellene és lehetne minden történést. Árpád nem egyéniség az akarat és indulat, célszerűség és sors, erények és tévedések örök emberi végletei között hullámmzó tetteivel, hanem csakis hadvezér, aki csupán fejedelmi-hadvezető mivoltában él és cselekszik. Az eposz nemzeti érdekű cselekménysora nem is lesz más, mint harcok végtelen és csüggesztően egyforma forgataga. Vagy talán Ete lenne alkalmas eposzi hős? Néki van magánélete, érzelmei és vívódásai, ámde ő pusztá életének és boldogságának épp a közösségi célok megkerülésével jut birtokába. Az ő sorsa döntő pontokon elkülönül nemzete céljaitól. Az Etehez fűződő eseménysorban az általános emberi érvényű mondanivaló ilt művészi formát — itt is elsősorban a költő korának problémái szerint. A szerkezetet vizsgálva máris itt vagyunk a lírai szemléletmód és ábrázolási alapforma kettősségénél. Az objektív érvényű történelmi cselekménysort — mint számára idegen világot — nem tudja összefogni egy nagyszerű hős tetteinek tükrében; szubjektív mondanivalója pedig egy ettől független, de lírai elmélyültséggel ábrázolt eseménysorban bontakozik ki.

A költő különben sem tud belefelejtkezni naiv gyönyörűséggel a létező dolgok tárgyi valóságába. Ha egy-egy epikai objektum megragadja figyelmét, az is lírával itatódik át, az egyénben keltett reflexiókkal és hangulatiságával dominál elsősorban, nem létezésének realitásával. Alkest így mutatja be:

Rettentő vala ez nézésre: fejében az álló
Vas sisakon hosszan rezegett lószőre, s tetőtől
Talpig vasban volt, nem látszott semmi nyílása.
S mintha egész ember vasból lett volna teremtvé:
Úgy jött fénytelenül, s iszonyú feketében: előtte,
Mint hideg éjjeli domb, látszott nagy pajzsa, s középett
Szörnyű halálkoponyát mutatott vert fényes ezüstből.

Természeti leírásaiban (nagyon kevés van!) is a jelenség hangulati tartalma uralkodó:

Alkonyodásra jutott már a nap, s tiszta határát
És a nyugvó tájt bágyadt lángszinbe borítván,
Általadott vizet és földet hűvös esti homálynak.

A tárgyi ábrázolás elveszti színességét, az eposzi világ kedves és eleven tarkasága helyett a dolgok mögé, idő és tér fölötti világok lebegésébe ragadja olvasóját. Innen az objektívnek szánt leírások egyhangúsága és szerkezetlen egymásutánja, sorrendet és kapcsolatot nem az okszerűség vagy a totalitás igénye teremt, hanem az asszociációs áradás, az érzelmi-hangulati hullámzások, a mesés gazdagságú képzelet önkényének szabadsága.

Valahogyan a befejezés is elégedetlenül hagy bennünket. Igaz, a honfoglalás teljes dicsőségben befejeződött, Ete elnyeri Hajnát, de valamiképp eltolódik az egyensúly: az elesett hősokeket jobban sajnáljuk, mint ahogy a győzteseknek örülünk; részvétünk nagyobb az összetört menekülő Zalán sorsán, mint örömünk Árpád dicsőségén; Hajnát és Etét az egymás utáni vágyakozásban és aggodalomban képzeljük el szívesebben, mint a beteljesült boldogságban. A befejezés sem tudta megnyugtató egységgé zární azt, ami az eposzban szét-hullik, csak lírai részvétünk teljes, a kapott világkép nem.

A lírai szemléletmód és ábrázolási alapforma szabja meg a jellemek és sorsok alakítását is. Megfigyelték már, hogy szereplői közül azokat ábrázolja emberibben, sokoldalúbban, akiknek sorsa a szenvedés, a bukás. Zalán rokonszenvesebb, mint Árpád, a délszaki tündért jobban megkedveltük, mint Etét. A költő mélyebb azonosulással éli át a szenvedők, a szerelmi bánat rabjainak sorsát, mint a harcoss hősoke érzelmi-erkölcsi világképét. A hadvezető Árpád epikus indítékú megjelenítését is átszínezi a líra. A dicsőítés állandó felsőfoka, a mitikus magaslatokba emelő hasonlatok önkéntelenül a Berzsenyi ódáinak hőssé avató pátoszát idézik a költői képek lírikus-romantikus hangjával:

Jól hallá e zajt, el sem futá tőle nagy Árpád,
Mint más futna, kit asszony szült félékeny apától.
Nem futá, megfordult, s nagyságos homlóká látszott,
És csak alig látszott, már villoga, csattoga kardja,
S a rohanó Viddint megszedítette csapása:
Így fordul meg az égi vihar nagy tengerek árján,
Így fordul vele meg a tenger szörnyű hatalma:
Mint, Viddin! tereád fordult meg erőszakos Árpád;

Nem epikus ábrázolás — s Vörösmarty kedvvel alkalmazza — az érzelmi viszonylatokban való megjelenítést. A szereplőt nem pusztán megjelenésében, tetteiben önmaga világán belül ábrázolja tárgyilagos leírásban, hanem kapcsolatokban és hatásokban, melyek a tárgyakhöz és személyekhez fűzik. A keltett hatások is elsősorban érzelmi és hangulatiak, a szereplők érzelmi telítettségének kisugárzása, köveket, folyókat érzésekre varázsló hatalma. Így siratja a délszaki tündért:

Anyja, az Álommal testvér, a fátyolos Éjjel,
 Hogy megtudta szerencsétlen fia kínos elesését,
 Bús komor orcáját mélyebben fődte homálllyal,
 Sirva leszállt, hajait tépvén, a föld közepébe,
 Ott nyöge: rajta nehéz bércek szikláik feküdtek
 S zuga fölötté szelek fúttán a tengerek árja;
 Ó pedig egyre nyögött s keseregve szülöttét,
 Könnyeivel fölforrta a zúgó tengerek árja,
 Megrendült iszonyu fájdalomán a hegyek orma
 S a mereven sziklák vas szálai megrepedeztek.

A sorshelyzetek alakításában is lírizmusa szab irányt, hőseinek elsősorban szubjektív indítékú cselekedeteit teszi sorsdöntővé. Ete halála szánja magát népe érdekében. Ám a költő nem a pusztulásba sodró erényeket igenli, hanem a boldogságra tűrő emberi vágyakozást. Ete áldozatát Vörösmarty-Hadúr nem tudja elfogadni, csak Laborcánét, aki a szerelmi boldogtalanság sorsüldözte rabja egész életében és az utolsó percekben fellobbant szenvedélyében egyaránt. A költő ismeri az önfeláldozás erkölcsi nagyszerűségét, de csak a lírai körön belül, s amíg Ete nem halhat meg a közösségért, a délszaki tündér meghal Hajnáért, hogy megmentse és szerelméhez küldje. A két sors egyazon indítékból fakad: a költő boldogság-igényéből és humanizmusának polgári színezetű erős individualizmusából, mellyel átlépi az epikus ábrázolás követelményeit. Mert az eposzi szereplők soha nem cselekedhetnek pusztán szubjektív indítékok szerint, vágyaikat és törekvéseiket a körülmények és az egyetemes-nemzeti célok szabják meg döntően. Ha Vörösmartynál a feudális szemléletmód korlátai szabnának sorshelyzeteket, akkor bizonyonnyal elfogadná Ete áldozatát az eposzi sémák javára, de a humanus mondanivalót hordozó líra kárára. — De miért is ölné meg kedves hőjét, honnan merítsen önfeláldozásához elegendő erőlcsi indokot? Ete halálát csak akkor tudná meggyőző erővel és az epika objektív érvényével ábrázolni, ha a jelen politikai elszántságban és erkölcsi erőben közel állana ama múltbeli világ közdelmeinek töretlen magyszerűségéhez. De nem így van! A múlttal való azonosulást nemcsak a politikai tudat kettőssége és a harcoktól irtózó humanizmus korlátozza, hanem az is, hogy jelene törekvéseinek erkölcsi magasrendűsége nem táplálja elég erővel a hazafias lelkesedést. A költő megrendült hittel nézi korát, az önfeláldozás hősi elszántságához nem meríthet erőt belőle. Ragyogó múlt és kétségektől árnyékos jelen között túl nagy az ellentét ahhoz, hogy az író feloldódva világában mintegy belülről szemlélje azt. Otthontalansága a múltban formálisan is megszólal, a líra ismét áttöri az epikus kereteket, a költő személyesen előlép, hogy megsirassa elfajult korát:

Gyengék is már e letűnő kor lelkei; a nagy
 Ősi dicsőséget nem bírják tartani többé.
 Ti kacagányos apák, hadat úzó szittyá vezérek,
 Hős eleink, mi csekély nektek keveredni csatába,
 Ott új honnotokért küzködni, s elesni vitézül.
 Nem! méltó unokátoknak most mondani én nem
 Merném nemzetemet; mert a kard súlya keserves
 Már neki, s mellékes gondokra vetődve, mohón a
 Béke futó örömét kapdossa — nem őrzi — bolondul.

De minden elsőszemélyű megszólaláson kívül és túl, minden képben, minden sorban ő van jelen; eposzköltő, akinek nem sikerül elrejtőznie tárgyában. Szerkezetben, jellemzésben, motívációban szubjektív törvények szabnak irányt, hogyne árulkodnék lírikus elfogódottságáról a stílus? Mindent átlengő elégikus hangulatiság; líra a leírásokban; gondolati líra ábrázolások helyett; líra a halálba menők siratásában; az elvágódás lírája hangzik a kozmikus szférák felé törve — érzelmekkel és hangulatokkal telítve a világegyetemet térben és időben s téren és időn túl. Épp ez a stíl- és hangbéli lírai állandóság figyelmeztet, hogy itt nem pusztán a stílusról van szó. A stílus a költő tollán maga a tett, amellyel korára hat;

⁴ Tóth Dezső: i. m. 67—68. l.

képes; eszméi és érzelmei mélységének akarva-akaratlanul beszédes tanúja. Ami a stílusban van, az az emberben van, s ami az emberben van, az korának függvénye majd minden mozzanatában, a tudatosban és a csak-érzelmelekben átélt problematikában is. Ha a stílus egészét átszövi a líra, akkor a költői szemléletmód lényegében is az van, mint függvénye a kor és egyéni sorsa bonyolult problémáinak.

Most hát itt vagyunk megállapításainkkal a végső következtetésnél. Elmondtuk, hogy a *Zalán futása* reális és eszmei indítékaiban mi az, ami a lírához vezet; elmondtuk, hogy szemléletben, ábrázolási módban, szerkezetben, jellemrajzban és motivációban hogyan ölt formát, hogyan hatja át a stílus egészét és hogyan okoz műfaji disszonanciát. Ha a paradoxonig éleznők a következtetés formuláját, most talán azt mondhatnánk, hogy a *Zalán futása* epika nélküli eposz. A Zalán teljes egészére így nem is igaz, s célunk nem tetszetős paradoxonok gyártása. Ha van kettősség a műben, az lényegéből fakad, egy korból, melynek formálódó új rendje több és mélyebb problémát adott költőjének, mint amennyit tudatosan átélhetett; nagyobb feladatot tűzött eléje, mint amennyi egzisztenciális biztonságot nyújtott. És mégis, az alkotásban kora és önmaga fölé emelkedve akar jelenéért küzdeni, nem kívülről megboszt kényszerként, hanem ifjú költő-emberségének minden hazafiúi lelkesedésével és erkölcsi erejével. Vállalni a nagy közösség nagy céljainak szolgálatát, a túlaradó szubjektivitást zárt keretekhez szabni: a romantikus költő attitűdje, mely formát ölt az eposz egészében. Formát ölt és formát bont: átlépi és kitágítja a szabványos-konvencionális eposzi kereteket. Ha tetszik: a *Zalán futásának* hibái egyszersmind a kor epikájának sajátosságai is, disszonanciáit vizsgálva a romantikus eposz jellegzetességeire utalunk.

A reformkori eposzok minden egyes darabja valamivel mindig a kor és az epikus vállalkozások ellentéteire figyelmeztet. Mert valami mindig hibázik, vagy a tárgy nemzeti jelentősége, vagy a szerkezet, vagy a mitológia, vagy a jellemzés. A művészi forma érzékeny mutatója minden irodalmi divaton túl a kor igazságairól beszél, ha másként nem, művészi negatívumokban. S ha az epikus vállalkozás irodalmi erényekkel túl is lép a *Zalán futása* eredményein, ezek az értékek is áttörnek az eposzi kereteket. A műfaj mindenütt bomlik, mégpedig egy irányban: az egyéniség jogainak polgári eszmeiségű és romantikus megformálású követelményei szerint. Az egyéni-szubjektív problematika a korábbi eposzokban lírai jelleget ölt, a későbbiekben pedig a romantikus-drámai felé halad a szenvedélyek sorsszabó hatalmának rajzával [mint az *Eger* (1827) és a legtökéletesebb: *A két szomszédvár* (1831)]. S ha megint engednének a kínálkozó paradoxon csábításának, azt kellene mondanunk, hogy az eposz a nagy eposzi divat idején bizonyos fokig időszerűtlen műfaj. Korszzerűtlen valóban, ha a homéroszi-klasszikus műfaji formák újratemtését tűzte ki feladatául, de szándékosan vagy szándékaltalanul romantikussá váló sajátosságaival mélyen jelenében gyökerezik. És jelenéhez is szól: akart és akaratlan líraiságával egyfelől, és másfelől a nagyszerű nemzeti múlt költői felmagasztalásában. A reformkori mozgalmak kezdetén a honfoglalás jelentőségét — bizonyos korlátokkal, de tudatosan akarták politikai hatóerővé kovácsolni; s a megszülető eposz, mint nagyszabású irodalmi vállalkozás, az irodalmi élet emelkedésének, gazdagodásának is döntő bizonyítéka volt. Az eposzi divatot ez a két tény szentesíti, ám a kor formálódó küzdelmeiben is több volt, mint ami az eposz eszmei és formai követelményeibe beleférhetett. Érdekes, és mélyen a lényegről beszélő irodalmi jelenség az, hogy az első epikus-paródiák épp az eposzi divat virágkorában keletkeztek. Kisfaludy Károly vígnovelláiban (*Andor és Juci* 1824, *Hős Fercsi* 1828) pellengérré kerülnek a szabványos, ünnepélyes műfaji fordulatok, a fellengző ossziánizmus és a nyelv keresett választékossága. A divatos epikai stílus oly tüneteket mutatott, amely fölött már ekkor jogosan hangzott fel a nevetés büntetése.

Klasszikus eposz teremtésére késő korszak volt ez, s az ifjú Vörösmarty nagyszabású vállalkozása minden szépségével és disszonanciáival mintegy kijelöli az eposz útját, az eposzi forma bomlásának irányát, tematikai tágulását, de szűkítését is: a személyes-egyéni problematika elmélyülése felé.

GÁLDI LÁSZLÓ:

A FINNUGOR NÉPI VERSELÉS TIPOLOGIAI ÁTTEKINTÉSE

Bevezetés

1. Több, mint 75 éve immár, hogy Négyesy László közzétette egyik legelső, de eredeti gondolatokban, kutatásra ösztönző sejtésekben igen gazdag tanulmányát „Az ugor összehasonlító verstanról”¹; azóta azonban Négyesynek indoeurópai előzményekre támaszkodó,² bátor kezdeményezése mintha kissé feledésbe merült volna nemcsak nálunk, hanem külföldön is. Amikor például legutóbb Lotz János amerikai tanítványa, Robert Austerlitz az obiugor verselés bizonyos sajátosságait, elsősorban pedig a gondolatrítmust a középkori magyar költésszettel vetette egybe, Négyesy úttörő kísérletére egyáltalában nem hivatkozott.³ Verstani kutatásainkra a századvég részletkérdésekbe merülő, atomisztikus szemlélete sokáig rányomta bélyegét, s gyakorlat mindmáig úgy vitatkozunk a magyar vers, „nemzeti versidomunk” alapvető tulajdonságairól, hogy — zenetudósaink példaadása ellenére⁴ — meg sem próbálunk kitenkíteni nyelvrokonaink ősi vagy újabb keletű ritmikája felé. E rendkívül káros „hungarocentrizmus” hagyományával egyelőre jóformán csak Vargyas Lajos próbált szakítani⁵; egybevetései az ún. Vargyas-vitán is figyelmet keltettek.⁶ Mindez azonban nem éppen sok; egyelőre mindama verstörténeti eredmények, melyeket például finn és észti kutatók szűrtek le,⁷ a magyar metrikusok számára mindmáig szinte teljes egészükben ismeretlenek maradtak; hasonlókép-

¹ Budenz-Album. Budapest, 1884. 84—95.

² Négyesy (i. m. 88.) Westphal tanulmányára hivatkozik: Zur vergleichenden Metrik der indogermanischen Völker. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. IX, 437—58. A. Meillet szerint is „il y avait une tradition orale de poésie indo-européenne que révèle l'identité originelle des deux métriques [ti. a görög és a hindu], et dont il faut tenir compte pour expliquer les commencements de la poésie grecque comme de la pensée grecque” (Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Paris, é. n. [1948] 144.). Vö. még A. Meillet: Les origines indo-européennes des mètres grecs. Paris, 1923.

³ Austerlitz megállapításaira (vö. Ob-Ugric metrics. The metrical structure of Ostyak and Vogul folk-poetry. Helsinki, 1958. FF Communications № 174. 125.) még visszatérünk (l. 160.). Vö: ismertetéssel: NyK. LXI, 131 kk.

⁴ Vö. Kodály Zoltán: A magyar népzene. Budapest, 1952. 8—24; uő.: NyK. XXXVI, 131—4; Szabolcsi B.: A magyar zenetörténet kézikönyve. Budapest, 1955. 5, valamint Példatár: 4—6.

⁵ A magyar vers ritmusa. Budapest, 1952. 44—8. Ugyancsak Vargyas Lajos tért vissza újabban a kérdésre: Ugor réteg a magyar népzeneben c. tanulmányában (Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Budapest, 1953, 611—8.). — A magyaros tizenkettős esetleges finnugor előzményeiről l. Gáldi L.: I. OK. IX, 208—9.

⁶ Vö. II. OK. III, 240. kk. (Harmatta J. hozzászólása).

⁷ A finn verstani irodalomról jól tájékozott M. Sadeniemi: Metrikaamme perusteet. Helsinki, 1949, 185—191 (bő bibliográfiával), továbbá uő.: Die Metrik des Kalevala-Verses. Helsinki, 1951, 155—8 (további könyvészeti adatokkal).

pen nem váltak nálunk közismertté sem N. Trubetzkoynek,⁸ sem pedig Lotz Jánosnak és R. Jakobsonnak⁹ a mordvin népköltési formákra vonatkozó rendszerezési kísérletei, vagy Th. A. Sebeoknek Jakobson kutatásaihoz kapcsolódó cseremis verstani megfigyelései.^{9a} E mulasztásokért kevésbé kárpotól a tény, hogy nemrég egyik szótagszámláló versformánkat, közismert elnevezése szerint „ősi nyolcasunkat” Papp István közvetlenül a Kalevala-verssel vetette össze, s mindkét formát — a többi finnégi nép metrikájának s a hozzánk rokonságilag közelebb álló obi-ugor népek verselésének majdnem teljes mellőzésével — egy szamosháti emfatikus hanglejtésformából származtatta.¹⁰ E módszertanilag legalább is erősen vitatható kísérletre alkalmasan még visszatérünk (5.); mindenesetre a magunk részéről a finnugor összehasonlító verstani kutatások megújulását elsősorban a Négyesy kijelölté út követésétől, a minden lényeges mozzanatot számbavevő filológiai óvatosságtól és körülményektől várhatjuk. Verstörténeti látóhatárunkat tehát ki kell szélesítenünk: a magyar verstörténetre kell vonatkoztatnunk mindazt, amit a rokonnépek verseléséről megállapítottak, s fordítva is, a modern magyar vers-kutatás világánál, annak eredményeire támaszkodva kell szemügyre vennünk a többi finnugor nép verselését. Ezen általános elgondolás jegyében legyen szabad szerény kísérletként készülő általános verstanom előmunkálatainak egyik részletét bemutatnom.

2. Bevezetésül még egy megjegyzést. Már utaltam a „tegnapi” versszemlélet atomisztikus voltára, vagyis arra a tényre, hogy összehasonlító törekvések helyett eddig rendszerint nálunk is, külföldön is egy-egy népi versrendszer leírására törekedtek. Ne feledjük azonban, hogy Magyarországon már közel félszázaddal ezelőtt történt kísérlet a különböző finnugor népek verselésének párhuzamos jellemzésére is. Bán Aladárnak „A finn-magyar népcsoport” című tanulmányára gondolok, mely 1911-ben jelent meg a Heinrich-féle Egyetemes Irodalom-történet IV. kötetében.¹¹

Bán Aladár nagy érdeme, hogy népről népre haladva gondosan jellemzi valamennyi finnugor nép verselését; szemléletének főleg Négyesyre visszavezethető hiányossága azonban, hogy általában mindenütt csak a szótagszámláló verset tartja esztétikailag értékesnek s a szabadabb formákról olykor nem nyilatkozik kellő megértéssel. Bán Aladár megjegyzései így is érdekesek: egy egész kor verstani felfogását halljuk kicsendülni belőlük. Érdemes tehát szemezgetni ebben a ma már történeti értékű anyagban, melyet Zsirai Miklós nagy összefoglaló munkájában (Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937) sajnos alig hasznosított.

A finn „nemzeti versidomot” Bán, erős leegyszerűsítéssel, a Kalevala-verssel vagy ahogy ő nevezi, a „runométerrel” azonosítja. „A sor általában nyolc szótagos”, írja róla, „de az első ütemben néha öt vagy hat szótag van (mint *kielelleni*).¹² Az alliterációt, sőt a kezdőrimet is nagyon kedveli a finn ritmus, s úgyszólván nincsen sor, amelyben ne lenne. Tudvalevő, hogy a kezdőrim egykor [!] a magyar népköltészetnek is sajátja volt s hogy maradványai még ma is jelentkezők. A nyolc szótagos vers is kedvelt a magyar népköltésben, de emitt a sormetszet

⁸ Zur Struktur der mordwinischen Melodien. Sitz.-Ber. Wien. Phil.-hist. Kl. 205/2° 115—7.

⁹ Axiomatik eines Verssystems, am mordwinischen Volkslied dargelegt. Stockholm, 1941.

^{9a} Sound and meaning in a Cheremis folksong text. For R. Jakobson. 1956. 430—9. — A finnugor verstani kutatások eredményeinek figyelembevételét sajnos nem igen tapasztaljuk Lükő G. terjedelmes dolgozatában sem: A magyar népdalszövegek régi stílusa. Néprajzi Értesítő. XXXIX, 1—48.

¹⁰ Die Rhythmusprobleme des Kalevala. SUS. Aik. LVIII, 5. 3—30.

¹¹ Jellemző a külföldi könyvtári viszonyokra, hogy a Heinrich Gusztáv szerkesztette nagy művet legújabbban hozzáférhetetlensége miatt Austerlitz sem használhatta („non available”); ezzel magyarázható az a tévedése is, hogy Bán Aladár cikkét — Szilasynek tulajdonította (i. m. 26, 2. jegyzet).

¹² A példa nyilvánvalóan nem jó, mivel a *kiele-* tő 1. szótagjában diftongus van, tehát a szó négy- és nem ötszótagos.

általában a sor közepére esik (4—4), a finnben pedig nincs ily megállapított helye”.¹³ Az észtekkel kapcsolatban, ismét a látóhatár erős leszűkítésével, csupán a Kalevipoegról hallunk ; ennek versformája, Bán szerint, „majdnem teljesen azonos a finn runométerrel, csak hogy a trochausi lejtés itt nem oly finom, mint ott. Az ismétlés, gondolatritmus és alliteráció szintén nagyon gyakori, de ez sem oly népies, mint a Kalevalában”.¹⁴ Bán Aladárnál tehát már felbukkan az összehasonlító szempont is, legalább finn-ész vonatkozásban. Ugyanez a szempont a nyugati finnugorsággal kapcsolatban tovább is kigyózik : a szerző szerint ugyanis a finn vers szabályai „nagyjából érvényesek a lapp verselésre is, de alkalmazásuk *igen nagy szabadsággal* jár [én ritkítottam]. Némely régi versben világosan felismerhető a trochaikus lejtésű kétütemű sor, az újabb versek azonban mindinkább közelednek a ritmikus prózához, az ún. juoigáláshoz. Ennek oka, hogy e dalok mind rögtönzések. A lapp ember, ha szíve készíti, leül a tűzhely mellé, vagy a sátorra elé s elkezd dúdolni, néha minden szöveg nélkül, máskor meg hevenyében készült szöveggel, a mi — ha sikerültebb — megmarad emlékezetében, sőt társai is eltanulják tőle. A dallam és vers tehát egyszerre születnek s a ritmus [most jól figyeljünk!] *rendesen épp oly gyarló, mint az ének.*” Mindezt persze a spontán rögtönzésnek, a változó ritmusnak jellegzetes lenézése mondatja Bánnal, s hasonló előítéletekről tanúskodik nála a lapp sorvégek összecsengetésének értékelése is : „Öntudatos rímelés nincs, legföljebb az ugyanazon ragok és képzők ismétlődése”¹⁵ A mordvin versrendszert viszont éppen szabályossága miatt Bán igen sokra becsüli : „a mi a formát illeti” írja róla, „az erzia népköltés sokkal magasabban áll, mint az osztják, zürjén, votják s egyéb keleti finn népversek, melyeket ismerek”.¹⁶ Majd megtaláljuk Bánnál — nyilván Paasonen nyomán¹⁷ — nemcsak a mordvin népköltészet legfontosabb ágainak rövid jellemzését, hanem az egyes népköltési műfajok metrikai leírását is, tehát a népköltési metrumok *funkcionális* eloszlását.¹⁸ Megtudjuk például, hogy a „menyasszonyi panaszok” rendszerint rögtönzésszerűek, s ezért „ezekben a versekben nincs szabályos verselés”,¹⁹ valamint hogy a pogány kultikus emlékeket őrző tavaszi dalok „formája is elütő a többiekétől ; ütembeosztásuk rendszeren : 4+3”²⁰. A továbbiakban Bán Aladár a mordvin népköltési formáknak a finnekét messzire felülmúló változatosságát dicséri, s mint különösen gyakori ütemfajról, megemlékezik az ötszótagos ütemről: ebben, akárcsak Paasonen,²¹ „az orosz népköltés hatását” sejtí. Nyilatkozik még az 5, 3 osztású mordvin nyolcasról, melyet — merész és meglepő fordulattal — „a jambusi lejtésű sorokhoz”, tehát a hasonló tagolású ambroziánus nyolcshoz hasonlít,²² valamint az aránylag ritkán jelentkező alliterációról : e tekintetben a mordvin, Bán Aladár szerint, „körülbelül a magyarral egyezik”.²⁴

A cseremisiz, votják és zürjén verselés tekintetében Bán legfontosabb megfigyelése talán az, hogy észreveszi — persze a maga módján — az egyre szabadabb, kötetlenebb formák felülkerekedését. A cseremisiz népdalról például így ír : „A mi a versek külső alakját illeti, kétségtelen, hogy kifogástalan tökéletességre ez sem emelkedett náluk, de sok akad, melynek

¹³ Egyetemes Irodalomtörténet IV, 82.

¹⁴ I. m. IV, 117.

¹⁵ I. m. IV, 152.

¹⁶ I. m. IV, 169.

¹⁷ Über den Versbau des mordwinischen Volksliedes. FUF. X, 153—192.

¹⁸ Hasonló felosztást, illetve táblázatot találunk később Trubetzkoynál is (vö. 8. j.). Bánt megelőzően főleg finn népdalkutatók fordítottak figyelmet a metrumok „tematikai” eloszlására ; erről l. összefoglalóan A. Launis : Über art, entstehung und verbreitung der estnisch-finnischen Runenmelodien. Helsinki, 1913, SUS. Toim. XXXI.

¹⁹ Egyetemes Irodalomtörténet IV, 170.

²⁰ I. m. IV, 171.

²¹ FUF. X, 182—3.

²² Egyetemes Irodalomtörténet IV, 172.

²³ I. h.

²⁴ I. m. IV, 173.

ritmusa szabályos s a rímek között tisztán csendülők akadnak.”²⁶ Ami a votjákokat illeti, itt is ad Bán Aladár — Munkácsi²⁶ és Wichman nyomán²⁷ — némi műfaji tagolást : a menyaszsonyi panaszdalokkal, melyekben szerinte „hiába keresnénk szabályos ritmust”, szembeállítja azon dalok tökéletesebb ritmusát, melyben „Wichman némi időmértéket ismert fel”, ti. a szavak véghangsúlyának megfelelő anapesztusokat. Ámde tiszta anapesztusok, írja Bán, „természetesen ritkán találhatók ; többnyire jambusokkal keverve szerepelnek. Nagyon gyakori eset, hogy az első ütem kétszótagos : tehát jambus vagy spondeus”²⁸ Hallunk végül a négy soros szakok gyakoriságáról, „némi kezdetleges rímelésről”, mely nyilvánvalóan ragrímeken alapul, s az alliteráció viszonylagos ritkaságáról.²⁹ Hasonlók Bán Aladár megjegyzései a zürjén verselésről : ez szerinte „a szótagok számán alapszik”, de „általában véve nagyon szabálytalan, úgy hogy [s ez számunkra igen fontos] ugyanazon versben is különböző hosszúságú sorok minden következetesség nélkül váltakoznak. Legszokottabbak a hat-, hét- és nyolc szótagos sorok, kivált a hét szótagosak (4+3) . . . Rím csak elvétve található, ha ugyan annak nevezhetjük az ugyanazon ragú vagy képzőjű szavaknak néha előforduló egybecsendülését. A parallelizmusnak csak legkezdetlegesebb formája : az egyes kifejezéseknek vagy soroknak ismétlődése található föl. Az alliteráció szerfölött ritka.”³⁰

Végezetül figyelemre méltó Bán Aladár véleménye a vogul—osztják verselésről. Ezúttal is jó forrásból merít, amennyiben — cáfolva Hunfalvy Pál vélekedését, mely szerint „a vogul népköltészetben semmi szabályos ritmus sincs”³¹ — Munkácsi nyomán³² megállapítja az obiugor vers 4 főszajtságát, mégpedig a következő bevezető megjegyzés kíséretében : „Munkácsi Bernát, kinek alkalmá volt a vogul énekeket dal és zene kísérettel hallani, szerencsésen felismerte ritmusukat, a mely, ha nem is kifogástalan szabályosságú [már megint felbukkan az esztétikai ideál], de a mi a sorok és ütemek játszi változatosságát illeti, nem marad mögötte az örökösön runometerekben zengő finn népköltés ritmusának”.

A Munkácsi nyomán összefoglalt 4 jellemző sajátság pedig a következő :

1. A tartalmilag egymásnak megfelelő énekrészekben (verssorokban) az ütemek (hangsúlyos szavak vagy szólamok) száma egymással megegyezik.

2. Más gondolatkörbe csapva át, az ütemek száma eltérhet ugyan az előbbbitől, de a megfelelő sorokban tovább is egyenlő marad.

3. A különböző versnemek átmeneti, illetőleg kapcsoló pontjain — akár az előző gondolatkörnek végén, akár az újnak elején — különálló (hosszabb vagy rövidebb) sor is állhat.

4. Négy vagy többtagú szavak, különösen ha az utórészen hosszú magánhangzó van, a harmadik szótagra eső mellékhangsúly miatt a ritmusban két hangsúlyos verstag (ütem) számába is jöhetnek.”³³

Bán Aladár, ugyancsak Munkácsi nyomán, már önkéntelenül rátapintott arra a szabályszerűsége is, amely később Austerlitznél egy egész elvi rendszerezés alapja lett, arra ti. hogy az obiugor népeknél az *igés sorok* kialakulása rendszerint sajátos ritmikai elgondoláson alapszik, s hogy a névszókból álló soroktól meg kell különböztetni, sőt velük szembe kell állítani az *igés sorokat*. Bán példája is ugyanaz, amelyet már Munkácsi idézett (VNGy. I, LI) :

²⁵ I. m. IV, 176.

²⁶ Votják népköltési hagyományok. Budapest, 1887.

²⁷ Votjakische Sprachproben. I. Lieder, Gebete und Zaubersprüche. 1893.

²⁸ Egyetemes Irodalomtörténet IV, 179.

²⁹ I. m. IV, 179—80.

³⁰ I. m. IV, 182.

³¹ I. IV, m. 207. Vö. Hunfalvy P.: Vogul föld. Budapest, 1865. 185—95. — Hasonló negatív véleményt hangoztatott a cseremis népköltészet formáinak „szabálytalanságáról” V. M. Berdnikov és E. A. Tudorovszkaja még 1945-ben is (vö. Поэтика марийских народных песен. Йошкар Ола. 1945. 70). E nézet tarthatatlanságára már Sebeok rámutatott (i. m. 434.).

³² Vö. VNGy. I, L—LI.

³³ I. m. IV, 207.

Vojle | õnlé || jelpin | nõmtém
 xum'le | nõmésãli,
 vojle | õnlé || pasinŋ | nõmtém
 xum'le | patilãli?

„Nagyságos állatocska” szent elmém
 miként elmélkedik,
 „nagyságos állatocska” fényes elmém
 mikép gondolkodik?

E sorokban lehetetlen észre nem vennünk a gondolatrítmuson kívül a szigorú metrikai vázat is : a nominális sorok 4 részre bontott, 2, 2, 2, 2 tagolású nyolcasok, az igés sorok pedig 2, 4 tagolású hatosok, s a két képlet együttvéve egyetlen 14 szótagú hosszú sort alkot. E következtetéseket sajnos már sem Munkácsi, sem Bán nem fogalmazta meg ilyen világosan, pedig kétségtelen, hogy e folyton visszatérő forma az egész obiugor ritmika egyik alapképlete, mely számunkra a magyar ritmika szempontjából sem lehet közömbös.

3. Ennyiben kívántam kiindulópontként összefoglalni Bán Aladár finnugor verstani nézeteit, illetve az egyes finnugor népek verseléséről kifejtett véleményét. A megoldandó probléma mármost természetesen az, feltételezhető-e valamely genetikusszerű összefüggés az egyes finnugor népek versrendszere közt ; van-e valami köze például az ún. „runométernek”, a magyar nyolcasnak vagy a mordvin felező tízesnek az obiugor verselésben megnyilatkozó s első látásra szinte áttekinthetetlen ritmikai változatossághoz? Alapvető problémáink javarésze tehát ritmikai-metrikai természetű ; emellett azonban persze ki kell térnünk a gondolatrítmus, a periódus- és strofaalkotás legfontosabb tényeire is, tehát mindarra, ami végeredményben a finnugor versfejlődés nagy történelmi folyamatának egyes szakaszaira világít rá.

4. Ami a ritmikai és metrikai kérdéseket illeti, eleve el kell háritanunk, sőt szinte ki kell rekesztenünk vizsgálódásaink köréből minden olyan „klasszicizáló” kísérletet, mely hol trocheust, daktilust, hol pedig jambust, spondeust vagy anapestust keres a finnugor verselés egyes formáiban. Ezek az antik műszók azért megtévesztők, mert — ha eredeti, időmértékes értelemben vesszük jelentésüket — legfeljebb bizonyos variánsokra alkalmazhatók, nem pedig egy-egy sorfajra általában. Igazi, kvantitatív jellegű trocheusi metrum például a Kalevalavers csak akkor volna, ha e forma alapképlete, mint P. Ravila vélte, bizonyosan a következő lenne :

♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪³⁴

Mivel azonban mások, mint A. Launis, legalább ugyanennyi valószínűséggel következtetnek alapformaként a

♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪

képletre,³⁵ nyilvánvaló, hogy ebben az esetben legfeljebb hangsúlyos trocheusokra gondolhatnánk. S meggondolandó az is, hogy Renvall már 1819-ben csupán a 4, 4, illetve 2, 2, 4 vagy 2, 2, 2, 2 típusú finn verssorokat próbálta trochaizálni, ellenben daktilusokat keresett a harmadolós runosorokban, többek közt a következőkben :

— ∪ | — ∪ ∪ | —
 — ∪ | — ∪ | —
 — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

³⁴ E változatra P. Ravila nyomán (vö. Vir. 1935, 35.) utalt Papp I. is (SUS. Aik. LVIII, 14.).

³⁵ A kérdés egészéről vö. A. Launis, SUS. Toim. XXXI.; az idézett ritmus : 3—42., 113—4.

*sóitto sóitollen tájusi
pútosit vési-pisarat
kándeleen kätensä älle.*³⁶

Amde vajon minek alapján „harmadolta” Renvall s az ő nyomán a Kalevala-vers leg-
alaposabb modern kutatója, Sadeniemi ezeket a sorokat?³⁷ Nyilván azért, mert a finn vers
alapsajátságának bizonyos *tagoló, a szó- és mondathangsúly eloszlásán alapuló szerkesztésmódot*
tartott. Persze sem Renvall, sem Sadeniemi nem sejtette, hogy ehhez a tagoló vershez elju-
tottak — tőlük függetlenül — a magyar verskutatók is, akik közül egy, a szakmabeli metrikus-
ok által mindmáig annyiszor cáfolt és megtagadott³⁸ Németh László már 1940-ben így írt,
a finnugor költői nyelvek ösztönös tömörségét dicsérve, magyarok és finnek ősi tagoló
verséről:

„A finnugor nyelvek azzal, hogy ragot halmozhatnak ragra (*órajárásnyira, mehetnék-
jében*) s a cselekvés mozzanataira (*mozog, mozdít, mozdul, mozzan, moco-rog, moccan*) rengeteg
alakjuk van: a szlávnl is kevesebb szavúak lehetnek. „Mieleni minun tekevi — aivoni ajat-
talevi . . .” kezdi a Kalevala a maga tagoló versét . . . Nem kell sokat magyarázni, hogy az
ilyen nehéz szótömböket görgető nyelvnek a tagoló vers milyen természetes versformája. Egy
nyelv, amikor a vers ünnepeére felkészül, legmélyebb természetét akarja élni. A magyar minden
törmelék szót kidobna, az utolsó szónak monumentális súlyt akarna adni, hogy mint a ciklopsz-
építkezés egymásba rótt órjás kőköckái minden olcsó kötőanyag nélkül illjék igébe ige . . .
Ezt szeretné, a tagoló vers erre kényszeríti”³⁹

Amit Németh László a magyar versről mond, az általánosabb, időben és térben nem
annyira korlátolt érvényű formula, mint egy másik vélekedés, mely szerencsére nálunk ma már
kevésbé elterjedt. Sadeniemi szerint⁴⁰ ugyanis a magyar és a mordvin vers egyszerűen *szótag-
számláló*, akár a francia. A magyar és mordvin vers valóban szótagszámlálónak mondható
fejlődésének bizonyos korszakában, de lehetetlen a szótagszámlálás ábrándját
mindennemű történeti-kronológiai elhatárolás nélkül általánosítani! Ha minden időbeli kor-
látozás nélkül ragaszkodunk, mint egykor talán Bán Aladár és napjainkban Papp István,
az ősi szótagszámlálás ábrándjához, továbbra is lebonthatatlan válaszfalat érzünk például a
Kalevala-vers és például az osztják hőseinek rendkívül változatos ritmikája közt. Ha viszont
a szótagszámlálás *előtti* korszakba nyúlva vissza a sorokat versszerű nyelvi megformálásukban
ragadjuk meg *s verstagokra* — esetleg zeneileg is megragadható *ütemekre* — tagoljuk, s bizonyos
határok közt *szabad* szótagszámot tétélezünk fel, egyszerre zsongani kezd körülöttünk az egész
éneklő finnugorság, s e zsongásból kihallhatunk talán olyasmit is, amit minden különösebb
merészség nélkül vetíthetünk vissza a múltba. Véleményünk szerint ugyanis a finnugor népek-
nek még mai verselése is *tipológiai sorrendbe* összerakhatóan tükrözi a végbement fejlődés egyes
állomásait, s nagyjából azt is körvonalazhatjuk, mi a közös kiindulópont, s mit kell tulajdoní-
tanunk egy-egy kisebb-nagyobb nyelvközösség vagy nyelvcsoporthoz későbbi, belső fejlődésének.
Tipológiai elgondolásaink természetesen esetleg más nyelvcsaládokra, más kultúrkörökre is
alkalmazhatók.

³⁶ Az idézett 3 sor valószínűleg nem összefüggő szöveg, hanem csupán kiragadott
példa; jelentésük kb. ez: „Értett hangszereken játszani — Vízcsöpppek hulltak — A kante-
lére, keze alá.” E példa értelmezésében P. Virtaranta professzor (Helsinki) volt szíves
támogatni.

³⁷ Sadeniemi: *Metrik des Kalevala-Verses* 150.

³⁸ Vö. pl. Horváth J.: *Vitás verstani kérdések*. 1955. 8—9., 12—3.

³⁹ Németh László: *A magyar ritmus*. Budapest, é.n. (1940), 57. L. felszólalását
a Vargyas-vitán: II. OK. III, 231.

⁴⁰ Vö. *Metrikaamme perusteet*. Helsinki, 1949. 18.

II. A VERSFEJLŐDÉS TIPOLÓGIÁJA

1. *Felkiáltásszerű, alig megszerkesztett „röpdalok” (I.).* — A legősibb típusú költői megnyilatkozás semmiesetre sem lehetett hosszabb lélegzetű lírai vagy epikus alkotás, hanem valami egészen rövid felkiáltás, esetleg mágikus invokációt tartalmazó könyörgés, mely a közönséges „próza” közlést elégtelennek érző lélek feszültségét feloldotta. A pusztán „lallázástól” rövid, sokszor ismételt szövegekig terjedhetett ez a „röpdal”, melynek magvát egyetlen jellegzetes, de persze nagyon egyszerű zenei motívum, ritmus- vagy dallamképlet alkotta. E „röpdalok” bizonyos részében semmiféle szoros ritmust nem szabad feltételeznünk; helyesen írta az ilyen ősi formákról már Négyesy is: „A hol zene van, ott nincs mindig ritmus a primitív népeknél sem. Soká kaptam meg a melódia, hosszas fejlődés után a ritmosos szerkezetet, soká alakultak meg a szabályos ütemek. Az ugor ember bátran nótázhatott anélkül, hogy szabály-szerű ritmusa lett volna”.¹ Négyesy e nyilatkozatával a *rubato*-jellegű dalok elsődlegessége mellett tört lándzsát, nem szabad azonban elhárítanunk kategórikusan azt a lehetőséget sem, hogy — mai gyermekdalainkhoz hasonlatosan — taglejtéssel, táncsal, dobbal vagy sippal kísérve ősidők óta lehettek *jeszes* ritmusú dalok is, persze a helyzetnek, a célnak, az érzelmi háttérnek megfelelően. A *rubato*- és *giusto*-jelleg kettősségének a régi múltba való visszavetítése azzal az előnnyel jár, hogy mindjárt figyelmeztet az egyéb mozgáskészségekkel — taglejtéssel, táncsal, primitív hangszerkezeteléssel — szorosan összefonódó hajdani ének eredeti változatosságára: természetesen nem valamiféle nagyobb hangterjedelemre célunk ezzel, hanem sokkal inkább az ősi kompozíciók érzelmi tónusának, szociális funkciójának bizonyos változatosságára, mely még egészen rövid megnyilatkozásokban is érvényesült.

Kérdés, tudjuk-e finnugor anyaggal illusztrálni a fejlődés efféle ősi állapotát. Mindenki önkéntelenül a siratóra gondolhat, ámde közismert tény, hogy a siratók szövegét verstörténetileg nem könnyű értékelni; próza és vers közt talán éppen ez a legjellegzetesebb átmenet, a legősibb „szabad vers”.^{1a} Helyesebb tehát, ha siratószövegek és -dallamok közvetlen elemzése helyett Vargyas Lajosnak egyik újabb, ismert könyvének megjelenése után megfogalmazott tételéből indulunk ki, abból tudniillik, hogy „a siratóban fennmaradt kötetlen, recitáló . . . dallam valaha más dallamkategóriákban is élhetett, s ebből különböző hosszúságú dalok szakadtak ki és alakultak kötött, strofikus dallá”.² E „kiszakadás” bizonyos, ma is fellelhető formáit azonban Vargyas — zenei jellegű tanulmányt írván és nem verstanít! — akkor nem vonta vizsgálódása körébe, s ezért mindjárt egy másik kalauzhoz kell folyamodnunk. Ismét Négyesy vezet nyomra; aki szerint „a primitív dallam . . . önkénytelen tört fel az érzésből, csak hangokból állt, nem szavakból, az érzés nyelve — langage emotionelle [sic!] — volt csupán. Majd aztán beszéddel, a gondolatok és gondolatá kristályosult érzések kifejezőjével pótolta

¹ Budenz-Album 89.

^{1a} A siratóénekekről általában O. Böckel: *Psychologie der Volksdichtung*. Leipzig—Berlin 1913. II, 97—126. — A keleti énekekről vö. M. Cramer: *Die Todtenklage bei den Kopten. Mit Hinweisen auf die Todtenklage im Orient überhaupt*. Sitz.-Ber. Akad. Wien. Phil.-hist. Kl. 219/2. 1941. — Orosz siratókról I. E. Mahler: *Die russischen Todtenklagen*. Leipzig, 1936; V. J. Mansikka: *Zur altostslavischen Totenklage*. SUS. Toim. LVIII. — Olasz siratókról vö. G. Faza: *L'anima musicale d'Italia*. Roma, 1920, 128 kk. — A magyar siratókról vö. Kodály Z.: *A magyar népzene 38—42; obi-ugor megfelelőikről: Vargyas L., Kodály — Emlékkönyv*. 1953, 611 kk. — A finn siratóénekekről általában vö. V. Tarkiainen—H. Hermas: *Suomen kansan kannel*. Helsinki, é. n. (1943). 521—32., további irodalommal, valamint példatarral: 533—52. — Példák finn siratókra Karjalából A. Launisnál: *Karjalan runosälvelmiä*. Helsinki, 1930. 1—23. sz., valamint M. Haavio: *Über die finnisch-karelischen Klage-lieder*. SUS. Aik. XLVII; Inkeriböl A. Launis: *Inkerin runosälvelmiä*. Helsinki, 1910. 1—7. sz. — Zürjén siratókról vö. M. Haavio: *Savvatovin, Lytkinin ja Wichmannin kerämää syrjääniläiset hääritykät* (Suomi V/10, 1930).

² Kodály-Emlékkönyv. 1953. 618.

[az ember] a puszta indulati hangokat, *szöveget* kezdett énekelni a dallamhoz”.³ Négyesy azonban még nem sejtette, hogy a lappok híres, felkiáltásszerű éneke, a *juoigos*, melynek nyomait másutt is megtaláljuk, mindmáig pontosan mutatja — ha nem is esetleg újabbleletű dallamában, de legalább dallam és szöveg tipológiai viszonya szempontjából — a fejlődés következő 3 lépcsőjét :

a) Eredetileg a szöveg még nem értelmes szókból áll, hanem csupa „lallázás”, valami hangcsoport, illetve egy jellegzetesnek érzett, esetleg a jódlizáshoz hasonlóan jeladásra használt hangköz játékos ismétlése ;

b) A második típusban már van a juoigosnak valami logikailag megfogható magva, mégpedig vagy egy név vagy egy közszó, mely a szemlélet középpontjában levő fogalomra utal.

c) A harmadik típusban a „lallázás” már kiszorult a szövegből és a dallamot végig-éneklik, gyakran gúnyos tartalommal. A „röpdal”-ból ekkor lesz „bökdal”, amint Erdődi József szellemesen állapította meg.

Lássunk most példát mindegyik megoldásra, elsősorban Armas Launisnak immár klasz-szikus juoigos-gyűjtése,⁴ valamint más források, így H. Grundström és A. O. Väisänen leg-újabbán megjelent svéd—lapp anyaga^{4a} alapján.

Tiszta lallázás például a következő kis dal Inariból (Launis 46. sz.) :

(4-szer ismétlendő.)

Nem kevésbé jellegzetes egy táncnóta-szerű kis dal Karasjokiból (Launis 668. sz.) ; megfigyelhetjük benne — mintegy a későbbi fejlődés előfutáraként — a teljesen világos páros tagolást, sőt az ütemegyenlőséget is. Még szótagszámra is olyanféle ez az ősi képlet, mint a római katonák menetdala : „Mille, mille, mille, mille, mille decollavimus”.⁵ A latin vers 15, a lapp dal 16 szótagú, de az elrendezési elvek nyilván rokonok :

³ I. m. 92.

⁴ Lappische Juoigos-Melodien. Gesammelt und herausgegeben v. Armas Launis. Helsing-fors, 1908. SUS. Toim. XXVI.

^{4a} Lappische Lieder. Texte und Melodien aus Schwedisch-Lapp-land. Schriften des Instituts für Mundarten und Volkskunde in Uppsala. Ser. C: 2 København, é. n. [1958].

⁵ E ritmüstörténetileg híres dal legújabb kommentárja : W. Beare : Latin Verse and European Song. A Study on Accent and Rhythm. London, é. n. (1957). 17—9. Az idézett latin katonadal persze katalektikus tetrameter, a lapp juoigos pedig akatalektikus.

Ugyanezt a „lallázó” típust képviseli egy másik dal Inariból (658. b.): ennek dallama merészebb hangközzeivel, nagyobb ambitusával vonja magára figyelmünket :

Lal - la lal - la lal - la lal - la lā

lal - la lal - la lal - la lal la lā

Névhez fűződő „lallázást” találunk abban az inari-i dalban (Launis : 1. sz.), amelynek szövege mindössze : „Hej, Péter, hej Pál . . .”, majd ehhez fűződően az ismétlődő dalszó : „,nunnu de nunnu . . .”:

Pav - vel de Piet - tar de nun - nu de nun - nu,

nun - nu de nun - nu de nun - nu de nun - nu.

Még érdekesebb az a dal, amely talán egy ősi lapp „napének”⁶ magva vagy töredéke ; a most bemutatásra kerülő 1. változat csupán a „napfény” lapp *peive* nevét ismételteti, s ehhez a szóhoz kapcsolódik azután a refrén, melyet a nyugati lapp Arjeplogban gyűjtött szöveg kiadója, E. Lagercrantz nem is próbált lefordítani :⁷

Pej - vé, Pej - vé, Pej - vé, Pej - vé, Pej - vé,

val - val - la, val - lá, val - lá, Pej - vé - é. é

é Pej - vé, val - vel - la, val lá, val lá,

⁶ A lapp „napénekekről” vö. O. Donner : Lieder der Lappen. Helsingfors, 1876 és Halász Ignác NyK. XV. 305—6.

⁷ Lappische Volksdichtung, I. West- und südlappische Texte. Helsinki, 1957: SUS: Toim. CXII.

Ugyanezt a dallamot nem refrénnel, hanem szöveggel kitöltve megtalálta Launis is Utajokiban (653. sz.); hozzáfűzött kommentárja azonban mindössze ennyi: „*Sonnen-, Sonnenschein. Sinn der Worte unbekannt.*”⁷

E spontán szemléletből fakadó, rögtönzésszerű dalok persze nem elszigeteltek a finnugorságban, s még kevésbé a finnségben; már K. Krohn figyelmeztetett arra, hogy az *itku*, vagyis a siratóének mellett a finnül *joiku*-nak nevezett rövid dal őrizhette meg a legtöbbet abból a közfinn költési módból, mely a runoéneklést megelőzhette.⁸ Krohn különösen a karjalai *joiku*-kra hívta fel a figyelmet, s ha megnézzük például A. Launisnak karjalai gyűjtését, valóban találunk a lapp *juoigos*-okhoz szövegfelépítésükben igen hasonló énekeket. Ilyen például Launis gyűjtésének 38. darabja, egy kurikkai gyermekdal (bár dallamváza és ritmusa már az egyik Kalevala-ritmus felé mutat):

Hogy milyen is lehetett — ha valóban létezett — a „*juoigos*”-nak megfelelő dalforma az obiugoroknál, arra talán példát nemcsak Karjalainennek az „*Anna Lukajovna, ii, ii, ii, ii*” típusú osztják rögtönzésekre vonatkozó megjegyzése⁹ szolgált, hanem — bár mai formá-

⁷ Vö. SUS. Toim. XXVI, 201.

⁸ Az *itku* és *joiku* — Krohn saját szavai szerint — „eine dem runengesang vorausgehende gemeinfinnische dichtungsart repräsentieren” (Kalevala-Studien. I, 65.). Az Arjeplogban még virágzó *juoigos*-kultúráról Väisänen legutóbb is így nyilatkozott: „Dort wird wohl die ureigene lappische Sangeskunst am längsten leben. Dort wird noch immer eine Melodie gepflegt die in ihrer eigenartig sich heraushebenden Ursprünglichkeit — nach Professor Väisänens sachverständigen Ermessen — auf dieser Seite der Uralberge ein gegenstück nicht hat” (Grundström: i. m. 7.).

⁹ Karjalainen idevágó nyilatkozata így hangzik: „Es sind offenbar ähnliche improvisationen wie auch die von meinem demjankischen meister gemachten und von seiner umgebung sehr bewunderten lieder, über die ich nie recht ins klare gekommen bin, und die sich immer in der richtung bewegen:

Anna Lukajovna, ii, ii, ii, ii,
geht auf dem wege ii, ii, ii, ii, usw.

Die hauptsache war nur die melodie und das ganze lied nur ein ii-gequitsche, in das er immer ein paar worte einwarf, die ihm gerade auf die zunge kamen” (K. F. Karjalainen—K. N. Toivonen: Ostjakisches Wörterbuch. Helsinki, 1948. VII.).

jában már egy hosszabb sorsének bevezető sora — a következő szoszvai is dallamtöredék (Väisänen 118. sz.) ; a szöveg jelentése : „Volini ősz aggastyán”,¹⁰ majd utána itt is lallázás következik :

A fentebbi I. a. típusal rokonítható, pusztán „lallázó” dallamot osztják forrásból adott közre N. Trubetzkoy kissé váratlan helyen : R. Lach votják dalgyűjtésének függelékében a következő megjegyzéssel : „Nach Angabe des Sängers bloss Solfeggiersilben ohne jeden Sinn : »bloss zum Singen«.”¹¹

Erről a dallamról azonban könnyen kideríthető, hogy voltaképpen olyan medveének, amelynek már szövege — legalábbis egyes területeken, illetve egyesek emlékezetében — feledésbe merült ; az eredeti szöveges változatot Patkanov jegyezte fel,¹² s véletlenül éppen ez az a medveének, melynek dallamát Szabolcsi Bence magyar siratóénekekben is felfedezte.¹³ Érdemes tehát az eredeti változatot is bemutatnunk ; 4 sorának jelentése : „A Tapar-nő, a Kam-nő fiai vagyunk, a Kam-nőtől született legények vagyunk ; a zelmicemeggytermő zelmicemeggyfához jövünk, a csipkebogyótermő csipkebokor-ligethez közeledünk.”

¹⁰ Vö. SUS. Toim. LXXX, 38.

¹¹ Vö. Sitz.-Ber. Wien 203/5. 8. és 47.

¹² Die Irtysch-Ostjaken. II. 204—5., 263.

¹³ Vö. Osztják hősdalok — magyar siratók melódiái. Ethn. XLIV, 73.

Voltak-e, vannak-e ilyenféle magyar „röpdalok” is? E kérdést, műfaji és verstörténeti szempontból, tudomásom szerint eddig nem igen vetették fel, pedig kétféle megfelelésre is gondolhatnánk. Egyrészt kétségtelenül „dalcsírák”, világos ritmikai képletek „mondományaink” azaz szólásaink, közmondásaink is, melyekkel legutóbb Horváth János foglalkozott,¹⁴ másrészt pedig — tekintetbe véve Grundström kutatásait, mely szerint a lapp „röpdalok” is jórészt prózai elbeszélésbe élkelődnek bele, felvethetjük a kérdést : nem valamiféle ősi vonás rejlik-e abban, hogy népmeséinkben annyiszor bukkan fel egy-egy verses rigmus? A zöldszakállú király meséjében a bezárt királyfinak eszébe jut kedvese, mire zümmögni kezd ablakánál egy dongó s azt mondja : „Eressz be galambom! Javadat akarom”, majd berepül és szép leánnyá változik. Az Égig érő fa meséjében a hős így beszél magáról : „Jól ittam, jól ettem, a fakót a fejem alá tettem; Egyszer felébredtem, ellopták a fakót. Akkor én nagyon megijedtem.”¹⁵ Hasonló példákat mindenki tudna mondani, tehát egyáltalában nem lehetetlen, hogy magyar „juoigóságok”, énekelt-recitált rigmusok is rejtőzzenek népmeséink rengetegében. Igaz ugyan, hogy mesékbe ékelt verses részletekre, mondókákra bőven van példa nyugaton is.¹⁶

2. *Elemi egységben jelentkező, ritmusképző párhuzamosság (II.).* — A rögtönzésszerű, felkiáltásszerű dalra azonban valóban elmondható, hogy „verba volant”, s ezért, a hatás fokozása céljából, ősidőktől fogva léteznie kellett a versalkotás másik elemi tényezőjének : az *ismétlésnek*. Amint a melódia történetében, úgy a ritmus és általában a vers kialakulásában is döntő fontosságot kell tulajdonítanunk az ismétlésnek, s ami ezzel együtt jár : a *párhuzamosságnak*. E fokon is legalább két alaptípust kell megkülönböztetnünk :

a) Az első (II. A.) a p u s z t a s z ö v e g i s m é t l é s, mely magában is ritmust szül, amint már Greguss Ágost észrevette.¹⁷

b) A második típus (II. B.) az ismétlődő szerkezet 1, 2, vagy 3 elemének felcserélése a gondolatrítmus ismert s legújabbban Austerlitz által igen részletesen bemutatott törvényei szerint.¹⁸ E szerkesztésmód még nem hoz létre feltétlenül szótagszám-kötöttséget, legfeljebb bizonyos arányos — de többnyire szabad szótagszámú — tagolást, mely a szöveg kisebb egységeit szilárdan összetartja.

E két fokot, a II. A. és II. B. típust talán legjobb ismét lapp dalokkal érzékeltetnem ; itt látható ugyanis legjobban, hogyan keletkezik ritmus a puszta szóismétlésből. Persze ismét juoigost idézünk, mégpedig a névből és refrénből álló I. B. típus egyik példáját Inariból (Launis 95. a. sz.) :

Me-nes Yr-jän, Me-nes Yr-jän, nun - nu, nun - nu.
nun-nu nun-nu nun-nu nun-nu,

Az ismétlődő szövegbe beágyazott gondolatrítmusra jó példa egy Koutokeinoban gyűjtött tréfás lapp dal (Launis 330. sz.) ; szövege a „selyemfejű, pirosarcú, libalábú” lányok-

¹⁴ Versritmusú szólások a kötetlen beszédben. Budapest, 1958.

¹⁵ Magyar népköltészet. Sajtó alá rendezte Ortutay Gyula. III. 1955. 308., 227.

¹⁶ Vö. legutóbb P. Delarue : Le conte populaire français. Paris, 1957. I, 201., 387. stb. — A magyar „névcsúfoló” gyermekdalok is idetartoznak ; néhányat közül a Magyar Népzene Tára (1951), I, 3—5., 9—10., 18. stb.

¹⁷ L. A vers törvénye c. értekezését (Tanulmányok I. 1872, 364—5.). Greguss nézetét Négyesy vonta kétségbe : szerinte „a rendes beszédből, éneklés nélkül, semmiféle »kétyszer meghintázása« által a mondásoknak nem válik ritmus. A beszéd magától nem jön ilyen rendszeres hullámmzásba, ritmikus repülésre az ének tanította” (Budenz-Album 92).

¹⁸ I. m. 45—65.

ról szól, akik télen bõrharisnyájukon piros csíkot hordanak s ezért hívják õket libalábúnak. A dallam hármashangzat-mozgásával olyan, mint egy kürtjel ; nyilván eredetileg valóban jeladás volt :

Sil - ke oai - vaš nun - nu nu gu
 skar - lak - mu - duš nun - nu nu gu
 ευοδη- jad - juol - gaš nun - nu nu gu

A gondolatritmus e két fajtáját minden finnugor népnél megtaláljuk. Gyakran figyelhetünk meg teljes vagy részleges ismétlést obiugor dalokban is ; itt egy-egy szókapcsolat versjellege gyakran csak akkor tűnik ki, ha két párhuzamos sort együtt hallunk. A Steinitz-gyűjtés¹⁹ egyik serkáli dalában (47. sz.) a *kiša kumije, kumije* 'bizony komámasszony, komámasszony' kifejezés hallatára alig gondolnánk versre, de mihelyt idézzük a dalban előforduló párhuzamos szerkezet elő részét is, melyben *Pētusa* (azaz Feodósziya) komaasszonyról van szó, azonnal érvényesül a versszerűség :

pētusa, pētusa, kumije, 3, 3, 3
kiša kumije, kumije. 2, 3, 3

Az efféle rendkívül egyszerű szó szerkezeteket verssé, tehát kötött formává csakis a párhuzamosság s a részleges szövegegyezés avatja. A sorisméltés természetesen fontos versalkotó lehet nálunk is, amint arról különösen az erdélyi és csángó balladák hosszú sora tanúsodik.²⁰

Régebbi példaképpen idézhetjük talán azt a XVI. századi kétsoros éneket, melynek szerencsére fennmaradt dallama is. Ha egymagában elszigetelten halljuk e kérdõmondatot :

Bátya, bátya, mely az út Becskerekére?

talán nem is vesszük észre, hogy verssel van dolgunk; efféle 7+5 típusú tagolású „mondómanók” ugyanis akármilyen szöveggörnyezetben lehetségesek.²¹ De kapcsoljuk csak hozzá a 2. sort, s egyszerre előttünk van a hajdani kis magyar dal²² a mondatszerkesztés párhuzamosságának minden naív szépségével :²³

Bá- tya, bá- tya, mely az út Becs- ke - re - ké - re ?
 U - ram, u - ram, ez az út Becs - ke - re - ké - re

¹⁹ W. Steinitz : Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. I: Tartu, 1939.

²⁰ Vö. Csanádi I.—Vargyas L.: Röpülj páva röpülj. Budapest, 1954. 27.

²¹ Hasonló tagolású és szótagszámú példákat idéz Horváth János : Versritmusú szólások 29. — Legközelebbi rokonai : 7+6 : Szegény ember szándékát Boldog Isten bírja ; 7+5 : Akkor lássam, mikor a Hátam közepét.

²² Szabolcsi B. „mondókának” vagy „daltörredéknek” tekinti (vö. A magyar zenetörténet kézikönyve. Budapest, 1955. Példatár 17). A dallamot „helyesen talán” jelzéssel kijavítva is közli, de e javítás nem látszik feltétlenül szükségesnek.

²³ Természetesen alig feledhetjük, hogy voltaképp a kanásztánc-nóta egyik változatával van dolgunk. Vö. Vargyasnál : „Hát az öreg | mit eszik? | Tõtsd neki | tálba.” (A magyar vers ritmusa 68.)

Még a kötött szótagszám sem feltétlenül újszerű jelenség itt : fel kell ugyanis tételeznünk, hogy éppen a teljesen vagy részlegesen ismétlődő szavak és szószervezetek alkata folytán igen régóta lehetséges volt nemcsak soronként egyforma számú tag, hanem tagonként és soronként a szótagszám egyezése, pontos szimmetriája is. A fejlődés éppen azért tudott lépésről lépésre, fokról fokra előrehaladni, mert mindegyik fejlődési fok *b i z o n y o s v á l t o z a t a i* már egyben a következő fok vagy fokok *t i p i k u s v e r s k é p l e t é t* is jelentették.

3. *Változó metrumú, soktagú párhuzamosság („heterometrikus concatenatio” III.).* — A párhuzamosság elemi formáitól két lehetőség vezet tovább a fejlődésben ; két olyan szerkesztési mód, melyet alig szabad feltétlenül egymás utáninak elképzelnünk, hanem inkább egymás mellettinek, a múltban éppen úgy, mint a jelenben. Az egyik megoldást *heterometrikusnak* (esetleg *polimetrikusnak* nevezhetjük), ami azt jelenti, hogy minden párhuzamosság által egybefogott kisebb egységnek megvan a maga ritmuselve, tagolási szabálya, de maga ez a ritmuselv is mint metrikai alapképlet periódusonként változik ; a periódusok közé esetleg (de nem kötelező módon) párhuzamos periódussá nem szerkesztett sor vagy sorok ékelődhetnek : ezeket a közbeékelte sorokat nevezi Austerlitz találóan „orphan lines”-nak, azaz társtalan soroknak.²⁴ A nem sorozatosan, nem strofikus szabályszerűséggel alkalmazott *heterometriát* tekinthetjük tipológiánk III. fokának. Emellett azonban mindjárt számolnunk kell egy más lehetőséggel is : azzal tudniillik, hogy gyakran egy-egy szerencsésen meglelt mondatséma nem csupán 2 soros periódust, 2 sorra terjedő versképletet szül, hanem egy egész dalnak rendszerező elve is lehet; ezzel már létrejön a még nem szótagszámláló, de a szöveg (s esetleg a daltam) tagolásában érvényesülő *monometria*, vagyis fejlődési sorunk IV. foka. Ismétlem és újra hangsúlyozom, hogy az obiugor költészetre oly jellemző heterometriát nem feltétlenül tartom időrendben a monometrikus szerkesztésmódnál korábbiának ; inkább arról lehet szó, hogy népcsoportonként, illetve népenként (sőt talán műfajonként) a fejlődés idővel inkább az egyik vagy inkább a másik irányba hajlott.

A párhuzamos tagú periódusok összekapcsolását latin műszóval talán „concatenatio”-nak nevezhetnők ; egy-egy ilyen szerkezetbe beékelte gondolat, párhuzamot mutató sorpár meg legyen „parallelismus concatenatus”. Közismerten ilyen szerkesztésűek általában nemcsak a vogul és osztják hőséneknek, hanem például Steinitz újabb keletű serkáli gyűjtésének legtöbb darabja is. Aligha véletlen, hogy Austerlitz rendszerint csak 2—3 soros kiragadott töredékekkel foglalkozik, s végül legfeljebb statisztikázni tudja az egyes dalokban elforduló sorok hosszúsági arányait. Ennél persze azért többet is lehetne mondani, s érdemes lenne egy-egy obiugor költői termék szerkezetét, a sorok tagolásával és a tagok szótagszámával együtt részletesen leírni. E részletes elemzésre ezúttal természetesen nem vállalkozhatunk ; az Ob-falu éneke első 50 sorának²⁵ — hogy csak egy aránylag csekély részt említsek — beható metrikai elemzése próbára tenné a legjobb fülű verstanukatatót is, s bármennyire törekednénk is pontoságra, még mindig Damoklész kardjaként lebeg felettünk a kérdés : mivel nem ismerjük ennek az éneknek énekelt szövegét, azt sem tudhatjuk, éneklés közben minő kiegyenlítődések s általában minő ritmikai változások mentek végbe. Mindenesetre a *szótagszámváltó* és *szótagszámtartó* periódusoknak teljesen szabad egymásutánját látjuk itt ; olykor a két főtypus egyetlen periódusban olvadhat össze. Az Ob-falu éneke ugyanis így kezdődik :

<i>landəŋ əs</i>		<i>χάηχeyüä</i>			3 3, ²⁵		
<i>püt-χij'k</i>		<i>mänmän</i>		<i>aχ jəyän</i>		<i>χάηχeyüä</i> ,	2, 2, 3, 3,
<i>nüt-χij'k</i>		<i>mänmän</i>		<i>aχ säjəm</i>		<i>χάηχeyüä</i> .	2, 2, 3, 3

²⁴ I. m. 75—82., 126.

²⁵ Zsirai Miklós : *Osztják (chanti) hőséneknek*. II. Budapest, 1951. 4—9.

,A táplálékos Obunk hágóján,
jégburok fölötti vize megindult kis folyónk hágóján,
áradásos vize megindult kis patakunk hágóján.'

Amint látjuk, itt az 1. sor a 2—3. sorhoz viszonyítva szótagszám-, sőt tagolásváltó,²⁶ a 2—3. sor viszont szigorúan és feszesen szótagszámtartó. Hasonló pontos arányt fedezhetünk fel a 29. és a 32. sor közt, ahol csak egy szó cserélődik fel :

<i>soχ-oyi</i> <i>loμen siξ</i> <i>moylä</i> <i>ām̄asleu</i> . . .	3, 3, 2, 3
<i>ünž-oyi</i> <i>loμ̄an̄ siξ̄</i> <i>moylä</i> <i>ām̄asleu</i>	3, 3, 2, 3

'[sok hálnak] tokfejes csontos zaját kedvünkre üljük,
[nagy hálnak] nyelma-lazac fejes csontos zaját kedvünkre üljük'.

2 szó váltakozását mutatják a következő, ugyancsak szótagtartó sorok (21—2) :

<i>xos χār</i> <i>χ̄oγl̄am</i> <i>l̄anD̄əη</i> <i>ās̄ īiηGeu</i>	2, 2, 2, 3
<i>īan̄ χār</i> <i>χ̄oγl̄am</i> <i>xul̄əη</i> <i>ās̄ īiηGeu</i>	2, 2, 2, 3

'a húsz rénbika futotta táplálékos Obunk vizét,
a tíz rénbika futotta halas Obunk vizét . . . ,

Példáinkat folytathatnók, de ha csupán e néhányat összevetjük egymással, akkor is látjuk : minő tagolási s általában ritmikai szabadságot enged meg az obiugor hősénekek ritmikái szerkezete. Mindazonáltal itt is, ott is érvényesül a négyes tagolás : e tanulásra még szűkségünk lesz további vizsgálódásaink folyamán. Primitívnek persze távolról sem mondható ez a „concatenatio”! További tanulságot nyújt, ha ennek a heterometrikus szerkesztésnek néhány, az obiugoroktól igen távoleső s talán kevésbé ismert példájára hívjuk fel a figyelmet. Már itt meg kell jegyeznünk s a továbbiakban még többször jelezzük, hogy a finnség formakincsét korántsem lehet a Kalevala-versre és rokonaira korlátozni! Inkább a periódusonként más-más ritmust követelő párhuzamosság elvét fedezzük föl abban a karjalai énekben, mellyel nemrégén A. Turunen foglalkozott : ²⁷

Kunningas | *kuuloo* | *kuuel* | *virstal*
tyttäriä | *antaa,*
poikia | *naittaa,*
kivisissä | *kiutahissa,*
savisissa | *saapahissa.*

E formát magyarrá megközelítő ritmikus hűséggel így fordíthatjuk :

A király | elhall | jó hat | versztre,
odaadja | lányait,
házasítja | fiait,
kesztyűjük mind | kemény acél,
csizmájuk mind | cserépcsizma.

²⁶ Az 1. sor azonban lényegében véve nem más, mint a 2—3. sor zárlatának (3—4' ütemének) önállósult előlegezése.

²⁷ Vö. Studia Fennica VI, 176. Az eredeti közlés : Suomen Kansan Vanhat Runot VII, 3, 3839.

Ugyanezt tapasztaljuk, ha azt a vepsze népballedatöredéket vizsgáljuk meg, melyet egykor Setälä közölt²⁸ s melyet újabban Matti Kuusi elemzett.²⁹ Ebben a szövegben a szorosan összetartozó részek ritmusa rendszerint egyező, de a nem szorosan összetartozó részek közt szinte szabály a ritmusváltás. E mozaikszerű szerkesztésmód még akkor is érvényesül, ha egyébként szótagszám tekintetében többnyire a finn népköltészetben oly gyakori nyolcasok és hetesek nyomulnak előtérbe :

*Ü'ez katsuiñ : päivöi pastab ;
Aléz katsuiñ : kudmoi kustab.
Kenèn hetse venéhut?
Tatoihudèn venéhut.*

Feltekinték: | napfény csillog;
letekinték : | holdfény csillog.
Kié ez a | csónak itt?
Apámé a | csónak itt.

Bőven találunk „parallelismus concatenatus”-t (részben megint kötött ritmusba hajló formákban) a permi népeknél ; elég utalnunk például a következő, Munkácsi közölte katonabúcsúztatóra :³⁰

1. párhuzam

*Kil'oz, šuroz biger pied,
kil'oz, šuroz žuč pied,
šuroz, koškoz ud-murt pied.*

Itt marad, oda jut a tatár legény, (tkp. fiad)
itt marad, oda jut az orosz legény
odajut, elmegy a votják legény.

2. párhuzam

*kil'oz, važkām jozed-kaliked
kil'oz, kil'oz buskel'-kaliked.*

Itt maradnak, kikkel társalogtál, korácsaid,
itt marad, itt marad szomszédnéped.

Kérdés, van-e a mozaikszerű „concatenatio”-nak valami biztos nyoma a magyar népi verselésben. Benyomásunk szerint, bármennyire töredékes is regösének-anyagunk, ebben az énekkincsben nyilvánvalóan lappanghat ősi örökség.³¹ A legtöbb regös szövegben ugyan erős ritmikai kiegyenlítődésként ment végbe, mindazonáltal például egy hegyhátsági változatban³² világosan felismerhető a finnugor „concatenatio” szerkesztési elve : a szorosan összetartozó részek kisebb periódusokba rendeződnek, de egyazon énekben sincs egyik periódus formájának sok köze a többi periódushoz. Az ének elején — a hagyományos refrén után — egy társtalan tizenkettős következik, majd párhuzamba állított tízes és ötös :

Haj, regö	rejtem!		3, 2
Adjon az	úr isten	(ennek a gazdának)	3, 3, 3, 3
Egy hold	földjén	száz kepe búzát,	2, 2, 3, 2
Százannyi	köblit.		3, 2

Ezután hármás párhuzam következik, három feltételes mondat, de — s ez nagyon meglepő — grammatikailag megszerkesztett főmondat nélkül :

Ha a kendtek	asztala	szent oltár lehetne,	4, 3, 3, 3
Ha a kendtek	kenyere	szent ostya lehetne,	4, 3, 3, 3
Ha a kendtek	bora	isten vére lehetne.	4, 2, 4, 3

²⁸ NyK. XXII, 157—60.

²⁹ Studia Fennica VI, 170.

³⁰ Votják népköltészeti hagyományok. Budapest, 1887, 198—1.

³¹ A kérdéstről legújabbán Diószegi Vilmos nyilatkozott : A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest, 1958. 410 kk.

³² Vö. Sebestyén Gyula : Regös-énekek, Budapest, 1902. 112—3.

E négytagú, 7—6, illetve 6—6 szótagszámú sorok után ismét a refrént halljuk, majd egy átvezető társtalán tizenkettős után gyorsmenetű két tagú sorokat, melyek végül párosával rendezett nyolcasokhoz vezetnek :

Haj, regő rejtem!	3, 2
Azt is megen gedte az a nagy úr isten,	4, 2, 3, 3
Rétt ökör, régi törvény,	3, 4
Szálljon isten a házukba	4, 4
Szárnyával, seregével,	3, 4
Terített asztalával	3, 4
Teli poharával.	2, 4

Majd a zárórész :

Szegen vagyom csatos erszény,	4, 4
Abban vagyom kétszáz garas.	4, 4
Fele szegény regösökhé,	4, 4
Fele legyen a gazdáé.	4, 4

Hogy ez az apró periódusokra tördelt szerkezet zeneileg hogy fest, arról némi fogalmat adhat többek közt egy Zala-megyében, Csonkahegyháton feljegyzett változat³³ néhány sora:

A - mott tu - dunk é' szép kis ljánt, ki - nek ne - vé Na - ca;
A - mott tu - dunk é' szép le - gént, ki - nek ne - vé Mis - ka.

Is ten még - sé men - csé, Sin - dir - ges - sé, sön - dör - ges - sé,
Ke - be - lé - be ej - csé, Pìn - dir - ges - sé, pön - dör - ges - sé,

Mint a kis nyúl jár - kát, Még an - nál is job - ban...

Csábító gondolat lenne a heterometrikus „concatenatio” példáját keresnünk a Mária-siralomban is : erre azonban csak kellő körültekintéssel szabad gondolnunk.³⁴ Ez az ének ugyanis már az eredetiben is heterometrikus sequentia, melynek periódusai sorra a középkori himnuszoktól különböző tájai felé mutatnak. A bevezető szakasz például *aabccb* rímelésével,

³³ Vö. Sebestyén : i. m. 354—5.

³⁴ A Mária-siralmat az obiugor verseléssel már R. Austerlitz összevetette, sajnos a kiindulópontul szolgáló latin eredeti figyelembevétel nélkül; szerinte e vers és más régi magyar emlékek „contain more features in common with Ob-Ugric vers than do the more recent samples of Hungarian folk-poetry” (i. m. 125.). A Mária-siralmat a latin szöveggel (de nem annak strófászerkezetével!) Vargyas L. hasonlította össze (i. m. 93—100.). Alapvető megállapításokat közöl Horváth J.: A középkori m. vers ritmusa Budapest, 1928. 131 kk.

kötött szótagszámaival (7—7—6—7—7—6) olyanféle versképlet, mint — más szótagszámmal — a „Stabat mater” ismert formája: ³⁵

Planctus ante nescia,	a 7
Planctu lassor anxia	a 7
Crucior dolore,	b 6
Orbat orbem radio,	c 7
Me Judea filio,	c 7
Gaudio, dulcore.	b 6

Kérdés, hogyan tükröződik e strófaszervezet a magyar szövegben? Távolról sem olyan körmondatosan, mint aminő Geoffroi de Breteuil szövege; inkább azt látjuk, hogy a szorosan összetartozó sorok — az eredeti szótagszámanak szigorú követése nélkül — új párhuzamokká rendeződnek. A kezdő társtalan sor után — „Völék siroim tudotlon” — két, párhuzamos szerkesztésű sor következik („Siroimol sepedek, Búal oszuk, epedek”),³⁶ mely az eredeti 2—3. sorának felel meg. E párhuzamos összekapcsolás azért látszik eredetinek, mert a latin szövegben nem a 2—3., hanem az 1—2. sor van szorosabban összefűzve. Hasonló, de egy fokkal talán halványabb eredetiségről tanúskodik a 4—6. sor: itt benyomásunk szerint a fordító képzeletét a *radio* — *filio* — *gaudio* szóhármasság ragadta meg, s ennek alapján alakult ki a következő — az előbbivel ritmikailag tagolásában sem teljesen egyező — hármas párhuzam:

Válászt világomtúl,^{36a}
Zsidóv fiodumtúl,
Ézés ürümemtúl.

Az eredeti 7—14. sorát keresztírmes, hétszótagos trocheusi sorok töltik ki; a sequentiának tehát legalább ez a része monometrikus jellegű:

Fili, dulcor unice,	a 7
Singulare gaudium,	b 7
Matrem flentem respice,	a 7
Conferens solacium.	b 7
Pectus, mentem, lumina	c 7
Torquent tua vulnera,	d 7
Quae mater, quae femina	c 7
Tam felix, tam misera?	d 7

A magyar szöveg 7—10. sora az eredetinek ritmikailag tagolását ugyanolyan szótagszámú hangsúlyos képletekkel tolmácsolja, de a rimelhelyezés — a párhuzamos mondatszerkesztés következtében — párossá alakul; egyszersmind kiküszöbölődik mindennemű „enjambement” is, azaz a mondatok átívelése egyik sorból a másikba:

Ó én ézés urodum,
Éggyen-igy fiodum,
Síróv anyát teküncsed,
Búabelől kinyúhhad.

³⁵ E hatsoros képlet természetesen nem más, mint a „Patris sapientia, veritas divina” típusú tizenháromsoros rövid sorokra tördelése oly módon, hogy a hetes előtag mindegyik hármas periódusban megismétlődik.

³⁶ A Mária-síralom párhuzamos részleteiről vö. Vargyas L.: i. m. 198—9.

^{36a} Vö. Mészöly G.: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Budapest, 1956, 119 kk.

Még merészebben alakította a magyar átdolgozó a 11—14. sort : itt már nem ragaszkodott a szótagszámhoz sem, hanem a dallam nyújtotta keretek közt³⁷ olyan aprózásokhoz folyamodott, melyeknek segítségével a 11—12. sort ismét párhuzamossá formálhatta. A dallam ugyanaz, mint az előbbi 4 sor esetében, s mégis most a 11. sor 6 szótagos, a 12. sornak 7 szótagja van, a 13—14. sor pedig 6—7 szótagos. A páros parallelizmust ez az egészen obiugor módon ingadozó szótagszám persze nem zavarja ; ettől még a 11—12. sor, valamint 13—14. szilárdan összekovácsolt kisebb egységeket alkothat :

11—2. Szēmēm künvel árád,
Én junhum búol fárád,
13—4. Te vérüd hullottya
Én junhum olélottya.

A 7—10. sor dallamára éneklendő a következő szak is, ez azonban — a latin eredeti szemszögéből — már egy harmadik strófatípusnak felel meg : a 15—22. latin sor versképletét (3+3+5) egyetlen négy soros periódus (15—18.) jól szemlélteti :

Flos florum, Dux morum
Veniae vena,
Quam gravis In clavis
Est tibi poena.

Ezeknek a belső rímekkel tagolt apró egységeknek minden szimmetriáját a magyar átdolgozó természetesen nem követte ; világosan megkülönböztethetünk azonban nála kétféle tagolást, illetve csoportosítást :

a) A latin strófyszerkezet változása ellenére folytatja a páros szerkesztésmódot, páros összcsendülések segítségével :

15—18. Világ világá,
Virágnak virágá,
Keserűen kínzatul,
Vos szégekkel veretül.

b) A latin strófyszerkezetből a magyar átdolgozó helyesen érezte ki a 2—2 soros és a 19. sortól új dallamot is hozó szerkesztésmódot (vö. *vena* : *poena*, a 16. és a 18. sor végén), s ennek megfelelően oly hosszú versképletet alkotott, melyből hajdani négytagú versünk egyik változatát érezhetjük ki. Látszólag ez a félrím első jelentkezése a magyar költészetben ; alaposabban megnézve azonban a dolgot, nyilvánvalóan helyesebb egyetlen hosszú sorra gondolnunk, mégpedig a következő módon :

19—22. Proh dolor, Hinc color Effugit oris
Hinc ruit, Hinc fluit Unda cruoris.

Óh nekem én fiom Ézēs mézül,
Szégyenül szépségüd, Virüd hull vízül.

Ugyanezt a hosszú soros, négytagú szerkesztést találjuk meg abban a részben, ahol a latin szöveg 7+6 tagolásával a „*Patris sapientia*” himnuszformájára és a goliardikus versre emlékeztet, a magyar szöveg pedig már-már a későbbi kanásznóta lassúvá, ünnepélyessé tett

³⁷ A Mária-siralom valószínű dallamát Szabolcsi Bence közölte. *Argonauták* 1937, 46 ; A magyar zenetörténet kézikönyve.² Budapest, 1955. Példatár, 11—2.

változatára. E rész dallama is talán népi ihletésű; mintha egy középkori francia népdalt hallanánk. Legyen szabad legalább e szép részt latinul és magyarul énekben bemutatnunk:

O ve - rum e - lo - qui - um Jus - ti Si - me - o - nis!
 Ó, i - goz Si - mē - on - nak Béz-zég szo - vo é - re!
 Si - rol - mom fo - há - sza - tum Ter - te - tik kí - ül,

Quaer pro - mi - sit gla - di - um Sen - ti - o do - lo - ris.
 Én ér - zēm ez bú - tű - rőt Kit ni - ha ë - gé - re.
 Én jun - hum - nak bel bú - a, Ki sum - ha nim hí - ül.

Ha nem is vizsgáljuk tovább a megfeleléseket, s mellőzzük a latin szövegnek ama két utolsó szakaszát, mely igazi trubadúr-virtuozitással rimel össze előbb 3, majd 5 egymást követő sort, akkor is megfogalmazhatjuk eredményünket:

A Mária-siralom magyar szerzője minden bizonnyal ismerte még középkori népköltésünk révén a heterometrikus „concatenatio” ősi elvét: ennek sugallatára ötvözőtt rá az eredeti dallamára olyan kis párhuzamos gondolatritmusos periódusokat, melyeknek létrejöttét a latin szöveg követése egyáltalában nem vagy csak részben magyarázza.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy nemcsak a gondolatritmus általában, hanem a párhuzamos periódusokon alapuló heterometrikus szerkesztésmód, a „concatenatio” is minden bizonnyal a finnugor lépek közös kincse; e szerkesztésmód ugyanis nem látszik minden területen külön-külön létrejött fejleménynek, hanem, legalább is csírájában, közös törekvés, melynek maradványait, a szótagszám későbbi esetleges szabályozódása ellenére, szinte mindenütt megtaláljuk.

4. *Egységes tagolás, szabad szótagszám; a monometria kezdetei (IV).* — A heterometrikus mozaikszerűség mellett, mint már említettük (3.), igen régen kinőhetett a párhuzamos szerkesztésmódból bizonyos szabadabb *monometria* is: olyan tudniillik, ahol a tagok — esetleg ütemek — száma már sorról sorra ugyanaz, csupán a tagok szótagszáma mutat még bizonyos ingadozást. Hogy ezúttal magyar példával kezdjük, utaljunk mindenekelőtt középkori Szent László-énekünkre; még ha el is fogadjuk (amint Horváth János többször hangsúlyozta),³⁸ hogy e vers formájára bizonyos sapphicus ritmusemlékek hatottak, akkor sem válhat kétséges az ének 4—4 ütemű sorainak jellegzetesen magyaros kezelése. Az utolsó ütem rendszerint kétszótagos, de a többi ütemben a szótagszám 2 és 4 közt nagy szabadsággal ingadozhat. Egyenlő értékű ritmikai egységek tehát például a következő sorok:

1. Idvezlégly kegyelmes szent László kerály	3, 3, 3, 2
4. Csillagok között fényességés csillag	3, 2, 4, 2
35. Fénylik, mint nap, salyog, mint arany	3, 1, 3, 2
43. Csak szép ségéd császárságra méltó	2, 2, 4, 2
45. Testedben tiszta, lelkedben fényes	3, 2, 3, 2

³⁸ Vö. legutóbb Horváth János: Versritmusú szólások 15.

Ha pedig valaki a László-éneknek a hangsúlyos sapphicummal való rokonsága miatt vonakodnék ezt a négytagú verset ősi örökségnek elfogadni, annak figyelmébe ajánljuk egyik 16. századi, de minden bizonnyal sokkal régebbi ráolvasásunkat: Vargyas szerint ez az emlék „tartalmilag is a legrégebbi pogány mitológiai szövegnek látszik s ritmusa is a leghatározottabban kivethető”:³⁹

Erdőn jár vala Lebeke tárgy.	2, 3, 3, 1
Béka vala ekéje, kígyó vala ostora,	4, 3, 4, 3
Szánt vala kevet, vet vala kevecset.	3, 2, 3, 3

E négytagú hosszú sor nemcsak azért nevezetes, mert nyilvánvaló rokonságot tart mindmáig váltakozó szótagszámú népdalformáinkkal, tehát elsősorban a kanasztánc-nótával,⁴⁰ hanem azért is, mert minden bizonnyal efféle négytagú sorbeosztást ugyancsak tulajdoníthatunk minden finnugor népnek (vö. III, 2.). Egyelőre természetesen csakis olyan szerkezeteket veszünk figyelembe, melyekben a szótagszám még nem rögzítődött, de ahol a versszerkezet már túljutott a teljesen tetszőleges hullámszású, a sortagolásban is kötetlen heterometrián.

A négytagú és változó szótagszámú sortípusra — mely ma már mintha sok területen kissé a múlt hagyatéka lenne a szabatosabb, szigorúbb elvek szerint rendezett új formákhoz képest — a finnugorság középső tájain, a mordvinoktól a zürjénekig kitűnő példákat találunk. Kezdjük két mordvin gyermekdallal. Mindkettő közös sajátága, hogy egyetlen ereszkedő motívum variálása: ez az alapmotívum annyi izre bomlik, ahányat éppen a zenei variáló készség és a szöveg megkíván. Lach gyűjtésének 30. dala ez Bolsaja Kamenkából, Szamara közeléből.⁴¹

a tu-var-ma, tu-var-ma, tus' av-ra-lin(e) ku-val-ma.

ki ki ne-i-ze? Semkan Vanika ne-i-ze' ko-zy ko-zy pu-ty-ze?

ze-pi-zyn-ze pu-ty-ze. tus' ba-zyr-ga ja-ka-ma. stb.

Nagyon hasonló ehhez egy másik mordvin gyermekdal szintén Bolsaja Kamenkából (Lach: 32.), melyet megfelelően s egyszersmind a szöveg szó szerinti jelentéséhez is majdnem teljesen híven körülbelül így lehetne lefordítani:

Gyertek, fiúk, fogjunk össze,
Kicsi kertet hozzunk össze!
Ott nő majd a répánk,
Abból ne végy ám!
Ha veszel, megemlegetsz,
Lehúzzuk az ingedet!

³⁹ I. m. 128.

⁴⁰ Vö. Vargyas: i. m. 68—91.

⁴¹ Vö. R. Lach: Mordwinische Gesänge. Sitz.-Ber. Akad. Wien. 205/2. A szöveg jelentése: „Tuarma, Tuarma jött az Ural felől vezető úton. Ki látta őt? Ványka, Szimjonka fia látta őt. Hová dugta őt? A zsebébe dugta, Azután elment a bazárba sétálni.”

dajka, bratcy, mırja-ta-na. sjoynı pi-ri m-rja-ta-na. se-zy repst vıl-tja-na.

ki sy sa-la-ma? kunda-sy-nik, čarvy-nik. pana-rynzu nelsynik.. stb.

E gyorstempójú mordvin daloknál talán még jobban mutatják a mi négytagú, változó szótagszámú formánk lehetséges keleti rokonságát egyes — minden gyűjteményben aránylag könnyen fellelhető, tehát minden bizonnyal eléggé gyakori — cseremisiz dalok. Két katonabúcsút idézünk ezúttal, az egyiket Lach közölte (2.) a hajdani vjatkai kormányzóság urzsumi körzetében levő Jodekplak faluból. E falu már műfordításirodalmunkba is bevonult, hiszen egy másik jodekplaki feljegyzés alapján költötte át magyarra Weöres Sándor a következő cseremisiz népdalt :

Ija, rıja, a dudát rikatom-e?
 Düb-düb, a dobot döngetem-e?
 Jadekplaki asszonyokat csalogatom-e?
 Jadekplaki lányokat hitegetem-e?

Bizonyító anyagul akár ezt a dalt is felhasználhatnók, de a mi szempontunkból talán hasznosabb, ha az említett rekrutanótát elemezzük. Előljáróban csak annyit, hogy 4/4-ben írt dalról van szó, melyben a két ütemre terjedő motívum alapértéke 8 negyedhang, tehát

M.M. ♩ = 90

ju - măn kü - kü a - tšam ko - däl - da - leš;

kü - kü šul - dār a - bam ko - däl - da - leš;

ju - măn bar - seŋ - ge i - zam ko - däl - da - leš;

bar - seŋ - ge šul - dār jân - gam ko - däl - da - leš;

ke - ŋež lā - βe šo - l'em ko - däl - da - leš;
 lā - βe šul - dār šü - ža - rem ko - däl - da - leš;

Ez az alapkeplet azonban oly szeszélyesen tagozódik, hogy a dal első 8 sorának szótag-száma így alakul :

2, 2, 2, 4
 2, 2, 2, 4
 2, 3, 2, 4
 3, 2, 2, 4
 2, 2, 2, 4
 2, 2, 3, 4
 2, 2, 2, 3
 2, 4, 2, 2

A dal szövege megközelítő ritmizálással így fordítható :

Isten | kakkukja, | atyám, | itt marad,
 A kakukk | szárnya, | anyám, | itt marad,
 Isien fecskéje, | bátyám, | itt marad,
 A fecske | szárnya, | ángyom, | itt marad,
 A nyári | lepke, | öcsém, | itt marad,
 A lepke | szárnya, | húgom, | itt marad,
 Én, a nyár | gyümölcse | elmegyek,
 A gyümölcs | virága | itt marad.

A dallam pedig a következő :

Egy másik cseremiszt Amanur környékén jegyezték le szovjet kutatók közel 40 éve.⁴² Régiesnek mondott hegyi-cseremiszt dal ez ; elég egyetlen pillantást vetnünk e dal szótagszám-eloszlására, s máris látjuk, hogy ismét a mi Szent László-énekünk körében vagyunk A dal kezdősorainál. ritmushű magyar fordítása jól mutatja a szótagszám ingadozását.

Amanur utcája hosszú, nagy utca,	3, 3, 2, 3
Míg ott felballagsz, mendemondát sokat hallsz.	2, 3, 4, 3
Éltes tölgyként állt ott apám,	2, 2, 2, 2
Utánam nézett s omlott a könnye.	3, 2, 3, 2

A dal eredetije pedig a következő :

⁴² Vö. Марийские народные песни — Марий калыко Мур. Ленинград—Москва, 1951 219—20. Az éneket először 1922-ben jegyezték le, vö. i. m. 322.

Laš - tra tum - gañ . üs tum i - l'í
 paš - te - kem an - žen oi - çí - ren ko - d'í.

Csupán verstag-, de nem szótagszámláló szerkezeteket gyakran találunk a *vojákoknál* is, akik e tekintetben alighanem a cseremiszekhez hasonlíthatók. Ezúttal egyetlen példára hivatkozunk: arra a „hintadal”-ra (Lach címadása szerint: „Lied beim Schaukeln”),⁴³ melyet egy kazáni kormányzóságból való kocsis, az ulengurti Vaszilij Szimjonov énekelt. Tartalmilag ez is inkább katonabúcsúztató; az idegen földön való halál veszélyét idézi, vagyis azt a témát, melyet más népek katonadalaiban is megtalálunk.⁴⁴ A dal szövege ritmushű fordításban, a következő:

Száll, száll a hattyú, tollai hullnak,	3, 2, 3, 2
ki szedi össze a tolla- it?	3, 3, 2, 1
Ha ide- genben ér ha- lálunk,	3, 2, 2, 2
ki szedi össze csontja- ink?	3, 2, 2, 1

A dal eredetije így hangzik:

Tö-d'ę đus lob - d'oz, ma-me-gez ű - šoz: so-liš-no
 ma-meg-zä kiñ ok - toz?! đat - län nu - že - maz
 mi - kü ku - lom, mi - l'ěš - kem l'ę - üz kiñ ok - toz?!

S most hivatkozunk egy *zürjén* gyermekdalra is, mely az idézett mordvin gyermekdalok édestestvére, s ahol az első ütem 2 szótagja aprózódhat olykor 3 szótagra. Ez a dal is Lach gyűjtéséből való; az ő zürjén gyűjtésének (Sitz.—Ber. Akad. Wien 203/5.) 28. da-

⁴³ Sitz.-Ber. Wien, 203/5, 1. sz.

⁴⁴ E téma közönséges többek közt a románoknál is.

rabja. A szöveg magyarul körülbelül ennyi : „Nézd, milyen jól életem én ; ha a falun végigmentem, társaimmal mulatoztam, édességet eszegettem, úgy úztem a kedvem, : : .”. Dallam és szöveg viszonyát jól érzékelteti következő szemelvényünk :

$\text{♩} = 120$

Se maj - bir - eji o - le - meji od - íb(c) ku - zas vet - le - meji,
 tom gaz ga - za lem - ja - seji, ísés - kíd(c) só - jan sói - le - meji.
 o - ko - tu ví - las vet - le - meji, bíđ - tša - ma - se vaj - le - meji.

A példákat természetesen könnyű lenne folytatnunk ; hogy idézzünk egy példát a világon kettágú sorelosztásra is, elég rövid pillantást vetnünk a Fokos Dávid közölte 13. zürjén dalra (NyK. XLI, 297—8). Ennek fordítását alig-alig kell az eredeti szöveg ritmusához igazítanunk, s máris abban a ritmuskörben vagyunk, melyből egykor a „Világ világa, Virágnak virága : : .” típusú sorok szakadtak ki, s mely ma is a legtöbb szamojéd ének alapelve. E katona-búcsúztató zenéjét sajnos nem ismerjük ; ezért csak zürjén szövegére hivatkozhatunk, ritmikus magyar fordításával együtt :

velest geger | gegertam
 aslan | sušedmid
 as red- | vužmid,
 tam molo- | d'et's' jasmid
 ozir | voitjrmid ;
 perjš | starikjasdęd,
 gęl' | voitjrmid :
 perjš | starukajaskęd.

Szánkázunk mi | szerteszt
 Szomszédja- | immal,
 rokonsá- | gommal,
 ifjú legé- | nyekkel
 gazdag | társakkal,
 öreg | emberekkel
 meg | szegényekkel
 s öreg | asszonyi | néppel . . .

Tekintsünk ki a finnugorság nyugati végbástyáira is. Az elmondottak után szinte természetesnek találjuk, hogy a finnség periferikus területein lépten-nyomon megtaláljuk ezt a vers-tag-, de nem szótagszámálló szerkezetet. Az észti föld délkeleti sarkában például, melynek néprajzilag erősen archaikus voltára már Zsirai figyelmeztetett (Finnugor rokonaink 446), a Pszkov környéki szetukézek dalai egyszerre megelevenednek előttünk, ha szabályos szótagszám keresése helyett csupán a metszetet tesszük oda, ahová logikusan kívánczik. Pusztán a metszet segítségével is jó verset kapunk, melyet magyarul szinte szó szerint lehet az eredeti ritmusban tolmácsolni : ⁴⁵

⁴⁵ Setukeste laulud. Die alten Volkslieder der Setukesen. Hrsg. v. Dr. Jakob Hurt. Helsinki, 1904. I, 174. A dalt szerkezete szempontjából magyarázza M. Kuusi, Studia Fennica VI, 79. Kuusi szerint : „Eine ähnliche Strophe kommt in zahlreichen setukesischen Runen als stereotype Einleitung vor.”

Tulli üles hummogul,	Reggel korán keltem én,
varra inne valget,	hajnalfényt se várva,
látsi ussē kaema,	s mentem én az ajtóhoz,
usse tsōōriļē morolē.	ajtón kifelé udvarra,
miä nāi usēh olēvat,	s lám mit látok ott az ajtónál,
kua tsōōriļa morola?	künn az udvaron szerteszét?

De vajon kell-e a finnség efféle periferikus területeire barangolnunk azért, hogy az általunk keresett szabadabb versalakítási formákat a nyugati finnugorságnál is megtaláljuk? Nyilvánvalóan nem, hacsak nem érjük be a Kalevala-vers merevnek és általánosnak hitt nyolcszótagos formájával. Nézzünk tehát szét maguknál a finneknél, hiszen itt is érdekes és a köztudatba talán még nem eléggé átment megfigyeléseket tehetünk: Kétségtelen ugyanis, hogy elég például a híres „Elinan surma” című, 1500 körül keletkezett nyugati-finn párbeszédes balladát fellapoznunk,⁴⁵ s máris látjuk, hogy a négytagú finn vers egykor távolról sem volt kötelezően nyolcszótagos,⁴⁷ hanem a szótagszám 6-tól 13-ig szabadon váltakozhatott. E tényről néhány példa világosan bizonyítja:—

Hetes-hatos :	kaksin liina- laka- nat,	2, 2, 2, 1
	kaksin villa- vai- pat. (116—7.)	2, 2, 1, 1
Kilences-tizes :	Oliskos teillä neittä myydä,	3, 2, 2, 2
	piikaa pidetty minua vasten? (5—6.)	2, 3, 3, 2
Tizenegyes :	Elina klasista sormensa pisti. (138.)	3, 3, 3, 2
	Vähä Elina tuvassa ruokoi. (144.)	2, 3, 3, 3
	Menepäs, trenki, muorini kotio. (148.)	3, 2, 3, 3
Tizenhármas :	Ei sitt' enää mikään menestynyt Laukossa. (196.)	4, 2, 4, 3 ^{47a}

E változatosság láttára lehetetlen igazat nem adnunk K. Krohnnak, aki a Kalevala-Studien I. kötetében a finn verselés alapjául egy „unmetrisch”, azaz *kötetlen szótagszámú* versformát tekintett, melyben az alliteráció és a párhuzamos szerkesztésmód a szöveg versszerűségéhez nagymértékben hozzájárult. Hogy azután e szabadabb forma valóban lett hatásra vált-e kötött szótagszámúvá, amint ugyancsak Krohn vélte,⁴⁸ arról még lesz mondanivalónk (vö.

⁴⁵ A felhasznált szöveget közli: V. Tarkkainen és H. Harmas már említett Suomen kansan kannel (Helsinki, é. n. [1943]) című népköltési antológiájában: 135—141. — Az „Elinan surma” keletkezéséről K. Krohn ezt írja: „Die ballade in runenform erzählt von dem hochadligen Klaus Kurki, dem vater des letzten katholischen bischofs von Abo, und seiner jungen frau Elina, die er aus eifersucht nebst ihrem kinde auf seinem gehöfe Laukko in der nähe von Tammerfors verbrannt haben soll” (Kalevala-Studien. FF. Communications. 53. Helsinki, 1924. 45). — A ballada esetleges skandináv kapcsolatairól ugyanott ezt olvassuk: „Stellen wir nun die frage, in welchen kreisen die runenlieder im mittelalter gedichtet und gesungen worden sind, so ist zunächst an die grossbäuerlichen und zum teil geadelten helden-, schlechter zu denken. Von der skandinavischen balladendichtung wissen wir, dass sie noch im anfang der neuzeit bei dem landadel beliebt war. In Westfinnland ist um 1500, wie erwähnt, eine schöne balladenartige rune auf den tod einer hochadligen frau gedichtet worden. Ihr grausamer gatte Klaus Kurki war der nachkomme eines der berühmtesten Birkalamänner und Lappenbezwinger” (i. m. 132.).

⁴⁷ Szabályos nyolcasok: Hyvin kyllä, muori kulta (170); kuinka lienee tyttäreni? (45); Pienet on minulla piat (25) stb.

^{47a} Az idézett sorok fordítása: „Kettesével lenlepedőt, Kettesével gyapjútakarót”. — „Volna-e nektek eladó lányotok, Tartotok-e szüzlányt az én számomra?” — „Elina üveggel megszúrta ujját”. — „A kis Elina a szobában imádkozott.” — „Menj, béres, anyámhoz.” — „Ezután semmimem sikerült Laukkoban.”

⁴⁸ K. Krohn nyilatkozatának eredeti megfogalmazása így hangzik: „Es scheint nicht unmöglich, die hypothese aufzustellen, dass die finnische rune durch eine vereinigung der

III 1.); egyelőre nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy a XV. és XVI. század fordulóján még feltétlenül virágzottak Finnországban szabad szótagszámú dalformák, s hogy ezt mint kiindulópontot finn kutatók is elismerik.

Finn vonatkozásban a régi verselési szabadságot még egy — ha tetszik : tekintélyi — érvel tudjuk alátámasztani. Ezt az érvet maga — Agricola szolgáltatja, aki 1551-ben kiadott zsoldtárfordításának verses előszavában pontosan olyan típusú négytagú sorokat írt, aminőket legalább egy félszázaddal korábbi szövegben, az „Elinansurmá”-ban találtunk. Mint ismeretes, e verses előszóban emlékezett meg Agricola a vers-, helyesebben énekkovács Väinämöinenről is.

Epe iumalat monet tessé	2, 3, 2, 2
müinen palueltin caucan ia lesse.	2, 3, 3, 2
Neite cumarsit Heme laiset	2, 3, 2, 2
seke Miehet ette Naiset.	2, 2, 2, 2
Tapio Metzest Pydhxyet soi	3, 2, 3, 1
ia Ahti wedhest Caloia toi.	3, 2, 3, 1
Äine- moinen wirdhet tacoí. ⁴⁹	2, 2, 2, 2

Az idézett szövegről csak ennyit szeretnék megjegyezni : ha Agricola korában a szótagszámláló versnek oly szigorú szabályai lettek volna a finn népköltészetben, mint manapság, a nagy finn író nyilván híven követte volna a népköltés példáját. Ő azonban minden bizonnyal azért írhatott efféle, szabadabban kezelt verstagokat, mert az ő korában még ez a versforma széltében-hosszában divatozott, s ő ezt érezte igazán népiesnek.

(Folytatjuk.)

u n m e t r i s c h e n [én ritkítottam], mit alliteration und parallelismus versehenen gemein finnischen und der metrischen lettischen dichtung entstanden und in hinsicht aus akzent und quantität weiter ausgebildet sei” i. m. (69.).

⁴⁹ A szöveget idézi Zsirai : i. m. 361. A szöveg fordítása : „Hamis isten sok van itt; Hajdanában tisztelték őket távol és közel. Meghajoltak előttük a hámebeliek, A férfiak és a nők egyaránt. Tapio az erdőből vadat adott, Ahti a vízből halakat kénált. Väinämöinen verseket alkotott.”

ADATOK ÉS ADALÉKOK

VOIT KRISZTINA

ISMERETLEN ADATOK JÓZSEF ATTILA HALÁLÁRÓL

E dolgozat József Attila halálának körülményeit, a tragédia adatszerű részleteit vizsgálja. Mit tudott a kortárs, hogyan illusztrálja a tragédiát az egykorú burzsoá sajtó és a sok egymásnak ellentmondó hír közül mit hitelesítenek azok az egymásnak szintén ellentmondó, és most felkutatott egykorú írásos dokumentumok, amelyeket ismertetek. A költő halála, annak közvetlen indítékai, a körülmények verisztikus ismertetése ellenére is homályban marad. A kérdőjel az újabb adatok felfedése ellenére is kérdőjel marad.

1937. december 4-én délelőtt a balatonszárszói csendőrőrs a kaposvári ügyészségnek táviratban jelenti: hogy 3-án este fél nyolckor az 1284. számú tehervonat halálra gázolta József Attila költőt. A baleset oka: öngyilkosság.

Délután és másnap már rikkancsok és vastag betűs címek harsogják tele a fővárost: „Borzalmas módon vetett véget életének egy kiváló fiatal költő!”¹ — „József Attila költő borzalmas öngyilkossága. Vonat elé vetette magát, azonnal meghalt”² — A burzsoá sajtó szenzációéhsége véres, izgalmas jeleneteket fest a szerencsétlenségről ugyanazzal a kínos részletességgel, mintha lúgkővet ivó kis cselédlányokról, vagy filmsztárok magánéletének intimitásairól tudósítaná olvasótáborát. Az Esti Kurir írja: „Ott állt a sorompónál, nézte a robogó vonatot, majd hirtelen nekirohant. Tizenöt méternyire magával hurcolta a mozdony. Félkezét és lábát leszelték a kerekek. Azonnal meghalt. Többen látták őt ebben a pillanatban, de olyan hirtelenül vetette magát oda, hogy nem tudták végzetes tettében megakadályozni.”³

Kis Újság: „Kaposvárról jelentik: József Attila 32 éves költő pénteken este 8 órakor a balatonszárszói állomáson keresztülhaladó tehervonat elé vetette magát. A vonat kerekei darabokra szaggatták és több mint 15 méteren át magukkal vonszolták. Mire a vonat elhaladt fölötte, a fiatal író már nem élt.”⁴ Az Est: „Megdöbbenő távirat érkezett szombat délelőtt 10 órakor a kaposvári ügyészséghez. A balatonszárszói csendőrség jelentette az ügyészségnek, hogy tegnap este 8 órakor a balatonszárszói állomáson keresztülhaladó tehervonat elé vetette magát József Attila költő és a mozdony kerekei darabokra szaggatták. Az ügyészség utasítására azonnal bizottság szállt ki a helyszínre. Megállapították, hogy József Attila hosszabb időn át izgatottan sétált az állomás előtt. A tisztviselők előtt feltűnt izgatottsága, de egyik sem gondolt arra, hogy öngyilkosság készül. Amikor Siófok felől a váltókon keresztülrobogott a nagykanizsai tehervonat, az író elé vetette magát. Azonnal szörnyethalt, a kerekek keresztülmentek rajta, nyakcsigolyáját és jobb vállát borzalmasan szerszeroncsolták.”⁵ Németh Andor írja az Újságban: „Elvegyült a balatonszárszói vasúti sorompó előtt őgyelgő népek közé és amikor feltűnt a dübörgő vonat, átvette magát a sorompó és belerohant a mozdonyba. A vezető kétségbeesetten fékezett, de már nem tudta a szerencsétlenséget megakadályozni. A költő élettelenül hevert a hirtelen lefékezett mozdony csikorgó kerekei alatt.”⁶ A Népszava csak ennyit ír: „Pénteken este 8 órakor ott állt a balatonszárszói vasúti sorompónál. Nézte a robogó vonatot. Aztán hirtelen nekirohant. A mozdony darabokra tépte. Azonnal meghalt.”⁷

¹ Kis Újság 1937. december 5.

² Az Est. 1937. december 5.

³ Esti Kurir. 1937. december 5.

⁴ Kis Újság. 1937. december 5.

⁵ Az Est. 1937. december 5.

⁶ Újság. 1937. december 5.

⁷ Népszava. 1937. december 5.

A Budapesti Hírlap fakó színekkel, egyszerűen tudósít: „József Attila, az ismert költő, pénteken este a balatonszárszói állomáson a vonat elé ugrott. A mozdony halálra gázolta.”⁸ A Pesti Napló is szűkszavú: „... vonat elé vetette magát és meghalt”.⁹

De a Nemzeti Ujság, a Nemzet és az Uj Idők még csak rövid hír formájában sem vesz tudomást a kor legnagyobb költőjének haláláról.

A Szép Szó emlékezik legméltóbban felelős szerkesztőjére, s beszámol a szárszói csendes temetésről. A Szép Szó nagyszerű miskolci, a Magántisztviselők Szövetségének meghívására rendezett előadói estjén, hol a program szerint a költő személyesen is szerepelt volna, a színpadon csak egy gyászfátyollal bevont szék jelezte üresen maradt helyét. Verseit szavalták és Németh Andor, Remenyik Zsigmond ismertették munkásságát. Így lett az előadói estből emlékest. József Attila költői arcképét, jelentőségét is a Szép Szó igyekszik először megrajzolni januári emlékszámában.

Hónapoknak kell eltelnie, hogy a halál véres naturalizmusa látomássá egyszerűsödjék. Későbbi életrajzírói is így fogalmazzák meg a tragikus eseményt. „És életének rapszódiajához harminckét éves korában az eszelős öngyilkosság csap drámai epilógot a balatonszárszói tehervonat kerekéi alatt” — írja Makay Gusztáv 1941-ben,¹⁰ és Szabolcsi Miklós 1952-ben: „S amikor 32 éves korában egy kétségbeesett pillanatában a balatonszárszói állomáson a vonat alá veti magát, az ország urai már nyíltan készítik elő a fasiszta Németország szolgálatában az új szovjetellenes háborút.”¹¹

József Jolán is csak külső segédeszközökre támaszkodhat, előzményekre és végső bemutatásra: „— Szeretnék még egy kicsit sétálni — mondotta — ... — VácSORára visszajövök. Ha késnék, ne zárjátok be az ajtót...” — „Azon a helyen, ahol nyáron Nagy-Magyarország térképe virít piros és kék virágokból, fehér kavicsokból kirakva, feküdt Attila. Nagy-Magyarország térképével takarták le.”¹² Közben mi történt, biztosan nem tudjuk, csak elmosódó kontúrok felvázolására vállalkozhatunk.

Ki látta a szerencsétlenséget?

Az események alatt a közelben mindössze három gyermek tartózkodik. Az ő vallo-másuk a döntő, rájuk hivatkoznak, őket idézik az itt ismertetendő jegyzőkönyvek is.

A szerencsétlenség alkalmával a csendőrség és a MÁV indít nyomozást. A csendőrőrs elküldi jelentését nemcsak saját felettséinek — így a tabi járásbírósnak és a kaposvári ügyészségnek —, hanem a MÁV-nak is. A MÁV budapesti üzletvezetőségéhez befutott jelentések közül ez az egyetlen, amely a helyszínen kelt. A tabi járásbíróság anyagának egy részét a járásbíróság felosztásakor átvitték Kaposvárra, másik része tűzvész áldozata lett. Kaposváron érdeklődésünkre azt a választ kaptuk, hogy az 1937-es keltezésű csendőrségi iratok nincsenek birtokukban. E jelentések tehát valószínűleg elpusztultak.

A MÁV jegyzőkönyveit és periratait a budapesti igazgatóság épületében, a központi irattárban őrzik. József Attila gázolásával kapcsolatos ügyiratokat 1958 májusában még itt láttam. AP. d. 33441/1937-es számú ügyirat a következő:

„Köztudomású, hogy József Attila öngyilkossági szándékkal feküdt a vonat alá.”

„Államérdek. Díjátalánozva.

T.

(József Attila író halálos elgázolása Balatonszárszó megállóhelyen 1937. évi december hó 3-án:)

T. magyar királyi csendőrőrs parancsnokságnak

Balatonszárszó

T. felkérjük, hogy a fenti halálos elgázolásra vonatkozó csendőrségi nyomozás eredményét hivatalos használatra velünk közölni szíveskedjék.”

Szántódi állomásfőnök jelentése:

„Tisztelettel jelentem, hogy f. hó 3-án közlekedő 1284. sz. vonat Balatonszárszó megállóhelyen, az 1963—64. sz. szelvények közt halálra gázolta József Attila 32 éves nőtlén balatonszárszói lakos író.

⁸ Budapesti Hírlap. 1937. december 5.

⁹ Pesti Napló. 1937. december 5.

¹⁰ Makay Gusztáv: József Attila. Klny. a Magyar Szemle 1941. áprilisi számából. 2. oldal.

¹¹ Szabolcsi Miklós: József Attila. Művelt Nép 1952. 1. oldal.

¹² József Jolán: József Attila élete. Cserépfalvy 1940. 455—458. o.

A vonat árukezelés miatt Balatonszárszón megállt. A kezelés a megállástól, 19 óra 32'-től — 19 óra 35'-ig tartott. A vonat ekkor elindult. A vonat kezelés közben az útátjárót elzárta, a sorompó leeresztett állapotban volt. A sorompó között felőli oldalán álltak Nagy József, Nagy Béla és Huszár Béla 14 év körüli gyermekek, akik Balatonszárszón a Posta utcában laknak. Ők látták, hogy a vonat indulásának pillanatában egy férfi, aki éppen akkor érkezett oda, átdobta magát a sorompórúd fölé és az egyik kocsi kereke elé feküdt.

Kiáltozásukra a vonat megállított és a Balatonszárszó megállóhelyen szolgálatot teljesítő Zábó Károly állomáskezelő altiszt megállapította, hogy a 127,876 sz. G kocsi, mely a vonatban 15—16-nak volt besorozva, az áldozat balkarját tőből kitepte és nyakát összeroncsoolta. A test a pálya baloldalán feküdt.

A vonat az eset tisztázása után 19 óra 55'-kor tovább indult.

Zábó Károly értesítette a helybeli csendőrséget és Dr Erős József helybeli orvost, akik a halál beálltát megállapították. A holttest a helybeli hullaházba szállított és ügyészségi engedéllyel felboncolás nélkül temettetett el.

Az időjárás csendes borult, a tér villanyfényvel kivilágított volt. Hőmérséklet +6° cels.

A vonatszemélyzet neve:

Csordás József mozdonyvezető	Nagykanizsa
Salamon József fűtő	„
Gépszám: 324—554	„
Pálmai Károly vonatvezető	„
Ádám Sándor kezelő	„
Karsai Imre fékező	„
Randalits Béla	„
Bolla Jenő	„
Török Mátyás	„
Vas Pál	„

A nyomozásra illetékes tabi kir. Járásbírósgot, a nyomozás eredményének közlésére 989/37 XII. 4. sz. alatt, a tanúkihallgatásokról felvett jegyzőkönyvek másolatának megküldésére 999/37. XII. 6. sz. alatt megkerestem, választ azonban eddig nem kaptam.

A jelentéstételre megszabott 14 napos határidő letelt, így e jelentést azok csatolása nélkül kell felterjesztenem. Megérkezésük után pótlólag fogom felterjeszteni.

Szántód. 1937. dec. 18.”

Nagykanizsai állomásfőnök jelentése:

„Tárgy: F. hó 3-án közlekedő 1284. sz. vonat Balatonszárszó m.h. egy embert halálra gázolt.

Tisztelettel jelentem, hogy 1937. év december hó 3-án közlekedett 1284. sz. tehervonat Balatonszárszó m. h.-en az állomásból való kihaladásakor egy embert elgázolt. A vonat azonnal megállt és az elszerencsétlenül személyazonosságának megállapítása után 20 perc késéssel tovább folytatta útját. Balatonszárszói őr, továbbá Huszár Béla, Nagy József és Nagy László balatonszárszói lakosok bemondása alapján József Attila nevű egyén az állomásból való elindulásakor a mozgásban levő 1284 sz. vonat 15—16. kocsijai közé vetette magát az állomás ellenkező oldalán és a vonat őt halálra gázolta. A halál bekövetkezését Dr Erős József balatonszárszói orvos megállapította. Hatóság, valamint Balatonszemes állomás az esetről értesítve lett. Mozdonyszám: 324 554, mozdonyvezető: Csordás József, fűtő Salamon József, honálló más Nagykanizsa. Pálmai Károly rb. kal. jel. v. vezető, Ádám Sándor ü st. kalauz kezelő, Karsai Imre, Bolla Jenő ü alt. Brandalik Béla, Török Mátyás, Vass József ob. kis vonatfékezők, honálló más Nagykanizsa.

olvashatatlan aláírás

Nagykanizsa, 1937. dec. 4-én.”

Szántódi telefon, ill. távirat jelentés:

„F. hó 3-iki 1284 sz. vonat mely árukezelés miatt Balatonszárszó megállóhelyen megállt, induláskor halálra gázolta József Attila 32 éves nőtlen B. szárszói lakos író, három szemtanú állítása szerint, nevezett mikor a vonat megindult a leeresztett sorompó alatt átbújt és a kocsi kerekei közé feküdt. A vonat a baleset miatt 20 perc késést szenvedett. Szelvényszám 1964—1963.

A rendészeti hatóság a tényállást megállapította. A királyi ügyészséghez további jelentés ment.”

Olvashatatlan aláírás

Jagyanizsai fűtőházfőnök (Arató):

„Üzletvezetőség IV. Bp.

Tisztelettel jelentjük, hogy az 1937. XII. 3-i 1284 számú vonat Balatonszárszó megállóhelyen indulás után egy embert elgázolt. A mozdonyvezető eseménykönyvi jelentésének ivonata az alábbi:

Tisztelettel jelentem, hogy a mai napon közlekedő 1284 számú vonatnál azt a rendest kaptam, hogy Balatonszárszón kirakás céljából meg kell állni. A kirakás és menesztés után szabályszerű féket ereszd meg jelzést adtam és elindultam. Egy pár méteres mozgás után észrevettem, hogy a vonatot leintik. Féket húzd meg jelzést adtam és megálltam. Hátramentem megnézni az okot s akkor értesültem, hogy egy gyengeelméjű költő a lassú mozgásban lévő kocsik közé bújtt, öngyilkossági szándékkal. Az elgázolt költő neve József Attila, 40 éves. Huszár Béla, Nagy József és Nagy László 13—15 éves gyerekek kik a helyszínen tartózkodtak látták, hogy nevezett nem véletlenül, hanem szándékosan került a vonat alá. A csendőrség a nevezettek vallomását nem méltatta. 24 perc tartózkodás után a menetet Szemes állomás intézkedésére folytattuk.

(Időjárás: eső, szél.)”

„M. kir. szombathelyi III. csendőrkerület 346. szám bűn. 1937. Balatonszárszói őrs.

József Attila öngyilkosságáról értesít.

F. hó 21-én kelt 31494/1937 III. számú megkeresésre.

M. kir. államvasutak budapesti üzletvezetőségének. —

Budapest.

Balatonszárszó 1937. dec. 26.

1937. dec. 3-án 19^h 50' kor a balatonszárszói v. állomás kezelője az őrsöt küldönc útján: arról értesítette, hogy egy ismeretlen egyén a 19 óra 36 perckor áthaladó tehervonat alá vetette magát és meghalt. Ezen ügyben az őrs járőre az alábbi egyéneket kérdezte ki.

1. Nagy László sz. 1922. szept. 21-én rk. bszárszói (Posta u. 4. házszám alatt lakik) lakos, előadta, hogy amikor a tehervonat az árú lerakást befejezte, akkor ért oda József nevű öccsével az állomás déli részére a nyugati oldalon lévő járdán a vonathoz. Midőn a lezárt sorompóhoz értek, megálltak és várták, hogy a vonat áthaladjon. Amikor a vonat mozgásba jött egy ember a járda keleti oldalán futva jött a vonathoz s a sorompó alatt átbújt és legúgolvva kb. 8-10-ik koci alá vetette magát. Midőn az öngyilkosságot észre vette, azonnal kiabált, hogy a vonatot állítsák le, ami azonnal meg is történt. Azután a vonat kísérők az embert a vonat alól kiemelték, de már halott volt.

2. Nagy József sz. 1924. október 21-én rk. b.szárszói lakos az esetet épp úgy adta elő ahogyan bátyja László.

3. Bóza János sz. 1907. máj. 12-én. ref. nős, b.szárszói (Cinegesor 47 házszám alatti) lakos, pályamunkás előadta, hogy az állomásra igyekezett a szolgálata átvétele végett kb. 40 m távolságra volt a v. állomástól amikor is nagy lármát hallott és azonnal odafutott és látta, hogy a vonat kereke egy embert hőmpölyget maga előtt és akkor a vonat azonnal le is állt. Az embert kivették alóla de már élet nem volt benne.

4. Zábó Károly sz. 1907. január 8-án, rk., nős, b.szárszói lakos, állomás kezelő, előadta, hogy az 1284 számú tehervonat 19 óra 32 perckor az állomáson árú kirakodás végett megállt és ő ott volt elfoglalva. A vonat 19 óra 36 perckor elindult és erre nagy lármát hallott az ellenkező oldalról. Rosszat sejtve a vonatot azonnal leállította és csak azután látta illetve tudta meg, hogy mi történt.

5. Dr. Makkai Ödönné szül. József Etel sz. 1903. március 12-én ref. özv. b.szárszói (Keleti villasor 7. házszám alatti) lakos előadta, hogy az öngyilkos fivére József Attila sz. 1905. ápr. 12-én g.keleti, nőtlen író, 4 hónapig gyógykezeltette magát a b.pesti Szieszta szanatóriumban és 1937. november 4-én jött el hozzá bszárszóra és azóta nyugodtan meg volt nála. 3-án este 19 óra tájban azzal távozott, hogy sétára megy.

Előadta még, hogy fivére több ízben foglalkozott azzal a gondolattal, hogy öngyilkos lesz. Szerinte azért lett öngyilkos, mert az írói pályáját idegösszeroppanása miatt már nem tudta folytatni.

Megjegyzés.

A tanúk előadása és a járőr megállapítása szerint bűncselekmény nem forog fenn é gondatlanság sem terhel senkit.

Ezért feljelentés senki ellen nem tétetett és a további nyomozás abba hagyatott.

Nyomozta:

Kassai Károly törzsrőmester járőrvezető és Szűcs István csendőr.

Bizalmi egyének:

Horváth Győző főjegyző és Maros Sándor bíró b. szárszói lakosok.

Őrsparancsnok szabadságot
Kassai törm.”

„Tudomásul vettük, részünkről további tárgyalás nem szükséges, az ügyiratot irattárba kel helyezni.”

Az ügyirathoz — mint perdöntő bizonyítékot — a Kis Ujság idézett számát, valamint egy helyszínrajzot csatoltak.

Feltűnő, hogy a jelentésekhez nem kapcsolódik semmiféle hatósági orvosi vélemény, vagy a halottkém látélete. Ezek alapján még a sérülésekről sem kaphatunk pontos képet, hiszen, a szántódi állomásfőnök szerint, idézem: „... az áldozat bal karját többlől kitépte és nyakát összeroncsoolta...” József Jolán megfigyelése alapján a sérülések a következők: „... Hosszú nyaka, melyet kifordított a vonat tengelye... Jobb karját levágta a vonat.”¹³

Talán csak kis elírásnak tűnik ez a pontatlanság, de éppen ilyen sorozatos pontatlanságok, apró ellentétek láncolata jellemző a nyomozás írásbeli dokumentumaira.

Vajon miért volt érdeke a MÁV-nak, hogy mellőzze az orvosi látéletet?

Remenyik szerint „egy lelőgő összekötőlánc, vaskampó” zuzza szét a — fejet.¹⁴ De okozhatta ugyanez a csigolyatörést is, mert lényegében erről van szó. (József Jolán: „Az orvos elmagyarázta, hogy még abban a pillanatban meghalt, amikor csigolyatörést szenvedett.”)¹⁵ És ha tekintetbe vesszük Bóza János vallomását és a szántódi jegyzőkönyv ide vonatkozó részét („... karját többlől kitépte...”) rekonstruálhatónak látszik Gerhauser Albert azon véleménye, hogy az utóbbi sérülés már a „hőmpolygetett” test tehetetlenségéből fakadt. E szerint kerékroncsolás nem történt.

Vajon a halált megállapító dr. Erős József orvos is hasonló véleményen volt, és ez a megállapítása esetleg megnehezítette volna a nyomozás gyors lefolytatását, és a felelősség teljes elhárítását? Vagy egyszerűen el kell fogadnunk József Jolán leírását, amely szerint az egyik sérülést kerékroncsolás okozta. Az Irodalomtörténeti Múzeumban kérésünkre Szántó Judit megmutatta a szerencsétlenség egyik tárgyi dokumentumát, azt az inget, amelyet a költő utoljára viselt. Az ing állapota a test sérüléseinek hű tükré.

A jobb kar tépetten hiányos, igaz, hogy az ing nyakánál lévő rész majdnem teljesen épen maradt. (Ezért is nem beszélhetünk roncsolásról, csak csigolyatörésről.) De a felső mellkas táján, a váll alatt, jobbról és balról körülbelül egyenlő nagyságú, szabálytalan 3–5 cm. átmérőjű szakadás található. Honnan, hogyan keletkeztek? Mi az a sérülés, amiről nem beszél senki?

Feltűnő továbbá a jegyzőkönyvekben, hogy Balatonszárszó megállóhely ugyancsak nem küld jelentést. A mozdonyvezető beszámol ugyan a történetekről, de a lényegről nem sokat tudhat, csupán saját magát igyekszik igazolni. Tájékozatlansága — az áldozat életkorát sem tudja — inkább csak bosszantó.

De a jelentések többször közölnek egymástól eltérő adatokat ugyanazon tényről. Így Nagy László vallomásában a csendőrségi jelentés szerint „legulolva kb. 8-10-ik kocsi alá vetette magát...” A szántódi és nagykanizsai jelentés a 15–16-ik kocsit jelöli meg. A mozdonyvezető szerint az időjárás: eső, szél. A szántódi állomásfőnök ugyanazt csendes borultnak érzi. A tanúk és más személyek megnevezése sem pontos több helyen, így a szántódi jelentés Nagy László helyett N. Bélát nevez meg. A vonatszemélyzet tagjai közül az egyik fékező Randalits Bélaként fordul elő a szántódi jelentésben, míg a nagykanizsaiiban ugyane személynek Brandalik Béla felel meg. Jelentéktelenebb keresztnév tévedés továbbá, ugyancsak e két jegyzőkönyvben — Vass József, illetve Vas Pál utónevének elírása.

¹³ József Jolán: ugyanott 460–461. o.

¹⁴ Szép Szó. VI. kötet 1. füzet 1938. január–február. 58.

¹⁵ József Jolán: l. m. 460. o.

Fejér Sipótnak, testvéremnek a nagy gen-
vedésben, a hiábavalóban,
mellyel meg akarjuk, meg a-
karnak mutatni magunkat
a világnak s megisméltatni a világgal,
melyet néha csaknem úgy lenegünk, mint
magunkat, - igaz barátja: Ady Endre.

NYEREMÉNYALAP
KÖNYVTÁR
KÖZÖSSÉGI KÖNYVTÁR

Balról: Nagy Mihály, György Ernő, Ady Endre,
Kanitz Henrik, Fejér Lipót. (Püspökfürdő,
1909. július 23–24)

A mozdonyvezető eseménynaplójában azt írja, hogy a gyerekek véleményét a csendőrség „nem méltatta”. De a december 26-án kelt csendőrörsi jelentés mégis a 15 éves Nagy László vallomására hivatkozik először, és fogadja el perdöntőnek. Miért nem hallgatta meg december 3-án a csendőrijárőr a gyerekeket és miért hivatkozott rájuk december 26-án ugyancsak a csendőrségi jelentés?

És milyen szerepük lehetett a csendőrségi jegyzőkönyvben megnevezett „bizalmi egyének”-nek?

Mennyiben tudott felvilágosítást adni vagy tanúskodni Horváth Győző főjegyző és Maros Sándor bíró az állomáson lezajlott gázolásról? És vajon milyen tanáccsal, „instrukciókkal” segítették a tapasztalatlan parancsnokhelyettest? Ennek eredménye a „nyomozás” gyors, hirtelen befejezése? Erre utalna a nyomozati jegyzőkönyv zárómegjegyzése: „A tanúk előadása és a járőr megállapítása szerint bűncselekmény nem forog fenn és gondatlanság sem terhel senkit.”

Valóban nem „bűncselekmény” áldozata lett József Attila, de a gondatlanság vádja többeket illethet. Legfőképpen azokat, akik a halála körüli „nyomozásban” résztvettek, akik mindent elkövettek, hogy minél hangtalanabban, minél „diszkrétebben” hátrítsák a költő öngyilkosságának okát betegségére.

Boldizsár Iván írja: „Halálából ujságszenzációt csináltak, pedig az igazi szenzáció élete volt. Mindenki azt kérdezte, miért ölte meg magát, de senki sem érdeklődött, hogyan maradt egyáltalán idáig is életben.”¹⁶ És már 1940-ben Sándor Pál felteszi a kérdést: „Ki vagy mi az oka annak, hogy a költő utolsó menedéke egészen más lett, — a zúgó kerekék ott lenn a Balaton partján? A kor-e, amely elhullatja magából a szellemit, a betegség-e, mely szétőrli a testet? A társadalom-e, a sötét gyermekkor-e, az értelenség-e, családások-e, a nyomor-e, a szenvedés-e?”¹⁷

Móricz Zsigmond válasza egyszerű, de mögötte ott sejtjük Balatonszárszó tragikumát: „Energiakészletét a proletársors emésztette föl, már semmije se maradt, csak költői zseniye.”¹⁸

SCHIEBER SÁNDOR

ADY ENDRE ÉS FEJÉR LIPÓT

Ady Endre és Fejér Lipót barátságáról tud az irodalom. 1909. július 28-án azt írja Ady Lédának Kolozsvárról, ahol Lukács Hugó gyógyította: „Voltunk én, az orvosom s két egyetemi tanár barátunk Váradon egy napot. A Püspökfürdőben vacsoráztunk. Kedves, elég jó kis kirándulás volt.”¹ A két egyetemi tanár — Belia György szerint — Somló Bódog és Fejér Lipót volt.² 1910. december 3-án Érmindszentről írja Ady ugyancsak Lédának: „Kolozsvárra Lukácsék, Somlóék, Fehér csalogattak, de nem megyek.”³ Egy ilyen levélbeli és távirati hívásra írt válasza megvan 1912. július 14-ről Somló Bódoghoz és Fejér Lipóthoz közösen címezve.⁴

Nagy Mihály, nagyváradai ügyvéd megörököltette a fentemlített püspökfürdői kirándulást a következő sorokban:

„A kolozsvári pihenés mégis jó eredményekkel bízott. Ady megerősödvé, friss hangulatban sürgette kolozsvári orvosát, hogy engedje át egy kis kirándulásra Nagyváradra. Nagy alkudozások s Ady részéről való komoly szolid fogadkozások után végre megkapta a beleegyezést ahhoz, hogy két napra átránduljon Nagyváradon át a Püspökfürdőbe. Két kolozsvári jó embere kísérte el erre az útra július 25-én azzal a szigorú feladattal, hogy nem tágitanak mellőle, vigyáznak rá, és szépen visszaviszik Kolozsvárra, pihenni. Fejér Lipót, a világhírű matematikus és dr. Kanitz Henrik kolozsvári orvos, tanáregéd voltak kísérői.

Emlékszem, hogy kötődött velük. Fejér Lipótot bolondos, gyermekes szeszéllyel és tréfás maliciával azért nyaggatta folyton, hogy matematikai egyenleteket készítsen az utcák *görbéiről* (latin szót használt). Dr. Kanitz Henriktől pedig a grafológiát kérte számon, és azt követelte, hogy egy pár betűjéből, amelyet ráírt egy szívbelimnek küldött levelezőlapra: „Ismeretlenül is nagy-nagy tisztelettel és szeretettel: Ady Endre’ — olvassa ki múltját, jelenjét és jövőjét.

¹⁶ Válasz. V. évfolyam I. szám. 1938. január. 1.o.

¹⁷ Sándor Pál: Az igazi József Attila. Hajnal. Budapest 1940. 38. o.

¹⁸ Szép Szó: VI. kötet 1. füzet 1938. január-február. 29. o.

¹ Ady Endre válogatott levelei. Bp., 1956. 284. 1. 283. szám.

² Lásd Belia György jegyzetét: u. 584. 1.

³ Uo. 347. 1. 356. szám.

⁴ Uo. 390. 1. 407. szám.

A sors ez egyszer kegyelmes volt hozzája s szomorúan megtréfálta Adyt.
— Doktorkám, — mondogatta a napsugaras arcú, életerővel vidám Kanitznak, remélem, eljön a temetésemre, és egy-két jó szót mond majd hű páciensérről.

Röviddel rá Kanitz doktort egy ostoba vakbéloperáció sírba vitte.”⁶

Az 1959 őszén elhunyt Fejér Lipót professzor hagyatékában megtaláltam azt a csoportfelvételt, amely erről a püspökfürdői kirándulásról készült. A kép hátán Fejér Lipót irásával ez áll: „1909 július 23—24. Püspökfürdő Nagyvárad mellett.” Odajegyzi a csoportkép tagjainak nevét is. Balról jobbra a következők láthatók: Nagy Mihály; György Ernő, ma is élő ügyvéd, a „Kultúra” jogtanácsosa; Ady Endre; Kanitz Henrik és Fejér Lipót.

A ritka kép — nem ismeretes belőle másodpéldány — egy ponton helyesbíti az eddigi értesülést, a dátumban. Somló Bódog, a jogfilozófia professzora⁶ viszont hiányzik a képről. György Ernő, aki akkor lett jogi doktor, emlékszik arra, hogy fiakkoron mentek ki Püspökfürdőre, s a programot Nagyváradon fejezték be egy kis bodegában.⁷

A másik Ady emlék, amely előkerült Fejér Lipót hagyatékából, egy Székely Aladár készítette Ady-fénykép, alatta a következő dedikációval:

„Fejér Lipótnak, testvéremnek a nagy szenvedésben, a hiábavalóban, mellyel meg akarjuk, meg akarnók mutatni magunkat a világnak s megimádatni a világgal, melyet néha csaknem úgy lenézünk, mint enmagunkat, — igaz barátja: Ady Endre.”

A két dokumentum jelenleg Fejér Lipót örökösének birtokában van.

REDL KÁROLY:

TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS AZ IMITATIO CHRISTI

Thienemann Tivadar *Temesvári Pelbárt német kortársai* c. cikkében (*EPhK.* 1920.) miközben Pelbárt szellemi látókörét igyekszik főlvázolni, arra a megállapításra jut, hogy Pelbárt kora, a 15. század vallásos életének kimagasló egyéniségei közül éppen a legjelentősebbeket: Cusanust („gondolkozó, kiben elevenen lüktetett a lejáró középkornak szellemi tartalma”), Kempis Tamást („író, kinél tökéletesebben senki sem öntötte szavakba az élet szent formáját”), Savonarolát („szerzetes prédikátor, aki izzó retorikával korbácsolta végig istentelen környezetét”) nem ismerte.(56.l.) Ismeri azonban és műveiben idézi azokat a közepes jelentőségű német prédikátorokat, akiknek Pelbárthoz való viszonyát vizsgálja Thienemann említett cikkében.

Mégis ezzel szemben úgy tűnik, hogy a fenti állítás Kempis Tamásra vonatkozó részét, s így természetesen Pelbártnak Thienemann által adott értékelését is, magának Pelbártnak a művei alapján helyesbítenünk kell.(?)

Ha minden valószínűség szerint — Thienemann állításának betűje szerint — igaz is, hogy Pelbárt Kempis nevét nem ismerte, viszont az is kétségtelen, hogy a Kempisnek tulajdonított, és a Kempist híressé tevő nagyhatású művet, a *De Imitatione Christi*t nemcsak hírből ismerte, hanem olvasta is, csakhogy nem Kempisnek, hanem a Pelbárt által egyébként is sokat idézett Gersonnak, a párizsi egyetem kiváló kancellárjának († 1429), morális-misztikus írásai révén a devotio moderna egyik előfutárának neve alatt.

⁶ Nagy Mihály: *Ady emlékek.* Ady-Múzeum. II. 141—142. 1.

⁶ Lásd Moór Gyula *Somló Bódog.* Bp., 1921. Különlényomat a *Társadalomtudomány* I. évfolyamából.

⁷ Ady üdvözlősorát Nagy Mihály lapján, valamint Nagy Mihályhoz írt többi levelét is Zsoldos Jenővel közétesszük a Petőfi Irodalmi Múzeum 1960. Évkönyvében.

⁸ Vizsgálódásomat, kivéve a *Rosarium* 2., 3. és 4. részét, Pelbártnak valamennyi műve alapján végeztem. Ami a *Rosarium* 4. részét illeti, meg kell jegyezmem, hogy az, mint nem Pelbárt, hanem a mester befejezetlen művét annak halála után kegyeletből folytató tanítvány kezétől származó írás, amúgyis más elbírálás alá tartozik. Nem látszott érdemesnek a feltárt anyag közlését tovább halogatni más csak azért sem, mivel az alább szövekből a helyek kivétel nélkül mind a *Pomerium*-ból származnak és bizonyos, hogy az ezekből kikerekedő kép a később esetleg előkerülő adatok révén sem szenvedhet lényeges módosulást.

Az alábbiakban Pelbárt műveit a következőképpen rövidített címmel jelzem:

PS = Pomerium De Sanctis
PT = Pomerium De Tempore
PQ = Pomerium Quadragesimale.

Az egyes könyvek beosztására pedig:

P. hyem. = pars hyemalis p. I. = pars prima
p. pasc. = pars pascalis p. II. = pars secunda, etc.
p. estiv. = pars estivalis.

A római számok a beszédek sorszámát, a nagybetűk a szöveg tagolását jelzik.

Az *Imitatio Christi* szerzőjének kiléte tudomásom szerint még ma sem véglegesen tisztázott kérdés. ⁽²⁾ Ha ma sem eldöntött, még kevésbé volt az a 15. század folyamán: 1500 előtt számos *Imitatio*-kiadás és több kézirat viseli Gerson nevét, nem beszélve a Kempis neve alatt ismertekről. ⁽³⁾ Egy ilyen Gerson nevét viselő kiadás lehetett Pelbárt kezében *Pomerium*ának írása közben, ahol idéz belőle. Álljon itt a szóbanforgó hely s mellette egy másik, az idézett hellyel nagyjából egyidős ⁽⁴⁾ *Imitatio*-szövegváltozat, amely szintén Gerson nevével került forgalomba.

Pelbártnál:
Pomerium De Tempore pars pascalis sermo
XLIII. U:

Incipit liber primus Joannis gerson cancelarii parisiensis De imitatione christi: et de contemptu omnium uanitatum mundi. ca. j.

Kolofón: Joannis gerson cancelarii parisiensis: de contemptu mundi libri quatuor uno cum tractatu de meditatione cordis felici numine finiunt. Impressum Uenetiis per petrum de querengis bergomensm et per Joanne [!] mariam de hocimiano de monte ferato anno domini. M.CCCCLXXXIIJ die uero XXIIJ. mensis aprilis regnantę inclyto principe Augustino barbadico.

Unde Johannes Gerson li. de imitatione christi. cap. XX. dicit. Semper sanctorum securitas plena est timore dei. nec eo minus solliciti in bono opere et humiles in se fuerunt quia magnis uirtutibus et gratia emicuerunt. Nunquam ergo promittas tibi securitatem in hac uita quamuis bonus sis.

Cap. XX.: Semper tamen sanctorum securitas plena timoris dei extitit. Nec eo minus solliciti et humiles in se fuerunt quia magnis uirtutibus et gratia emicuerunt. Prauorum autem securitas ex superbia et presumptione oritur: et in fine deceptionem sui uertitur. Nunquam promittas tibi securitatem in hac uita: quamuis bonus uidearis zenobita aut deuotus heremita.

Et infra ca. XXV. dicit. Spem bonam retinere debes feruide semper bene agendo. sed securitatem capere non oportet ne torpeas aut elatus fias. Cum enim quidam anxius inter metum et spem fluctuaret: et se in oratione prostrasset animo dicens. O si scirem quod perseueraturus essem statim audiuit intus diuinum responsum. Quid facere uelles si hoc scires. Fac nunc quod tunc faceres et bene securus eris. et sic consolatus est. Hec ibi.

Cap. XXV.: Spem bonam retinere debes quod ad palam [!] peruenies: sed securitatem capere non oportet: ne torpeas aut elatus fias. Cum enim quidam anxius inter metum et spem frequenter fluctuaret et quadam uice merore confectus in ecclesia ante quoddam altare se in oratione prostrauisset: hec inter se reuoluit dicens: O si scirem quod adhuc perseueraturus essem statim quam audiuit intus diuinum responsum. Quid si hoc scires facere uelles: fac nunc quod tunc facere uelles et bene securus eris. Moxque consolatus et confortatus diuine se commisit uoluntati: et cessauit anxia fluctuatio.⁵

² L. erre a *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (hrsg. D. Albert Hauck, Leipzig) 19. kötetét a 727–728. lapokon, ahol a Kempis, ill. Gerson szerzsége mellett, ill. ellen felhozott érvek vannak egybegyűjtve. Továbbá a *Lexikon für Theologie und Kirche* (hrsg. Michael Buchberger) 7. kötetében (Freiburg im Breisgau 1935.) a K. Bihlmeyer által írt *Nachfolge Christi* cikket, ahol a szerző, aki maga Kempis szerzsége mellett foglal állást, felsorolja az újabb idevonatkozó irodalmat (423–425). Legutóbb pl. Henrick Becker *Bausteine zur deutschen Literaturgeschichte* c. Halleban 1957-ben megjelent művében Kempist tartja az *Imitatio* szerzőjének, de bizonyító anyagot nem szolgáltat (229–230. l.).

³ Hauck, *Realencyklopädie* i. h.

⁴ A *Pomerium De Tempore* megírásának ideje Szilády szerint 1489 és 1496 közé tehető. L. Szilády Áron, *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Bp. 1880. 12. 1. Mindenesetre 1496-ra befejezte művét. L. Horváth Cyrill, *Temesvári Pelbárt és beszédei* Bp. 1889. 10. 1.

⁵ Az *Imitatio* egyik Kempis nevét viselő 1494-es nürnbergi kiadása csupán a következő csekély eltéréseket mutatja a fent Gerson neve alatt közölt szöveggel szemben: ca. xx. . . . quia magis uirtutibus. . . , ca. xxv. . . . quod ad palam peruenies. . . E kiadás kolofónja: Opera et libri uite Thome de Kempis hac charta quam salutari fine clauduntur in uigilia Andree apostoli Anno christi. 1494. Nuremberge per Caspar Hochfeder opificem accuratissime impressi.

Már ennyi is elég lenne Pelbárt Imitatio-ismeretének bizonyítására, de korántsem ez az egyetlen alkalom, mikor merít belőle. Sokszor idézi még az Imitatio-t a *De interna conversatione* cím alatt is, ami nem más, mint az Imitatio 2. könyvének alcíme. ⁽⁶⁾

De citál belőle *De contemptu mundi* néven is, ami az Imitatio Christi másik, gyakorta használt megnevezése. ⁽⁷⁾

Mindezeket a helyeket természetesen szintűgy Gersonnak tulajdonítja Pelbárt, mint a fentebb idézettet is. De eredeti Gerson-műveket is ismer. Felsoroljuk a következőket: *Tractatus de regulis moralibus* ⁽⁸⁾, *De vita animae* ⁽⁹⁾, *Tractatus de decem praeceptis* ⁽¹⁰⁾, *Tractatus super quaestione quadam facta de statuto ordinis Carthusiensis* ⁽¹¹⁾.

A mű címének megnevezése nélkül is többször hivatkozik Gersonra ⁽¹²⁾.

Az *Imitatio Christi* ismerete felveti Pelbártnak a devotio moderna-hoz, a középkorvég e jelentős, a humanizmus melegágyát alkotó vallásos irányához való viszonyának a kérdését. Ennek az iránynak reprezentáns és az utókor számára is legnagyobb hatású könyve éppen a bizonytalan szerzőjű *Imitatio* volt. Bár e probléma megoldásához további kutatások szükségesek, mégis vannak jelek, amelyek arra utalnak, hogy Pelbárttól sem volt idegen az „új”, spirituálisabb vallásosság.

Erre mutat mindjárt magának az *Imitatio*-nak most bebizonyult ismerete, valamint Gerson műveinek használata, amelyek egyaránt elősegítették a bensőséges lelki életet programjával tűző, spirituális vallásosság terjedését. ⁽¹³⁾

De fellelhető Pelbártnál az előreformációs törekvések középpontjában álló lingua vulgarisnak, az anyanyelvűségnek (nemzeti nyelvű biblia és istentisztelet) követelése is. *Pomerium*ának Prologusában azzal indokolja az evangéliumot prédikációi közben gyakorai idéző módszerét (a latinul írt prédikációk természetesen magyarul hangzottak el), hogy ezt a nép áhítata kedvéért (pro plebis deuotione) teszi, amely követeli, hogy az evangéliumot szöveg szerint hallgassa (que expositio euangelium textualiter auscultare).¹⁴ Van egy másik hely is, a Quadragesimalis-ben, ahol szinte ugyanazon szavakkal magyarázza meg a népi vallásosság sajátos igényeire ügyelő eljárását.¹⁵

Nem csekély jelentőségű ez a két nyilatkozat. Tanúságot tesz egyrészt a nép vallásos igényeinek természetéről, ami a biblia magyar nyelvű tolmácsolásának követelésében nyilvánul meg, másrészt pedig utal az egyházon belüli előreformációs törekvésekre, amelyeknek egyéb hazai jelentkezéseiről is van tudomásunk éppen Pelbárt korából.¹⁶

Ezek és más még ezután elemezendő tények és feltárandó összefüggések mindenesetre módosítják Thienemann azt a megállapítását, amellyel adalékainak közzétételét megkezdtük. Pelbártot kora legjelentősebb áramlataiból teljességgel kirekesztő felfogásának alapján állva aligha lehetne kielégítő magyarázatát adni annak a rendkívüli elterjedtségnek, melyet Pelbárt művei a 16. századnak főleg első harmadában Európa-szerte élveztek. Bizonyára volt bennük valami abból az „új”-ból, amely nem sokkal Pelbárt halála után oly hatalmasan manifesztálódott a reformációban.¹⁷

⁶ PS. p. estiv. XXII. A.; PS. p. hyem. XLVI. B., LXXX. B., LXXXV. G.; PT. p. hyem. XIV. C., D., XXI. R. XXXII. K—L.; PT. p. pasc. XXXVII. Y., XLII. N.; PT. p. estiv. LIII. B. etc.

⁷ PS. p. hyem. LXIV. E.

⁸ PT. p. hyem. XXXII. Q., R.

⁹ PT. p. hyem. XII. S.

¹⁰ PQ. p. II. XLII. Y., XLIII. A., XLIV. M., N.; PQ. p. III. VII. K.

¹¹ PQ. p. I. XIV. B.

¹² PS. p. hyem. LXXV. F.; PT. p. hyem. XII. R., XXVIII. D., XXXII. L., XLIX. F.; PT. p. estiv. VII. E., XI. Q.; PT. p. pasc. XXXVII. X.; PQ. p. I. XXXIII. M., p. II. XLIX. F., p. II. L. M.

¹³ W. Maurer—H. Hermelink, *Reformation und Gegenreformation*, Tübingen 1931. Handbuch der Kirchengeschichte Dritter Teil. 55. I.

¹⁴ Összefüggésben így hangzik a mondat: Ceterum textus euangeliorum litteraliter inserui pro plebis deuotione, que expositio euangelium textualiter auscultare.

¹⁵ PQ. p. I. VIII. után közelebbről megjegyzés: Notare uolo quod pro istis sermonibus quadragesimalibus quamuis pro singulis possint alia themata propria conuenientius assignari: ueumtamen ego pro unoquoque sermone statum themata accipere ex sacro diei euangelio assignato iuxta morem ordinarii romani in missali: eo quod deuotio populi huius expositio et delectatur audire ex euangelio aliquid uel saltem textualiter. Vö. Szilády i. m. 22. I.

¹⁶ 1476 táján az erdélyi püspökség hívei kéri Mátyás királytól, hogy állítsa vissza régi, a szentségek anyanyelven történő kiszolgáltatására való jogukat. L. Horváth Cyrill, Huszita emlékeink. ItK. 1896. 10—11. I. Vö. Szilády i. m. 79. I. Wadapfel Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*. It 1933. 24—25. I. Kardos Tibor: A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. *Századok* 1950. 172—173. I.

¹⁷ Már Szilády józan fenntartásokkal (i. m. 78. I.) a reformáció előtt élt reformátorok sorába iktatja Pelbártot (i. m. 30. I.) rátapintva Pelbárt oeuvre-jében erre a haladó jellegre, aminek meglétét hiába igyekezett Sziládyval szemben elvitatni Vágner József (*A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai*, Nyitra 1896. 168—169. I.) utalva Pelbárt műveinek a reformáció után egyre inkább megfogható kiadásaira. Éppen ez a jelenség adott alkalmat egy a Vágneréval merőben ellentétes megfigyelésre: Trencsényi-Waldapfel Imre egy hozzászólásában a kiadásoknak a 17. sz.-ban bekövetkezett hirtelen megszűnését Pelbárt haladó vonásaival hozza kapcsolatba (*MTA Nyelv- és Irodalomtudományi O. Közl.* 1953. IV. k. 1—2. sz. 194—196. I.). Ugyanon utal itt Pelbárt műveinek ellentmondásos jellegére, a megrajzolendő Pelbárt-kép talán legkonstruktívabb szempontjára hívta fel a figyelmet. Kardos Tibor mutatott rá már régebben (*Olasz humanizmus—magyar humanizmus*. Bp. 1943. 14—15. I.) és legújában is (*A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 376. I.) Pelbárt nézeteiben haladó mozzanatokra.

MÓRA FERENC ISMERETLEN IFJÚKORI VERSEIBŐL

Móra Ferenc 1902-ben került Szegedre. Tanárnak, mégpedig természetrajz szakos tanárnak készült, mivel azonban tanári állást nem kapott, a *Szegedi Napló*hoz újságírónak szegődött el.

A tehetséges ifjú újságíró, költő nevét csakhamar megismerte Szeged népe. Már 1902-ben megjelent első nagyobb munkája, *Az aranyszörű bárányc.* verses meséje. Írói munkásságának megindulását az irodalom ettől az alkotástól és ettől az időtől számítja. Ennek megfelelően emlékeztek pl. még Móra életében, 1927-ben írói működésének negyedszázados, majd 1932-ben három évtizedes évfordulójáról.¹

Írói tevékenysége a legszorosabban a Tisza menti városhoz kapcsolódik. Alkotó idejének java részét, férfikorát, haláláig Szegeden töltötte. Szeged írójaként ismerték meg őt előbb „a körtöltésen belül”, majd azon kívül is, az egész országban; *előbb mint költőt*, majd tárcái, elbeszélései, regényei révén mint *prózaíró*t.

Irodalmi munkásságának ismerői azt is tudják, hogy életműve milyen szoros kapcsolatban áll szülővárosával, Kiskunfélegyházával. A gyermekkor, ifjúévek hány szomorú emlékét sírta el Móra Ferenc! A maga családjának szegénységében, küzdelmes életében ismerte meg először kora társadalmának igazságtalanságait. Írói pályafutásáról szóló megemlékezésében maga írja: „Engem Félegyháza tett íróvá. . . Mint író, ettől a várostól kaptam egyéni veretemet, innen származnak írói céljaim. Az alakjaim is hiába szögediek, azok valóban félegyháziak. Az én írásaimban félegyházi nap süt, félegyházi szél fúj, félegyházi sárgarigó fűtyül. Ettől a várostól kaptam a kiskunok nyers, nyakas macacsságát is.”²

Fellépőva szülővárosának régi helyi újságját, az alábbi híradást olvashatjuk benne 1902-ben, abból az alkalomból, hogy az akkor még nem egészen 23 éves Móra Ferenc Félegyházától elszakadt, és Szegedre került: „*Móra Ferenc a Szegedi Naplónál.* — Móra Ferenc kedvelt poétánkat, ki mint tanárjelölt, állás hiányában hónapok óta itthon tartózkodott, *Kulinyi Zsigmond*, a 25 éves Szegedi Napló főszerkesztője, igen szép honorárium mellett lapjához fogadta, hogy addig is, míg tanári állást kaphat, kiváló tehetségének gyöngyeit a szegedi közönség élvezhesse. Nem tudjuk, örüljünk-e ennek a hírnek, vagy szomorkodjunk rajta. . . Mennyivel jobban látnak a szegediek, mint mi. . . *Móra István* is a Szegedi Napló földözte föl, *Pósa Lajos*, *Békefi Antal*, *Tömörkény István* és a többi jelesek mind ott nőttek nagyra. . . Félegyházán a becületlen munkát, az igazi tehetséget még nem tudják méltányolni. Azt hiszem, jól gondolom, hogy pl. *Móra Ferenc* a mi városunkban írnioknak se kellett volna. Nem pedig azért, mert ő egy nagy tudású, komoly munkás. Ilyen pedig a városházán nem kell. Az ilyen „nem jó pajtás”, nem nagyívó. Szóval „nem társadalmi ember”. . . De ha majd a költő virágos kertje teljes lesz, jaj, de verjük a honfi keblet, hogy: a mi fiunk! Mert, ugy-e, kérem, ha nagy valaki, csak akkor a mi fiunk? Pl. *Magyar Gábor*, *Szivák Imre* stb. ezek már „városunk szülöttjei”, de *Móra Ferenc* még nem az.”³

Amilyen lesújtó ez a bírálat a századforduló idejében a kiskunfélegyházi városvezetők gondolkodásmódjára és magatartására vonatkozólag, éppen olyan világosan feltárja, hogy Félegyházán 1902-ben már ismerték Móra Ferenc tehetségét. A rövid hír fájdalmas hangja azt is elárulja, hogy a szülőváros szomorúan vett búcsút távozó fiától. S mennyi jövőbe látás volt a félegyházi hetilap szerkesztőjében! Már tudta, kifejezte, hogy Szegeden Móra „virágos kertje teljes lesz”, s Félegyháza egykor büszke lesz Mórára, mint a „város szülöttére”.

Még egyet elárul a híradás: 1902-ben, Szegedre költözése előtt Móra Ferencet Félegyházán már *kedvelt poétánknak* ismerték, írták.

Móra maga is többször tett említést arról, hogy nem prózaírónak, hanem *költőnek* indult. Azt is megírta, hogy már ifjúkorában verselni kezdett, mégpedig először fájdalmas hangú szerelmi verseket írt: „. . . nagyon régen volt, mikor először láttam újságban a nevemet, természetesen elégia alatt, melyben a halál egy tizenhatéves szív minden komolyságával fölkeretett, hogy fonja körém a karjait. . .”⁴

Ha valaki ezen a nyomon elindulva kezdi kutatni Móra Ferenc költői működésének megindulását, szülővárosa újságjában, a *Félegyházi Hirlap*ban megtalálhatja elfelejtett első szerelmi elégiáit. 1895nyarán jelentek meg, nevének közlésével Móra Ferenc első lírai alkotásai.

¹ A *Literatura c.* folyóirat 1927 novemberi Móra-számában és az 1932-ben kiadott *Móra Ferenc Emlékkönyvben*.

² Móra: *Daru-utcatól* . . . I. 95. l.

³ *Félegyházi Hirlap* 1902. máj. 4. — Magyar Gábor félegyházi származású piarista rendfőnök, Szivák Imre pedig országgyűlési képviselő, neves politikus volt.

⁴ *Beszélgés a ferde toronnyal* c. kötetében, 127. l.

Valóban 16 éves volt, ekkor végezte a gimnázium VI. osztályát. Amikor szerelmi reményét beteljesedve látja, akkor is a korai halál gondolata kínozza (*Mi édes volt. . .*). Hamarosan szerelmi csalódottsága szólal meg:

Hát a szív oly hamar feledhet?
És oly hamar nyíl rajt virág?

.....
Kacagj vígan, dalolj örömmel,

Dalold el új szerelmedet,
S ne lásd, szemem hogy telve könnyel,
Ne tudd, szívem hogy megreped!

(*Fájt látni hidd el. . .*)

Móra e lírai zsengeiről itt bővebben nem szólhatunk. Írói kibontakozása szempontjából kétségkívül ezek is figyelemre méltó alkotások. Főképp azért, mert Móra Ferenc irodalmi pályafutása a lírai költészet területén kezdődött. Ifjú korában *hitt is* a maga lírai tehetségében, alkotásai maradandóságában, sőt még abban is, hogy bizonyos tekintetben *új úton jár*. Nemcsak azt fejezte ki ugyanis egyik ifjúkori versében, hogy szerelmes éneke „messze szól”, szerelme dalaiban „élni fog örökké”, hanem, amikor mellőzöttséget tapasztalt, a „céhbeli”, vagyis elismert írók mellett a háttérbe szorítását érezte, hittel hirdette:

Tovább török töretlen úton,
Ha rongyosan, ha éhesen!
S az ösmeretlenség homályán
Lelkem tűzét az élteti:
Nem volt a halhatatlanok közt
Egyetlenegy se céhbeli!

(*Tükördarabok*, 1898.)

Azt is Móra ifjúkori költeménye árulja el, hogy kétféle versei voltak: olyanok, amelyeket szívből énekelt, és olyanok, amelyeket *énekelnie kellett*.

Az én órácskám is letelt:
Holnapra *köli*, hogy énekeljek,
Kölletlenül, kedvetlenül
A lámpa sáppadt fénye mellett.

(*A nyomáson*, 1898.)

Budapesten nyomorgó egyetemi hallgató volt, amikor ezt írta. Verseit megfizették a lapok. Ezek egy része különféle írói álnéven jelent meg. A nélkülözések közt élő, ablaktalan szobában lakó, hideg időben a Rókus-kórház konyhájából kituduló gőzben melegedő Móra a „muszáj-lira” jövedelméből tartotta fenn magát. Ennek a lírának természetesen olyannak kellett lennie, amilyen a kor ízlésének megfelelt, amilyent a lapok szívesen fogadtak. Ez azonban Móra ifjúkori lírájának csak kisebb része.

Nem csoda, hogy a létfenntartás érdekében, kényszerűségből is verselő Móra Ferenc már korán a lírai költészet hajótöröttjének érezte magát. A századforduló évében, 1901-ben, már keserű hangon, kiábrándultan világította meg a maga korának érzékletlenségét a lírai költészet iránt:

„A mi korunkban verset írni naivság, ki is adni azokat a verseket, merészség — és hazafias versekkel kísértetni meg a nagyérdemű közönség percenként változó szívét, olyan vakmerőség, amely magában hordja büntetését; nem hoz gyümölcsöt se erkölcsileg, se anyagilag... a lantos költő nem „vátesz” többé, nem profétája, lelki mozgatója népének, hanem igen reális lény, akinek ha nincs egyéb megélhetési forrása, akkor éhen halhat, vagy... árulhatja lelke virágait az utcasarkon. Akinek lelkében a civilizáció nem bírta kioltani azt az istenadta szent tüzet. . . csak kettő közt van választása: vagy prózai munkákba, mint megannyi sirba temeti lelke lírikus felét, vagy naivul és merészen dacol a jelen közömbösségével és ír verseket a jövőnek.”

A századforduló idejének politikai és társadalmi viszonyaival magyarázza, hogy a lírai költő elvesztette a talaját. Ez a bírálat arról az időről találó, hű és elég éles is: „A nemzeti élet nagy idegei alig lüktetnek, kis és nagy politikusaink a legszemérmertlenebb érdekharcot űzik, a társadalom képe éppen ilyen sivár.” Móra meglátta, hogy századunk elején nemzetünk,

népünk „nagy válság küszöbéhez” érkezett, „mikor szétbomlóban van a társadalom régi szel-
leme és még nem tud kialakulni az új. . .” Azt tapasztalta, hogy ebben a válságban „A lírai
hang: pusztába kiáltó szó.” Közömbösség, agyonhallgatás fogadja, „a mi pedig ezerszer
fájdalmasabb, mint az agyonbírálás!”

Mindezt egy szülővárosbeli poetának akkor megjelent verseskötetéről írt bírálatá-
ban fejtette ki.⁵ Magyarázat ez részben arra is, hogy Móra Ferenc több mint száz ifjúkori
költeményét miért nem adta ki verseskötetben, s miért maradtak ezek ismeretlenségben, elfe-
ledve egy kis vidéki hetilap hasábjain.

Az alább közlendő versekből látjuk, hogy már ifjúkorában írt olyan költeményeket,
amelyek kora politikai és társadalmi viszonyainak bírálatával foglalkoznak. Felcsendül lírájáb-
an a forradalmi lelkesültség; fáj a lelkének minden társadalmi igazságtalanság; mélyen
együtt érez a szegényekkel, nyomorgókkal; a társadalmi haladás redületlen híve. Amint
1899-ben írt, a *Révben* c., versében látjuk, a húsz éves Móra Ferencnek forradalmi vágyai
voltak: nevét „öcska nádtetők alatt” emlegetnék az „elnyomottak”; arra vágyott, hogy
megoldja az „összolgaság láncait”, megüdvözítse a földi kárhozottak életét; „üzött szarvas”
válhatott volna belőle, vagy akit forradalmi tevékenységéért „a börtön éjszakája öl meg”,
akit a „martírok halála” ér.

Már a középiskola padjait elhagyó Móra látta, hogy „Tarkán meszelt világban jár”.
Amint egyre jobban megismerte kora társadalmának álnokságait, igazságtalanságait, a lelke
„nap-nap mind sötétebb” lett.⁶ Ifjúkora forrongó lelkületéről később maga írta: „Költő,
proféta, vallásalapító, népek előálmodója, hős a carlylei katekizmus szerint: ilyen bolondsá-
gokkal voltam vemhes a huszas évek elején. Elég rongyos voltam hozzá és eleget éheztem.”
Az őszhajú Móra is ilyennek látta magát, a húszéves ifjút, amikor még „a hajam fekete volt és
a szívem piros”.⁷

Ha az ifjú Móra forradalmi időben élt volna, a „népek előálmodója” a lírai költészet
terén bizonyára megtalálja az ennek megfelelő témát és hangot. Móra azonban még csak azt
tapasztalta, hogy a lírai költőnek nincs ereje, a lírai költő már nem „vátesz”. Ő, aki maga is
tanultsága révén egyre inkább a polgári társadalom tagjává vált, végül is szomorú elégiákban
sírta el fájdalmait, melyeket lelkének kora társadalmi megbántásai okoztak:

Így hatyú lett szívem s miközbe vére
Örök sebébül egyre csordogál,
Úszkálva néma tengerén a múltnak,
Szelid elégiákat sirdogál. (*Révben* c. költ.)^{7a}

Mórának csupán egy verses kötete jelent meg, 1920-ban, majd utóbb még három kiadás-
ban: a *Könnyes könyv*.⁸ Az ebben közölt 69 költeménye közt csak négy ifjúkori versét találjuk,
a többi életének szegedi szakaszából való.

Arról viszont, hogy prózairói munkássága előtt hosszú ideig lírai költő volt, Móra
külön tárcát is írt, *Boldogult költő koromból* címen. Ebben ismert humoros hangján szól
arról, hogy a „cirohagedűt, mint lírai költőt”, régen letette. Ifjúkori verseire célozva írta
a következő sorokat: „Nem igen hiszek benne, hogy az irodalomtörténet föláná vala-
mikor azt a nagy tömegsír, amelyik a mi korunkat benővi a felejtés tüske bokraival s a
magam személyét illetően nem is ajánlanám az exhumálást. Nagyon sokfelé hagyogattam
szét magam. . . .”⁹

Amikor a Móra-család és Móra Ferenc életrajzi adatai után kutattam, a régi félegyházi
újságokat lapozgatva, feltárult előttem Móra Ferenc ifjúkori költészetének „tömegsírja”.
Hét évig, 1895-től 1902-ig temetgette ide Móra Ferenc középiskolás és egyetemi hallgató korá-
ban írt verseit. Akkor még csak a félegyháziak tudtak róla, hogy új, tehetséges ifjú költőjük
van: *Móra Ferenc*.

Bátyja, *Móra István* már elismert költő volt, midőn Ferenc első szárnypróbálgatásait
kezdte. A Ferencnél 15 évvel idősebb Móra Istvánnak 1894-ben már verseskötete jelent meg,
s az olyan elterjedt lapok, mint az *Új Idők* és a *Vasárnapi Újság* az 1890-es évek elején, évről
évre több költeményét közzölték. A félegyházi újságban pedig Móra István versei már akkor
kezdtek megjelenni, amikor Ferenc még egész kis gyermek volt.¹⁰ 1894-ben a *Félegyházi*

⁵ *Félegyházi Hirlap*, 1901. máj. 25. Honthy István *Hangoz az éjszakában* c. verseskötetéről írt ismertetésében.

⁶ *Tükörcsodák* költeményeinek első sorozatában, I. vers, *Félegyházi Hirlap*, 1897. aug. 15.

⁷ *Nádihegedű* (1937) c. kötete, 14. l.

^{7a} *Félegyházi Hirlap*, 1899. ápr. 2-i sz.

⁸ Szeged, 1920. — Későbbi kiadásai: 1921, 1933 és 1934.

⁹ *Daru-utcától* . . . I. 252. l.

¹⁰ Pl. már 1886-ban *Egyedül* c. verse, a *Félegyházi Hirlap* febr. 21-i számában. — Móra Ferenc ekkor még csak 6 éves.

Hírlap is közölte a *Szegedi Napló* elismerő irodalmi kritikáját Móra István verseskötetéről. Ennek megjelenését „irodalmi esemény”-nek jellemzi, s megállapítja: „Móra István igazi nagy poeta-tehetség.” A szegedi újság a továbbiakban még ezt írta Móra Istvánról: „A hor-gosi kis tanyákon olyan szegény tűzhely mellett, mint egy kapásé, kezdett a poetaszíve fel-fakadni.”¹¹ Juhász Gyula is úgy szól később Móra Istvánról, hogy neki „*Földszint*” című első szép verseskönyve után némelyek a Petőfi koszorúját ígérték.¹² Móra István versesköteté-nek megjelenése után egy évvel kezdte közölni a *Félegyházi Hírlap* Móra Ferenc költeményeit. Kétségtelen tehát, hogy Móra Ferencnek a versírásra az első ösztönzést bátyja költői sikerei adták.

A Budapesten 1957-ben, 93 éves korában elhunyt *Móra Istvánt*, a magyar írók és költők nesztorát Illyés Gyula is „egy méltatlanul nem emlegetett derék magyar tollforgató”-nak írta.¹³ Móra Ferenc a maga verses kötetét, a *Könnyes könyvet* is ezzel a bejegyzéssel adta át Móra Istvánnak: „Bátyámnak, tanító mesteremnek.”¹⁴

Móra Ferenc ifjúkori költészetének tárgya a szerelmi lírán kívül leggyakrabban a maga szegény családi köre, édesanyja, édesapja küzdelmes élete. A munkás, mosóasszony édes-anyáról József Attila előtt irodalmunkban nem találunk kifejezőbb, szebb és meghatóbb költeményt, mint Móra Ferenc alább közölt verse:

Ének a mosó-asszonyrul.

A teknő mellett görnyedezve
Pár tarka rongyot öblöget,
Sűrű verejték összefolyja
Bús homlokán a fürtöket.
A lúg magát beette, ráta
Bekötött ujja sebibe —
Ti habkezü nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

S a hogy két reszkető kezével
Csavarja buzgón a ruhát,
Fakó ajkával felsorolja
Ötvenhat éve bú-baját
S bár pillájára könny szivárog,
Mosoly kél szája szögibe —
Ti lágyszívú nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

Az élet, mely így megviselte,
A szenvedések lánc-sora,
De vérsíró sebét szívének
Ő nem fitogtatá soha.
Álmatlan éjszakák sóhaját
Sohsem hallotta senkise —
Ti jajgató nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

Fölér a minden Golgotával,
Ha a szegény urat nevel,
Magának sok rongyoskodásán,
Magának sűrű éhivel.
De jó az Úr, hogy adta őket,
Gondot viselni volt kire —
Híres anyák, nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

¹¹ *Félegyházi Hírlap*, 1894. jún. 10.

¹² A *Literatura* 1927 novemberi számában, *Móra Ferenc ezeregy élete* c. életrajzi ismertetésében.

¹³ *Levél az ablakba, Irodalmi Újság*, 1954. dec. 31.

¹⁴ Móra Istvánnál tett látogatásom alkalmával láttam ezt a kötetet.

De bár az évek fűrgé szálltán
Akár az ujjam, úgy maradt
S megroskadott a délceg asszony
A sok száz nehéz kereszt alatt :
A szenvedések tengerén is
Maradt reménye és hite —
Ti csüggeteg nagyúri dámák,
Oh jertek, jertek most ide!

A kiknek lágy kacsója, karja
Gyűrűvel, csipkével tele :
De sokkal szebb a tieteknél
Ez asszony lúgevett keze!
Kinek nagyúri büszke szívit
Hitvány selyemvért földi be :
Hányszor szentebb a tieteknél
Az én anyám szegény szíve!¹⁶

Móra Ferenc már gimnazista korában, midőn iskolai ünnepélyen felolvasta egyik hosszú a magyar szabadság bukásáról szóló allegóriáját, ebbe, az esemény fonalának megbontásával így lopta bele a maga kenyérsütögető édesanyjának mártíromságát, felmagasztalását :

Ti, kik selyem-bársonyba éltek;
Nem ösmeritek anyai éjnek
Könyhullató keserveit :
Csak kit a mécses lángja mellett
A hajnal anyiszor lepett meg
S álomba is köny szenderít,
Kit folyton bú s baj ostromolnak,
Az tudja csak a mártíroknak
Ösmerni szenvedéséti;

Jaj, én tudom : az én anyám is
Munkába görnyedő szegény,
Én ösmerem a munka bütykét
Lelkén, szívéen, arcán, kezén;
.....
S hányszor találták gondtul terhes esték
Foltozni sírva nyűtt ruháimat !
Aztán, hogy nőttem : hány keserves emlék!
A tudomány, jaj, drága egy dolog
S nem nézte, csak nekem ruhára teljék;
Hogy rajta izzadása párolog.

S a mikor kínnal szerzett volt az élet
Bár éhezett : nekem mindig akadt,
Milyen tengő, milyen küzdelmes évek,
Hogy oszlottak szét álmok és remények;
De mindig vigasztalta egy remény,
Hogy gyermeke nem lesz nyomorgó,
Örökös gyötrődésbe forgó,
Isten, embertől ehagyott szegény,
Akit mindenki úzhet, hajthat,
Akit még az ág is sanyargat,
Ki másnak fárad, másnak izzad,
Kinek könyűje föl se szikkad,
Kinek minden pohár vízébe
Örömmel omlik szíve vére . . .

¹⁶ *Félegyházi Hirlap*, 1898 júl. 31-i számában.

Ezek azok, kik sírva érzik
A mártírok nyomorát,
Nem kik bíbor-báronyba élnek,
De gyermekei a szenvedésnek,
Ők érdemelnek koronát.¹⁶

A társadalmi elnyomás és korának politikai viszonyai is erősen hatottak az ifjú Móra Ferencre. Bátor kritikai hangon szól arról, mint hetedikes gimnazista a millennium évében, hogy a király nem jelent meg ott, ahol az egész nemzet ünnepelt. Erről, *Pusztaszeren* c. verséről, később maga is úgy emlékezik meg, hogy amikor írta, a „*Költők tilalmasában*” járt. Ezt a költeményét nevezi Móra „egyetlen politikai versének”, de „mit tudja azt egy hetedikes gimnazista, hogy mi a politika?”¹⁷ Móra szülővárosának és családjának, iskolájának ellenzéki, 48-as hagyományokat tisztelő, merész kritikai hangja volt ez. A verset a *Félegyházi Hírlap* is csak „— r. —” szignummal jelentette meg, de nem maradt titok, hogy Móra Ferenc írta. Akkori „poezeos-professzora”, Szalay Gyula figyelmeztette is, de csak „a simogató keze ujjával : : : Nono — te már politizálsz?” A tanári kar azonban maga is csupa jó „negyvennyolcas ember”-ből állott, így legfeljebb még csak jobban becsülték kitűnő tanítványukat. A vers szövege :

Pusztaszeren

Dobog a föld! ébredeznek
Árpád alvó daliái :
Hogy ünnepel ez a nemzet,
Mebámulni, megcsodálni.

Akármerre-hova nézek,
Ünnepet ül itt ma minden,
Teli szívvel, teli fénnel,
Kegyelettel, bizó hittel.

Az unokák mind eljöttek,
Itt kicsinye, itt a nagyja,
Bár bejártak messze földet :
Ez a nap a haza napja.

Az unokák mind eljöttek
Lelkesülni Pusztaszerre,
Bár bejártak messze földet :
Ez a föld a szentek szentje.

S újra élnek im az ősök,
Fölragyognak im az arcok,
Világverő mese-hősök
Véres kardja újra csattog.

S elhal a kedv szárnysegetten :
Kérdeztetik egymást sorban :
„Hihetetlen, hihetetlen —
Hát a magyar király hol van?”

Ünnepel pedig a szent föld,
Azért zöldebb ma a pázsit,
A madár is : dala csengőbb,
Illatosabb a virág is.

De a virág összehajlik
S megkérdezi egymást sorba —
— S fészkes ágrul csak ez hallik —
„Hát a magyar király hol van?”

¹⁶ *Orgonanyiláskor* c. költeményéből, VII. részben. — Ezt az allegóriáját Móra Ferenc a félegyházi főgimnázium 1897. márc. 1-én tartott hangversenyén olvasta fel, nyolcadikos gimnazista korában. — Közölte a *Félegyházi Hírlap*, sorozatban, 1897. évi 10., 11. és 12. számában.

¹⁷ *Daru-utcától* ... I. 263. l.

Sírva síró szellő támad
S zúg haraggal s egyre jobban
— És szavában annyi bánat —
„Hát a magyar király hol van?”

Borul az ég, nem is kéklik
És könnyűi zúgva folynak,
Minket sirat még az ég is :
„Hát a magyar király hol van?”

S a dal is csak sírva zenghet
Teli búval, fájdalommal :
„Itt az egész magyar nemzet,
Hát a magyar király hol van?”¹⁸

A kiskunfélegyházi gimnázium akkori legkiválóbb tanulójának korán feltűnt az is, hogy ő, aki a „szegénysorról” jött, milyen álnok, képmutató, irigy világba, társadalomba lép be. Kitűnő érettségije révén megnyílt előtte az „úri társaság”, de hamar észrevette, milyen „tarkán meszelt világban” jár. Itt

Jámbor, szent képet vág az álnok
Erény nyelvén beszél a vétek : : :

Közvetlenül az érettségi után, *Tükördarabok* c. satirikus verseiben mutat rá ennek a társadalomnak néhány torz vonására. E versei közül is bemutatunk egyet :

Egy úri társaságban
Mocskoltak és szapultak :
Elmondtak félbolondnak,
Affektáló hazugnak,
Fűz-sípon fújott versem
Lehúzták szörnyű módon :
A szerelem számárság,
Az esze már ma ódon:
Botrányos is, hogy mernek
Manap illet közölni,
Az ördögnek se tetszik
S a többi és a többi . :
Az ajtóban még hallom
Zaját a kacagásnak —
És a mikor belépek :
Mind sorra gratulálnak.¹⁹

Azt is hamar tapasztalnia kellett, hogy milyen nehéz a költők érvényesülése. Az ifjú Móra Ferenc bízott a maga tehetségében, költői elhivatottságában, de csakhamar rádöbbsent, hogy ez nem elég. Csak az számít költőnek, annak nyílik meg a hírnév kapuja, akit az írók céhe befogad. Kezdd egyetemi éveiben írta erről az alább közölt költeményét :

Mit ér, ha énekes madárrá
A múzsa csókja ihletett?
Mit ér, ha lelked szent tűzével
Teremtesz mesterműveket?
Lehet, hogy új világot alkotsz,
Lehetsz magasztos, isteni —
Fiókba rejthedd, tűzre rakhadd :
Mit ér, ha nem vagy céhbeli!

¹⁸ *Félegyházi Hírlap*, 1896. júl. 12.

¹⁹ *Tükördarabok*, I. sorozat, 11. sz. verse. — *Félegyházi Hírlap*, 1897. aug. 15.

A Parnassz hirhedett hegyére
Szárnyon ma nem juthatni fel :
Kilincselő pironkodással
Esengni, csúszni-mászni kell!
A máskülönben nagyra tisztelt
Közvélemény nyakad szegi,
Ha nagymerészen felrepülnél —
Hiába, nem vagy céhbeli!

De hogyha nagysokára feljutsz,
Miközben térded elkopott,
Fejed se törve irhatsz aztán
Egetverő bolondokat.
Sületlenséged a közönség
Már olvasatlan élvezi :
Hiába, ott a biztosíték :
A könyv szerzője céhbeli!

Különben jobb, ha felcseréled
A kaptafával tolladat,
A könnyű jambusok helyébe
Faragva csizmatalpakat.
Lelked tüztétül elvakítva
Ha nem szünöl meg zengeni
Könnyű mód megtanulhatod, hogy
Az éhhalál se céhbeli!

Hiába minden! a világnak
Kacaja, tapsa egy nekem :
Tovább török töretlen úton
Ha rongyosan, ha éhesen!
S az ösmeretlenség homályán
Lelkem tüztét az élteti :
Nem volt a halhatatlanok közt
Egyetlenegy se céhbeli!²⁰

Móra Ferenc ifjúkora idején a szülővárosában erős függetlenségi, ellenzéki politikai párt működött. Holló Lajos, az 1848-as eszmék országos nevű vezére volt Félégyháza képviselője. Őt követte, Kossuth és Petőfi eszméinek hódoló, Kiskunfélégyháza népe. Móra Márton, Ferenc édesapja is Kossuth 48-as függetlenségi pártjának volt lelkes híve. „A szabadság, egyenlőség, testvériség miatyánkjára ő előbb tanított, mint Kossuth Lajos és Petőfi Sándor és egy keserű káromkodásából hamarabb ismertem meg a magyarok Istenét, mint a „Talpra magyar-ból” — írta Móra Ferenc apjáról szóló emlékezésében.²¹

Ifjú évei hazafias lelkesületségéről még ezt írta : „... belőlem is márciusi ifjú lett s én köszöntöttem a piactéren húszesztendő szívem pátozával az esztendő ibolyakoszorús hónap-leányát.”²²

Ezt a versét a *Félégyházi Hirlap* nemzeti színű keretbe foglalt, ünnepi számának első oldalán közölte. Érdeemes ezt is felidézünk :

Március 15.

(1898.)

Örömtüzeknek világa reszket
Észak, kelet, dél, nyugat fele.
Öröm hozsannát röpit a légben
Friss márciusnak balszam szele.
Ne verjétek föl olcsó babérral
Mohlepte sírok halottait :
Nem tudva róluk, hogy álmodozzák
Őrök dicsőség nagy álmait!

²⁰ *Tűkőrdarabok*, II. ciklus, II. sz. költemény. — Uo. 1898. nov. 10.

²¹ *Daru-utcától ...*, I. 98. i.

²² Uo. I. 102. i.

Álmodjátok csak bösz folytatását
Világszabadság csatáinak,
Álmodjátok csak szabad hazáru!
Villám dobáló istenfiak!
Ha sejténétek késő utódok
Lélekpíritő gyalázatát :
Életre kelvén, elsöprenétek
Hős véreteknek korcs fajzatát!

Vérvöröztetésit szent szíveteknek
Hiába itta erdő, mező :
Gaz és szemét közt bús éjszakában
Szabadság fája nem nőtt elő!
Gyalázat, szégyen földhöz kötözvén
Vagyunk a régi bitang rabok :
Csakhogy bilincünk önkényt viseljük —
Aludjátok csak, aludjátok!

Mikor bolyongtunk magunkba, árván,
Reánk borulván sűrű setét,
Csitítgatók mi hiú mesével
Szegény szívünk síró sebét.
Ámitgatók, míg álomba zsibbadt
És lüktetése elhallgatott
S járunk-kelünk mint élő halottkép —
Aludjátok csak, aludjátok!

Nem emlékeztén dicső napokru!
Szabad hazáru! nem álmodunk :
Nem oly dicső volt, ragyogva napként,
A porba fürdik mi homlokunk!
Erőnk elernyedte, térdünk megingott,
Acélkarunk is lelankadott :
Tengődve tengünk, magunk árnya —
Aludjátok csak, aludjátok!

Önértet, emlék, vágy és reménység
Mi szíveinkből lassan kihal,
Boland türelmünk beéri szépen
Tépett szabadság foszlányival.
Mi gyávaságunk többé nem ösmer
Orcátpíritő gyalázatot,
Már föl se vesszük, sőt féltve féltjük —
Aludjátok csak, aludjátok!

Ha olykor-olykor akadna emlék,
Mely lángra gyújtá könnyes szemünk :
Tiltó parancsszó sivit a légben
És lelkesedni csak nem merünk!
Ünneplő arcot bár most is ölténk
Óh miért zavarná nyugalmatok
Rabgondolatnak láncsörrenése? : : :
Aludjátok csak, aludjátok!

S holt tenger árján szellő se lebben,
Nyugalma, csendje oly csüggeteg,
Nincs remény, hogy támadna, kélné
Világot-rázó bösz fergeteg!
A vészmadár is, zúgó viharnek
Síró sirálya elhallgatott,
A sima vízen lustán halászgat —
Aludjátok csak, aludjátok!

De jó, hogy alszol, de jó, hogy alszol,
Világszabadság apostola!
De jó, de jó, hogy meg nem találtuk
Porát sírodnak sehol, soha!
Mi haszna lenne reánk emeled
Bosszúra hívó véres kezed,
Mi haszna lenne szent örülettel
Süket pusztába mennydörgened :

Hogy mersz te élni, föld szennye, terhe,
Nyomorult, gyáva rabszolganép?
Villám ha volnék Isten kezében
Rád törve, zúzva lesújtanék!
Ég csattogásán, föld reszketésén
Hadd dőlne romba egész világ!
Ég csattogásán, föld reszketésén
Születne újra egész világ!²³

Móra Ferenc az öntelt, üresfejű, de vagyonos embert gúnyolja egyik korai versében

Úr

Úr vagy. Amit mindenki jól tud,
Kétségbe én se vonhatom!
Úr vagy. Még a vak is meglátja
Nem földies tartásodon.
Mikor billegsz gyepen hegyesen,
Lengvén, mint zöldkorán a nád —
Hogy nem közénk való i z é vagy,
Ugyan ki ne ösmerne rád?

Úr vagy. Leri a homlokodrul,
Mely gondozott agyagdarab
S melyben annyi tartalom sincs,
Mint az üres kabakba mag.
Se baj! Kirül te nem sokat tudsz,
A bölcs természet bölcs nagyon :
Akinék nem jutott egyébbül,
Adatott annak dús vagyoni!

Úr vagy. Van telked, földed, pusztád,
Szolgál inas, béres, kocsis
S kidukál barmaidra nézve
A nagyságos titulus is.
A magad emberségibül még
Cipőd felhúzni sem tudod —
Ugyan mit gondolnak magukba
Cselédjeid, lovad, juhod?

Úr vagy. Nemes familiádnak
Minden kelése úr vala,
Miképpen minden csimotája
A gyurkafának gyurkafa.
S családi nagyságod tanúja
Megszolgált ősi címered :
Viselsz kövér fűvű mezőben
Aranyozott ökörfejet!

²³ *Félegyházi Hírlap*, 1898. márc. 15.

Úr vagy. Szép cimeredre méltó
S hasonlatos rá szerfelett:
A gondolatnak még csak árnya
Se hasonlítja lelkedet.
Se nem vagy te arra rászorulva,
No meg magas neked nagyon,
Mint ahogy magas lenne nekem,
Ha lovat kéne hajtanom!

Úr vagy. De nem afféle jött-ment,
Mocsokbul lett szemét pedig,
Ki ámbár lopni nem lop éppen,
De, bár csak ésszel, — dolgozik.
Biz arra törvény kéne még, hogy
Ne nőjön égbe a haraszt
És ne neveljen úri kölyköt
Minden meztlábos paraszt!

Úr vagy. És szentül azt hiszed, hogy
A teremtés központja vagy,
Hisz keringenek körülötted
Ha más nem is; — az agarak.
Ősztönszerűleg érezed, hogy
Kívül e nyurga ebeken
Hozzád méltó lényt nem mutat fel
Az egész világegyetem.

Egyszóval úr vagy, oly magasan,
S mink semmiségck, oly alatt,
Hogy szégyenébe fele útján
Elvész az ily csevelyde hang.
S nem tudod meg, hogy látva téged,
Miképpen ad köszönetet
A sorsnak az, a ki csak ilyen
Szegény parasztnak született!²⁴

Történetek a mi városunkból címen előbb egy szegény, zsellérsoron élő foltozóvargát énekel meg. Serényen talpalja a rossz cipőt. Arra számít, hogy a munkadíjból a közeledő ünnepen neki is telik majd kenyérré, dohányra. Már kész a munka, mikor beállít a cipőért a mosó-asszony sáppadt, sovány, beteg gyermeke. Zokogva mondja, hogy édesanyja kéreti vissza a cipőt, talpátlanul is, mert meghalt a huga. A pénz a temetésre kell. A varga odaadta a cipőt fizetés nélkül, nem kívánt érte munkadíjat, sőt még utolsó karéj kenyerét is a gyermek kezébe nyomta. Az ünnepet „ekkép böjtölé meg — A kis szomorú varga”.

A másik történet egy szegény parasztasszonyról, Rozálról szól. Haldokolva hozták be a városba. Ők, Móráék befogadták, „mert mind rokonok a szegények”. Rozált nem sikerült meggyógyítani. Végóráiban sem volt másra gondja, mint a tavaszi munkákra, nemsokára kikelő kicsibékre, a krumpliültetésre. Ebben a költeményében Móra a szegény paraszt munkaszeretétét, földszeretétét mutatja be.²⁵

Ez a vers előhírnöke Móra Ferenc későbbi prózában írt paraszttörténeteinek. Az *Ének a búzamezőkről* c. regénynek is, ahol szintén Rozál az öreg szüle.

Az ifjú Móra Ferenc a búzamezőt még csak kis lírai dalokban énekelte meg:

Búzaföldön járok
Egyedül,
Lelkemre sötét árny
Nehezül.
Köröskörül nincsen
Semmi zaj,
Lassú szárnyon lep meg
A vihar.

²⁴ Uo. 1901. jún. 6.

²⁵ Mindkét történet a *Félegyházi Hírlap*, 1902. febr. 23-i számában jelent meg. A Rozálról szóló elbeszélést Móra később, átdolgozott alakban, *A föld* címen *Könnyes könyv* c. verseskötetében is kiadta.

Szerelmes szívedre
 Gondolok...
 Szél támad s száll szerte
 A homok.
 S minden szürke lesz, mint
 Az avar,
 Mert a homok mindent
 Betakar,
 Betakar...²⁶

Másik hasonló, dalszerű verse :

Búzavirág növekedett a halmon,
 Búzavirágszemű az én galambom,
 Liliom homloka, meg a karja,
 Élő rózsza az a piros kis ajka.

Soká lesz, még a vadrózsza kipattan :
 Soká ég még ajakadon az ajkam.
 Soká lesz még búzavirág a rozszba :
 Soká szorítalak még a karomba!²⁷

A félegyházi határ : búzavirágos szántóföldek, homokdombok, a füzes ér, szőlőlugas, a városkörnyéki „nyomás” és „pást” (pascuum, legelő), a félegyházi „szegénysor” nincstelenjei, elsősorban a maga családjának tengődő élete jelennek meg Móra Ferenc ifjúkori költészetében. Amikor Budapestre megy egyetemi hallgatónak, fájdalmasan vesz búcsút a zúgó jegenyéktől, kis berkektől, szőlőkunyhótól, a „Roskatag ház ősz lakóitól, — Áldottlelkű emberektől”.²⁸ A főváros, büszke palotáival, tündöklő népével, a bársonyban-selyemben suhogó úri nőkkel : Móra Ferencnek idegen világ maradt. „Lerázva porát Babilonnak” — így kezezté haza a maga egyszerű környezetébe.

Móra Ferenc egész az 1920-as évek elejéig szívesen foglalkozott a lírai költéssel. Ifjúkori lírája tehát írói útvalasztása és fejlődése szempontjából az irodalomtörténet érdeklődésére tarthat számot. Kétségtől szerencsés volt az az elhatározása, hogy élete utolsó évtizedében teljesen a prózairodalom művelésére fordította tehetségét. Megindulása a lírai költészet terén azonban írói egyéniségének kibontakozása szempontjából az irodalomtörténeti érdekességnél sokkal nagyobb jelentőségű. Nemcsak „lírikus felét”, mint ifjúkori írásában mondta, hanem egész lírai lelkületét szóltattatta meg prózai munkáiban. S így lett Móra lírikus elbeszélő, azok közül való, „akik minden írásuk ablakából kikönyökölnek”.²⁹ Az ötven éves, már régen csak prózaíró Móra Ferenc is így jellemezte a maga egyéniségét : „Lírikus vagyok no, ne széptűsük a dolgokat. Különösen mióta nem írok verseket.”³⁰

A félegyházi újságnak előbb már ismertetett 1902-ben megjelent hírében olvastuk, hogy Móra Ferenc Szegedre került előtt hónapokig mint állástalan tanár élt szülővárosában. Alább közölt költeménye mély csalódottságot, elkeseredést fejez ki, mert látja, hogy a tehetség, becsületesség nem elég a mindennapi kenyér megszerzéséhez sem. Kiket vádoljon ezért? Szemrehányása volt tanáraihoz szól, akik őt nem a való életre nevelték, hanem költői vágyai kibontakozását segítették elő. A vád azonban végül is, megkapó fordulattal, tanárai nevelőmunkájára iránt érzett hálájává változik át.

Halljátok-e, öreg tanárim. : :

Halljátok-e, öreg tanárim,
 A vádat a tanítvány ajkain,
 A kihez jó még sohse volt az ég
 S ki senki ellen nem panasza még?
 Halljátok-e, hogy ép ti vagytok a
 Vádoló panaszok tárgya és oka, —
 Mintahogy a fát hálátlan gyerek
 Saját gyümölcsivel dobálja meg?

²⁶ Kesergő c. dalciklusából, III. dal. — *Félegyházi Hirlap*, 1897. május 23.

²⁷ Uo. a VI. sz. dal.

²⁸ *Bucsuzóba, Félegyházi Hirlap*, 1897. szept. 19.

²⁹ A Kisfaludy-Társaságban mondott székfoglaló beszédében. — *Daru-utcátó l. . .*, II. köt.

³⁰ *Daru-utcátó l. . .* II. köt. 78. l.

De óh, az ösvényt mért is áldanám,
Melynek virág nyílt árnyas oldalán
S tovább, tovább csalt búvös képivel,
Míg végít síró pusztá nyelte el?
S ti bölcs, tudós, tapasztalt emberek,
Akik az élet mélyit méritek,
S ösmeritek sötét hullámaidat:
Óh, szóltatok-e e r r ü l valamit?

Ti láttátok a sápadt, bús fiút,
Mikor lelkében a szent tűz kigyúlt, —
Mért nem mondtátok, jó tanáraink,
Hogy teher ez az élet útjain?
Mért nem mondtátok, hogy a toll nehéz
S előbb kifárad a szív mint a kéz,
Hogy ásó, kapa az én örököm,
Maradjak inkább a zsellér-rögön?

Mért mondtátok, hogy kert ez a világ,
Melynek még a tövise is virág,
Mért, hogy csupán a vétek nyomorú
S az érdemnek kijár a koszorú?
Mondtátok-e, hogy az élet piac,
Hol nem kelendő más, csupán a gaz,
És minden hitványsággal van tele
S a becsületnek nincs becsülete?

Mért fejtegette annyi szép beszéd
Penészes népek fényes életét,
Ha nem szólátok arrul, hogy nekünk
Rideg, hideg halálunk, életünk?
Mért fejtegette annyit ajkítok,
Lipébe, fűbe mennyi szent titok, —
Mondtátok-e, hogy mindez mit sem ér,
Ha nincsen mellé egy falat kenyér?

Mondtátok-e, hogy ez fapénz csupán
És többre mék tudatlanul, bután,
Ha kézcsókolva hátat görbítetek
S hamis nagycknak tömjént égetek?
Ó, példát erre mért nem adtatok,
Hiszen e nélkül éhen halhatok!
Ó, az lett volna csak a bölcs tanács,
Ó, akkor jutna nékem is kalács!

Mondtátok-e, hogy durva gyom, szemét
Mint irigylik az ifjú jegenyét
És félre tőle addig lepkedik,
Míg jövő örömmel útját nem szegik?
Mondtátok-e, hogy más nem boldogul,
Csak a ki lelkit adja zálogul
És hogy megéljen, úgy elsorvad ép,
Mint rothadó gyümölcs közt az ép?

Nem, nem, ti erről nem beszéltek
S azért vádollar meg ma titeket!
S azért nem lesz egyéb vágyam soha,
Az élet árja vessen bárhova,
Csak az, hogy ily vádat szórjon felém,
Akinek szívit én nevelgetém,
Valami háládatlan rossz gyerek,
Mintahogy én vádollar titeket!²¹

²¹ *Félegyházi Hírlap*, 1902. márc. 30.

Mórát az élet árja már néhány hét múlva elsodorta a szülővárosából, újságírónak Szegedre. Sohasem lett tanár. Amikor Szegedre távozása után három év múlva Félégyházán természetrajz szakos tanárra volt szükség, s hívták haza gimnáziumi tanárnak, már nem jött. A családja, anyósa ilyen törekvésének is ellene szegült.³² Szegeden találta meg azt az irodalmi környezetet, baráti társaságot, amely íróvá fejlődését elősegítette. Egyet azonban Móra Ferenc sohasem tagadott meg a szülővárosától, azt, hogy írói céljai innen származnak, írói útjának is Félégyháza szabott irányt: „nem tudok más sípot fújni, mint amit a kiskunok földjén a bölcsőmbé tettek. Magyar parasztnak születtem és mivel annak is nőttem fel, most már halálos holtomig az maradok” — írja irodalmi munkásságának alapjáról, gyökereiről.³³

A líráról Szegeden áttérhetett a prózára, irodalmának iránya azonban nem változott meg. Kifejezően írja: „A negyven éves fa már nem csavarodhat el abból az irányból, amely felé sutttyókora óta hajlította a széljárás. A szél megfordulhat, de a fa már nem változtat világtáját.”³⁴ Másról pedig hűségét a maga származásához így fejezi ki: „Engem, az alföldi parasztot éppen olyan eltérhetetlen szálak fűznek a magam eredéséhez, mint a felvidéki dzsentrit az övéhez.”³⁵

Móra Ferenc írói útja, jelleme „sutttyó” korától haláláig „semper idem”, mindig ugyanaz, változatlan maradt. Ennek fő jellemzői: bátor demokratizmusa, kritikai hangja a politikai és társadalmi visszasságokkal szemben, a szociális igazság mellett való nyílt állásfoglalása, mély humanizmusa, emberszeretete, hazaszeretete, szabadságszeretete. Ennek forrását találjuk meg már Móra ifjúkori, eddig ismeretlen, elfelejtett lírájában. Ezért érdemes feltámasztanunk, bemutatnunk Móra Ferencet, mint ifjú lírai költőt.

NACSÁDY JÓZSEF

REVICZKY ÉS A SZEGEDI NAPLÓ

Reviczky Gyula hanyattatásokkal és nélkülözésekkel teli pályája során számos hír-
lap, folyóirat szerkesztőségével került kapcsolatba. Elég csak egy pillantást vetnünk arra
a teljességre törekvő bibliográfiára, mely Komlós Aladár *Reviczky Gyula* c. kitűnő tanulmá-
nyának függelékeként jelent meg, lapcímeik légióját látjuk ott felsorakozni.¹ Az irodalom-
történetírásnak nagy nehézséget okoz ez a tény. Valóban jelentéktelen, harmadrangú, sok-
szor ma már elő sem kerithető lapok sárguló hasábjain rejtezhet nem egy, talán jelentős
Reviczky-írás, vagy ismeretlen variánsa egyik vagy másik ismert költeményének.

Külön problémát jelent az, hogy Reviczky — érthető okokból, — egy-egy már korábban
megjelent cikkét, esszéjét, költeményét több-kevesebb változtatással, hol kevesebb, hol több
idő elteltével, újra közölte különböző lapokban. Míg költeményeinek kötetei — mivel még
életében jelentek meg, — legalább szövegkritikai vonatkozásban biztos alapot nyújtanak
életműve e részének értékeléséhez, kötetben együtt soha meg nem jelent prózai műveinek
végleges szövegét még nem rögzíthette irodalomtörténetírásunk s így Reviczky sokat vitatott
filozófiájával és esztétikájával, ezeknek kialakulásával kapcsolatban még nem mondta ki
minden részletkérdésben az utolsó szót.

Ugyancsak kiegészítésre szorul még a Reviczky-kronológia is, melynek alapját Komlós
Aladár már említett könyvének a függeléke rakta le.

Ehhez a még előttünk álló munkához szeretnénk néhány adatot szolgáltatni.

Már utaltunk arra egy korábbi cikkben, hogy Reviczky több vidéki lap között, a
*Szegedi Napló*val is kapcsolatban volt.²

A lapban megjelent írásai a következők:

A magyar nők lyrája, 1878. augusztus 30.

Jogosult-e a kozmopolita költészet? 1878. november 30.

Apró dalok, (Weber *Chopint játszó betéve* és *Ha mosolygasz, mennybe nézek*),
1881. május 10.

³² L. Péter László: *Móra Ferenc ismeretlen levelei*, Szeged, 1954, Szegedi Egyet. Könyvtár kiad-
ványa, 33. sz.

³³ *Daru-utcától*... I. köt. 101. l.

³⁴ Uo. II. köt.

³⁵ Uo. II. köt. 142. l.

¹ Bp. 1955. — 153–163. l.

² *Adalékok a kozmopolita-költészet vitához*. IJK. 1956. 4. sz.

Perdita (Lelkedbe ádáz végzeted, Hídba gyújt szemed sugára, Egyedül állasz.

Ez az átkod), 1881. június 11.

A zugprókátor, 1882. január 4.

A jellemről, 1822. január 4.

Emlékezzünk régiekről, 1882. február 12.

Alkotás és rombolás, 1883. okt. 18.

*

Az írások megjelenésének időpontja valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy Reviczky a Korona-kávéház „Kerekasztal-társaság”-ának egyik tagja, Mikszáth Kálmán révén került kapcsolatba a hamarosan országosan elismert irodalmi színvonalú *Szegedi Napló*val, vagy legalábbis Mikszáth szegedi újságríróskodása hívta fel rá a figyelmét.

A felsorolt írásokról a következőket tartjuk szükségesnek megjegyezni:

1. *A magyar nők lyrája.* Ugyanez év június 2-án *A magyar nők dala* címmel jelent meg az egyik fővárosi divatlap irodalmi mellékletében, a *Hölgyek Lapjában*. Figyelemre méltó, hogy a pesti megjelenés után mintegy három hónappal Reviczky lényeges változtatásokkal küldi Szegedre a cikket.

A népszerű Tóth Kálmán feleségéről, a verselgető Majthényi Flóráról Pesten ezt írta: „...Szóval igazi költői tehetség.” Szegeden viszont: „...Mindazonáltal nem bír túl-emelkedni a középszerűsége”.

Még rosszabbul jár a Heine-epigon Vay Sándorné grófnő. A *Hölgyek Lapjában*: „Van hangja, nyelve, világnézete s így lehet hozzá szép reményeket kötni.” Szegeden: „...unalmas és egyhangú, beteges és kapkodó. Chablonverseket ír, melyekben nincs igaz érzelem s bágyadt, színtelen, blazírt sóhajocskáival hamar válik unalmassá. Jövővel nem biztathatjuk.”

Nyilvánvaló, hogy a sokszor homlokegyenest ellenkező véleményeket a *Hölgyek Lapja* szerkesztőjének számlájára és nem Reviczky rovására kell írunk. A vidéki és meghozzá illeszkéző beállítottságú lap szövegét kell ez esetben irányadónak tekintenünk.

A cikk egyébként — néhány, ugyancsak korábban írott írásával együtt — 1884-ben is megjelent Kreith *Szemléjében*³.

2. *Jogosult-e a kozmopolita költészet.* Az Arany Jánossal vitatkozó cikkről már bővebben írtunk az *Itk.*1956. 4. számában. Ott tévesen említettük az *első*, Szegeden megjelent Reviczky írásnak.

3. *Apró dalok.* E két költeményt az 1900-ban megjelent, Koroda Pál által rendezett Reviczky-kötet⁴ az *Iffjúságomtól* eltérően az *Emma* ciklus XVI—XVII. számú darabjaként közli. Az *Iffjúságomban* és a Páku Imre által összeállított 1944-es kiadásban⁵ a XVII, illetve XVIII. számot viselik. A szöveg — jelentéktelen ékezet- és központozás-eltérésektől eltekintve — azonos. Komlós Aladár i. m. bibliográfiájában (156. l.) mint először *1883. március 31-én az Ország-Világ*-ban megjelent költemény szerepel. A *Szegedi Napló* bizonyossága szerint a két költemény *korábbi!*

4. *Perdita.* A *Szegedi Napló*ban közölt költemények kézzelfogható bizonyítékok Tóth Béla állítása mellett, mely szerint a *Perdita*-versek ihletőjével ez idő tájt (1880—81-ben) ismerkedett meg a költő. Az ismert ciklus (melyet Koroda említett válogatásában összevont és I—XII-ig számozott) első hét költeményét eddig csak az *Iffjúságomból* ismertük. Adataink szerint tehát Reviczky a kötetben V—VI—VII. számmal jelölt költeményeket jóval a kötet megjelenése előtt, feltehetően közvetlenül megírásuk után közzé tette a *Szegedi Napló*ban. A ciklus összeállításánál nem ragaszkodott a szigorú időrendhez. Ezt bizonyítja a *Magány* öt *perdita*-versének sorrendje is. Az 1884 júliusában a *Magyar Salon*ban megjelent négy vers ottani sorrendjét is megváltoztatva, másodiknak közljük iktatta az 1884 márciusában az *Aradi Hirlapban* a *Perdita ciklus*hoz címmel közölt verset.

Ily módon lehetséges, hogy, bár a Szegeden megjelent verseket a kötetben a ciklus végére helyezte, ezek az időrendben *első perdita*-versek.

³ 4. szám.

⁴ Reviczky Gyula összes költeményei.

⁵ Reviczky Gyula összegyűjtött művei.

A *Szegedi Naplóban* közölt három költemény szövege nem azonos a későbbi szöveggel, számos, figyelemre méltó sorváltozatot mutat:

V. 1.	versszak	3. sor:	<i>Hiába vagy szebb, mint a többi,</i>
		4. „	<i>Az emberek közt nincs helyed.</i>
2.	„	1. „	<i>Légy buja, kéjsóvár ledér:</i>
4.	„	2. „	<i>Nem moshatod te szégyened.:</i>
VI. 3.	„	4. „	<i>Kacajba törsz ki, s nem veszed fel</i>
VII. 2.	„	1. „	<i>Idegen vagy önmagadnak,</i>
4.	„	1. „	<i>Jobban illenék tenéked,</i>
5.	„	1. „	<i>Elvinnélek, édes, onnét,</i>
		2. „	<i>S szerelemmel szeretnélek.</i>
		4. „	<i>S ne kellene szánni téged!</i>

A változatok azt bizonyítják, hogy Reviczky nemcsak a verselésen csiszolt, hanem itt-ott enyhítette is a korban szokatlan témájú versek fogalmazását.

5. *A zugprókátor*. Az elbeszélés 1875. jan. 9-én már megjelent Pesten az *Új Időkben* *Tóni bácsi a zugüggyvéd* címmel. A szegedi közlés rövidített és sok helyen stilizált változat.

6. *A jellemről*. Eredetileg ugyancsak az *Új Időkben* jelent meg, 1875 januárjában. A szegedi közlés sokkal pontosabb definíciókat használ, logikusabb okfejtést és gondosabb stílust mutat. Fejtegetéseinek a költészetre vonatkozó részét idézetekkel is alátámasztja. (Petőfi: *A csavargó*, Shakespeare: *Hamlet*, Arany: *Rendületlenül*.)

7. *Emlékezzünk régiékről*. Előzőleg a *Figyelőben* írt a témáról *A múlt költészete* címmel (1874. december 6). A szegedi szöveg gondosabban fogalmazott, néhol rövidített, máshol toldott. Jellemző, hogy egyhelyütt Arany *Vojtindájából* is idéz nézeteinek igazolására. Egyébként 1884. január 16-án az *Aradi Hírlapban* is közölte jelenték-telen korrekciókkal.

8. *Alkotás és rombolás*. A szegedi árvíz utáni újjáépítés ünnepélyes befejezése alkalmából *A feltámadt Szeged* címmel emléklap jelent meg a szegedi Endrényi Lajos és Társa kiadásában. A *Szegedi Napló* ebből közli mutatóban Jókai, Bartók Lajos, Pósa Lajos, Mikszáth Kálmán stb. emléksoraival együtt Reviczky hatsoros versét, melyet később — változatlan szöveggel — *Szeged* címmel tartalmaznak a gyűjteményes Reviczky-kötetek.⁶

A *Szegedi Naplóban* talált Reviczky írások közül *A zugprókátor* és *A jellemről*, valamint az *A múlt költészete* szerepel Paku Imre válogatásában. Arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy *esetleges újabb válogatás, illetve kritikai kiadás ez írásoknak szegedi, illetve az Aradi Hírlapban megjelent változatát kell, hogy tartalmazza, mint a szerző életében, saját korrekciójával megjelent végleges szövegeket.*

Reviczky 1883 után nem küldött sem verset, sem prózai írást a *Szegedi Napló*nak. Ennek oka feltehetően az, hogy egy ideig az *Aradi Hírlapban* kap vidéken fórumot, majd az *Iffjúságnak* és az *Apai örökség* megjelenése után — ha korlátozott mértékben is — bizonyosfokú elismertetésben van része a fővárosi írói körök részéről s nem szorul annyira rá a vidéki lapok nyújtotta publikációs lehetőségekre, melyekkel eddig sem élt túlságosan sűrűn. (Elvétve küld még néhány verset pl. *Az Arad és Vidékének*.)

Szegedi kapcsolatai sem szakadtak meg véglegesen. Így 1887-ben komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy Szegedre jön újságírónak. Ekkor személyesen is Szegedre utazott és tárgyalt a szerkesztőkkel és kiadókkal. „De — írja a *Szegedi Híradó* Reviczky halálakor egy nekrológiájában — sajnos e lap nem nyújthatott neki sem a költőhöz méltó foglalkozást, sem ezt megillető díjazást, s így a költő vágya nem teljesülhetett.”⁷

⁶ Uo. 177. l.

⁷ *Szegedi Híradó*. 1889. júl. 13. 5. l.

DAYKA GÁBOR NÉMET NYELVŰ PRÉDIKÁCIÓJA A TOLERANCIÁRÓL

1. Kazinczy Ferenc Dayka Gábor versei elé 1813-ban írt életrajzban többek között ezt mondja a költő egri tartózkodásáról: „Egyik gyakorlások az vala a’ Kis—Papoknak; hogy a’ magok által készített és elébb vizsgálat alá bocsátott Prédikáziókat köz helyen elmondják. Dayka, ki már azelőtt prédikála magyar nyelven, most (Júl. 1791.) egy német szent-beszédet monda-el a’ Serviták’ Templomában”. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy Szaicz Leó, a felvilágosodásellenes és vakbuzgó szerveza szerzetes, Daykát felettes egyházi hatóságánál e prédikációjáért feljelentette. Dayka állításait nem volt hajlandó visszavonni, hanem inkább kilépett az egyházi rendből.

Irodalomtörténészeink Daykával kapcsolatban azóta folyton hivatkoznak erre az esetre, bár magát a beszédet nem ismerték. Sőt Négyesy László tudni vélte, hogy Dayka a beszédet 1791. július 2-án mondta el (Pallas Lexikon V, 74). Lőkös István egri tanár az egri érseki levéltárban most megtalálta Dayka e prédikációjának eredeti fogalmazványát (levéltári jelzete: BB. 66), amely eddig lappangott. Az ő szíveségéből az alábbiakban közlöm a prédikáció teljes szövegét. A szöveget az eredeti alapján Baraczka Istvánnal olvastam össze, akinek segítségét e helyen is köszönöm. A három, egyenként 43×26 cm nagyságú levél egyikének üres külzetére írták rá a Dayka ellen lefolytatott fegyelmi vizsgálat eredményét, amely szerint Dayka nem lépett ki, hanem k i t e t t é k a papneveldeből. E feljegyzés alatt ónnal (ceruzával?) írt közel egykorú kiegészítés szerint ez 1791. július 19-én történt.

2. A külzet szövege:

Originalis Sermo

per Alumnum Gabrielem Dajka apud Patres Servitas Agrienses Anno 1791 pro concione dictus, cujus censura e Mandato Suae Excellentiae Domino Canonico Jajer commissa, dum in Consistorio perlecta esset, accedente etiam nonnullorum informatione quoad alias ejusdem Alumni qualitates Statui Ecclesiastico minus convenientes, consultius judicatum est, ut e Seminario dimittatur idem Dajka.

3. A prédikáció szalkás gótikus betűkkel, lendületes fogalmazással íródott. Dayka írása nem tartozik a könnyen olvashatók közé, annál is inkább, mert a fogalmazás lendületében sok betűt elnagyol, sőt nem egyszer ki is hagy. (A kipótolt betűket kurziváltam). Áthúzásai, amelyeket szögletes zárójelbe tettem, stilizálásának módjára engednek következtetni. Eddig is tudtuk, hogy Dayka németül is verselt (Czeizel János; EPhK. 1903, 716), ebből az írásból látjuk, hogy kitűnően fogalmazott németül. A prédikációt Lőkös István dolgozza majd fel.

A prédikáció szövege a következő:

Ich habe noch andere Schafe, die nicht aus diesem Schafstalle sind¹

Die Pharisäer, die eine der vornemsten Secten der Juden ausmachten, eingenomen für leere Cerimonien, stolz auf ihre eingebildete Heiligkeit, verachteten andere Religionsgenossen, wollten alle andere Nationen von ewiger Seligkeit ausgeschlossen wissen. Sie verachteten jederman, der sich nicht nach ihren Grundsätzen schmiegen wollte². — Nur für Juden war nach ihrer Meynung der Himmel erschaffen, nur [das] dem³ auserwähltn Volke [kam das] hatte Anspruch auf die Wohnung der Seligen. — Die Unzählige Menge von [Heyden] Menschen, die [anderst] sich von Ihnen in religiösen Grundsätzen unterschieden, sollte der ewigen Verdammniß unterworfen [se] werden, und den unbeträchtlichen Theil der Menschheit (!), den das Jüdische Volk machte, zu beglückseligen. — Unser liebevolltester Seligmacher, um [die] den heuchlerischen Juden dieß menschenfeindliche Vorurtheil zu benehmen, belehrete die Pharisäer: Er sey nicht nur wegen der Jüdischen Nation auf der Welt aufgetreten, er habe noch andere Schafe, die nicht aus diesem Schafstalle sind, und dieselben müsst [ich] er herführen⁴. — Das Himmelreich wäre auch für andere Völker bestimmt, die der Jüdischen Religion nicht zugethan waren. — Wir sahen seine Weissagung erfüllt — [haufenweise be] die Heyden haufenweise bekehrt, bekanten sich zur [Xristlichen Religion] seiner Lehre, Seine Religion [ver] breitete sich [in die weite Welt] unter alle Völker, an allen Gegnden aus

¹ János 10., 16.

² Az egész mondat a lapszélre írva.

³ Az első állítmány útházása utdn a das a heyses.

⁴ János 10., 16.

— sie hörten seine Stimme, wie die Schrift sich ausdrückt : und es ist eine Heerde und ein Hirt geworden⁵. Auf alle Menschen erstreckte sich die Liebe unsers Heilandes, alle sollten der Glückseligkeit genießen können, welche aus genauer Beobachtung seiner reinsten Sittep Lehre den Menschen zufließet!⁶. Die stärksten Beweggründe zur wechselseitigen Duldsamkeit verschiedener Religionsgenossen — zur liebevoller (!) Verträglichkeit [Men] unter uns, Menschen von fremden Religionsparteyen, Beweggründe, die die neidischen Pharisäer gewiß auf andere Gedanken gebracht hätten, [wen] hätten sie selbe zu Herzen geführt [hätten] im vollendeten Wohl der Menschheit. Die traurigen Zeiten, wo [Christen Menschen wider Christen gleichsam⁷ ins Feld zogen, wo] wo (!) der Verfolgungsgeist solche Gesinnungen den verirrt Sterblichen einflößte, sind schon verstrichen — man gewöhnte sich schon, durch tausend Erfahrungen belehret, fremde Religionsgenossen leyden zu können, man sah es ein, daß Unduldsamkeit nur dazu gemacht ist, die Wohlfahrt der Gesellschaft, die Selenruhe der Menschen zu zerstören ; man begreift es, die Verfolgung der religiös Parteyen sey das ungeschickteste Mittel Irrthümer auszurotten. Ewige Ruhe schwebt über die heiligen Gräbster der menschenfreundlichen Fürsten, die die große Werk der allgemeinen Versöhnung der Menschen angefangen haben und dankbare Thränen preßn aus jedes Menschenfreundes Augn für ihre wohlthätige Bemühung um das Wohl der Sterblichen. Itzt haben wir die frohesten Aussichten in die Zukunft, wo Menschenliebe, Wohlthätigkeit, reine Sitten, untadelhafter Wandel werden die Waffen der Katholiken seyn, mit den Sie über die Feinde der seligmachenden Religion siegen werden. — Wie glücklich soll ich mich schätzen theureste Freunde und Freundinnen, daß mir die Mühe erspart wird, über die Nothwendigkeit der Duldsamkeit zu reden. Nur befürchte ich, diese himmlische Tugend möchte bey einigen eine üble Richtung bekommen. Ich werde Euch also die Duldsamkeit in ihrer ganzen Ausdehnung vor die Augen legen. Ich werde mit euch von den Beschaffenheiten derselben sprechen, dan die Beweggründe zu selber anführen, nicht um Euch von einer Wahrheit zu überweisen, die ohnehin Sonnenklar ist⁸, ohnehin schon längst eurem wohlwollenden Herzen eingepägt ist, [Wie die Duldung beschaffen seye] sondern um eure Gemüther zur Befolgung dieser Heiligen Pflicht, [von andern] die nie genug empfohlen werden kann, desto mehr anzuflammen. Wie die Toleranz, die Duldung beschaffen seyn soll, hievon im 1-ten Theile, was für Beweggründe uns zur Duldung antreiben mögen, dieß werde Ich im 2-ten Theile ausführen. Wenn euch⁹ das Wohl eurer Mitmenschen am Herzen liegt, [wenn die ma] wenn der Stoff [die] wichtig genug ist, der die [Seligkeit der Menschen angeht] Beglückung der Menschheit zum Zwecke hat, so [f] vernehmt mich, Theurreste mit Aufmerksamkeit.

1. Theil¹⁰

1. Die Duldung, von der hier die Rede ist, bezieht sich auf die Religion. Sie besteht darin, daß man Menschen von verschiedenen Religionsgrundsätzen, sie mögen wie immer beschaffen seyn, derowegen keineswegs hassen, [sondern] sie vielmehr bemitleyden, [gegen Sie] und eine Thätige Liebe gegen Sie bezeige. — Hieraus ist es leicht abzunehmen, wie der wahre Duldungsgeist beschaffen seyn soll : Er muß allgemein friedfertig und thätig seyn. Der [erste] letzte Grund der Duldsamkeit ist die Menschenliebe, diese soll sich auf die ganze Menschheit erstrecken. Liebe deinen Nächsten, das heißt deinen Mitmenschen, wie dich selbst, ist der Ausspruch der Schrift¹¹. Wer sind unsere Mitmenschen ? Alle, auf diesem Erdboden mit Vernunft begabte Geschöpfe, alle die der Seligkeit empfänglich sind. Als man unserm [L] liebevollen Heyland die Frage vorlegte: Wer ist unser Nächster, so erzählte er seinen Gegnern die rührende Geschichte vom mitleydigen Samaritaner¹² und dehnte den Sinn dieses Wortes auf alle Menschen, ohne Ausnahme aus ! Wir rühmen uns seine Religion zu bekennen, wir nenen uns Anhänger seiner himlischen Lehren, wir sollen also (!) menschenfreundlichen Beyspieln folgen ; wir sollen unseren liebeswürdigen Lehrer nachahmen. — Die Liebe, welche durch Sympathie bestimt [wird], durch Reitze des Gegenstandes bewirkt wird, ist zwar eine gesetzmäßige Liebe, wen (!) sie in ihren gehörigen Schranken bleibet, wen (!) sie in Leidenschaft nicht aus[ge]artet, aber zu einer tugndhaften, zur [wird]. Liebe wird, weit mehr erfordert, Sie muß sich¹³ [auf] in der Religion münden, sie muß durch höhere Grundsätze hervorge-

⁵ János 10., 16.

⁶ welche... zufließet aldhúzva.

⁷ Az eredetiben: glcischam.

⁸ Az 1. lap vége.

⁹ ich ájavitva.

¹⁰ Aldhúzva.

¹¹ Mátké 22., 39., Márk 12., 31., Luk. 10., 28., Róm. 13., 9., Gal. 5., 15., Jak. 2., 8.

¹² Luk. 10., 29–37.

¹³ A következő szó áthúzása által felesteleges.

bracht werden. Wenn ihr nur die liebet, die euch lieben, [w] die euch Wohlthaten erweisen, so habt ihr kein Verdienst, das thun ja auch die Hey[land]den, spricht der Heiland der Welt.¹⁴ Die nämliche Bewandniß hat er auch mit der Duldung. — Dulden wir nur diejenigen, die uns durch wechselseitige Liebe, durch ihre Wohlthaten eingenommen haben, so [gründet] beruht, dencket unsere Duldung auf bloße Eigenliebe, auf [bloßen] unsren Eigennutz. — Dulden aus Liebe gegen Gott, aus [allgemeiner]reiner Menschenliebe, aus allgemeinem Wohlwollen, daß ist eine tugndhafte Handlung, das eine verdinstvolle Toleranz — sich mit Einer Religionspartey verteidigen, weil sie sich zu unserm System mehr nähert, Juden, Mahumedaner, Heyden verfolgen, weil [s] ihre religiöse Verfassung von der Catholischen Lehre weit mehr entfernt ist, das heißt die [seligmachende] liebevolle Religion verkenen, das heißt nach unserm Eigensinn handeln. — Wo hat es der Weltbeglückende Heyland geboten, die Abtrünnigen, die Heyden, mit einem Wort, die Nichtchristen zu hassen? Mit gleicher Liebe soll man das ganze Menschengeschlecht umfassen, daß ist die Lehre des Christenthums. Die [Liebe] Menschenliebe geudet die wechselseitige Duldsamkeit zwischen unterschiednen Religionsgenossen, also der Duldungsgeist, gleichwie die Liebe, muß sich auf das ganze Menschengeschlecht [it] erstrecken.

2. Die [Dul] 2-te Eigenschaft der Duldung ist die Friedfertigkeit. Der Zweck der Duldung ist die Einigkeit der Gemüther und die redliche Vereinigung [der] verschiedener [Glau] Religionssystemen. Die[ser große Zweck] Erreichung dieses großen Zweckes setzt Ueberzeugung voraus, die menschliche Seele ist mit Freyheit begabt. [Sie ma] Ihr sind die Fessel der Nothwendigkeit unausstehlich. Der Wille folgt überall den Hinsichten des Verstandes, und wird durch die Vernunft gelenkt. Will man Nichtkatolicken von der Wahrheit unsrer Religion überweisen, so ziehe man nicht mit Ungestüme auf Sie los, so ¹⁵[bemühe man sich, daß] so lasse man die groben Streitigkeiten fahren, die so lange zwischn den Gläubigen und Nicht Catholicken herscheten, und die reuvollsten Folgen nach sich gezogen haben. — Dabey ungestüme Streiffereyen sind nur dazu aufgelegt, die Ruhe des Gewissens, die wechselseitige Liebe zu hemmen.¹⁶

Niemand sieht gern seine Unvollkommenheiten, niemand will eines Irrthums überführt werden. Eigene Einsichten, selbst verschafte ¹⁷ Ueberzeugung sind die abgezweckten Mittel [unsre] die Irrenden auf den rechten Weg zu bringen. — Der Protestant, der Jude, der Mahumedaner, mit einem Worte, der Nicht Catholik und nicht Christ glaubt von seiner Religion überzeugt zu seyn, er hält sich fest an die Lehre seiner Kirche, er findet in ihr Trost in Widerwärtigkeiten, er hofft der (!) glücklichen Uebergang in ein besseres Leben, [er beru] seine Grundsätze sind hinlänglich, wie er vorgiebt, ihn zu beruhigen. — Wenn uns nur so oft mislungne Versuche recht belehren, daß die Bekerung der Menschen uns nicht immer zu gebothe (!) steht, daß die Ausführung dieses großen Werkes dem Vorhaben selten entspricht, aber da die Sache sich wirklich so verhält, warum sollte man ihre Zufriedenheit¹⁸ durch misverstandnen Eifer zu zerstören suchen? Warum ergreift man nicht die sichereren Mittel zur Vereinigung [der] getrennte[n]r Denckungsarten. — Endlich, wiederhole ich es, was schon so oft ist gesagt worden, daß die ächte Duldung nur auf reine (!) Liebe beruhen kann, die Liebe aber ist geduldig, eingezogen, sie [duld] ist mit allen verträglich, sie [sch] beeinträchtigt niemanden, sie duldet alles, wie der Heilige Paulus spricht¹⁹.

3. Die 3-te Eigenschaft der Duldung ist die Thätigkeit. Saget mir, theuerste Freunde und Freundinnen, wäre das eine [thätige] wahre Liebe, die zwar [keinem] niemandm ein Schadn zufüget, die keinen Menschen beleydiget, [ab] die [aber] an dem Unglücke ihrer Mitmenschen keinen schadenfrohen Antheil nimmt — aber die zugleich auch das Wohl der Sterblichn mit kaltem Blute sieht, die zum allgemeinen Beßten der Menschen nichts beyträgt, die andern ihre Wohlthaten entziehet, der es gleichviel ist, ob [sich] ihre Mitmenschen Seligkeit genießen oder in Unglück verschmachten? Das heiße eine chimärische Liebe. Man liebe seinen Mitmenschen, wie sich selbst, saget die Schrift²¹, die Eigenliebe ist die Triebfeder unsrer Handlungen, die zur Erhaltung unsrer Selbst, zu[r] unsrer Glückseligkeit abzwecken, die [Nächsteliebe] Menschenliebe soll uns antreiben [uns] unsre Kräfte und Fähigkeiten zur Beförderung der algemeinen Wohlfahrt anzuwenden. Die [dulden] Seele der Duldung ist die Menschenliebe, ohne Liebe ist sie ein leerer Name, ein Wort ohne Bedeutung. Sie muß die Glückseligkeit der Menschen zur Absicht haben. Sie muß an Glück und Unglück fremder Glaubnsgenossen ein menschnfreundlichn Antheil nehmen. Sie muß das wohlthätige Bestreben äußern, selbe glücklich zu machen, mit einem Wort, sie muß

¹⁴ Mté 5., 46., 48.

¹⁵ Felesleges szó.

¹⁶ A 2. lap vége.

¹⁷ Az utóbbi két szó aláhúzva.

¹⁸ Aláhúzva.

¹⁹ Kor. 13., 4–7.

sich in jeder Lage, in allen Umständen thätig bezeigen. Ein vortreffliches Gemälde [hat uns Lucas] der thätigen Duldung weiset uns der Heilige Lucas auf²⁰. Die Juden und Samaritaner waren verschwörte Feinde untereinander. — [Wie] Ein Jude, der ging von Jerusalem nach Jericho hinab, fiel unter die Mörder, ausgezogen und födlich verwunden lag er da unter grausamen Schmerzen, [und] der Tod wartete seiner. Ein Samaritaner, der zufälliger Weise dadurch reisete, betroffen durch [die] den rührenden Anblick seines unseligen Mitmenschen, ging hinzu, verband ihm seine Wunden, goß Oel und Wein darein. — Als er zu sich kam und einige Kräfte fühlte, setzte er ihn auf sein Thier, führte in die Herberge und pflegt seiner Gesundheit. Den Tag darauf besuchte er seinen armen Nächsten wider, bezahlte dem Wirth die Unkosten [er tru] und trug ihm seine Weitere Pflege auf, bis er völlig genesen wird, versprach alles zu erstatten, was der darüber aufgewandt eben wird. Sehst meine Liebn, so großmüthig war der Samaritaner gegen sein erklärten Feind, gegen den Juden. Er fragte es nicht, ob sein Mitmensch ein Jud, ob er ein fremder Religionsgenosse sey. — [So soll unsere Duldung beschaffen] seyn.²¹ Thätige Liebe soll unsere Duldung beseelen, wenn wir auf dem Wege der Tugend Verdinste zur Seligkeit sammeln wollen.

2. Theil.

[Die] Itzt wollen wir die Beweggründe beherzigen, die uns zur wechselseitigen Duldung [ve] treiben sollen. Es giebt denn recht viele, die vornemsten werde ich nur anführen. Ein jeder Mensch ist ein Ebenbild Gottes, er mag ein Heyde, ein Jude, ein Protestant und wer immer seyn, den ein Jeder Mensch ist mit Vernunft, mit Willen begabt, ein jeder ist mit den eüserlichen (!) Anlagen, Fähigkeiten und Kräften ausgerüstet, ein jeder [hat] fühlt die Bestimmung, glückselig zu werden.²²

Ein jeder ist der Glückseligkeit fähig; durch aufgeklärte Vernunft, durch freyn, in eigentlichm Verstande freyen Willen, durch Hang zur Glückseligkeit, durch gesetzmäßiges Bestreben, sie zu erlangen, nähern wir uns der Gottheit. Hierein besteht das Ebenbild Gottes. Verachten wir unsre Mitmenschen, weil ihre Denkungsart mit der unsrigen nicht übereinkömmt? Lieben wir sie nicht, weil sie nach andern Grundsätzen handeln, so verschmähen wir das Ebenbild Gottes — so [machen] thun wir einen Eingriff in die Rechte [Go] des Schöpfers. —

Gott, der allwissende Gott, weiß es doch am besten, daß unsre Religion die seligmachende sey, daß fremde Religionsgenossen in ihren Glaubensgrundsätzen von uns abgehen, er [sieht], der Herzenforscher sieht es, was die Wohlfart der Menschheit befördert, was selbe ins Unglück stürzt. — Er [will alle], der wohlwollende Allvater will alle selig machen — und er — der Barmherzige Herscher — er sieht doch mit mitleydsvolln Blickn von seinem Heiligthum auf die Menschenöhne herab, die sich von seiner Religion unglücklicher Weise getrennt haben. — Er duldet auf seinem Erdboden die zahlreichen Spaltungen der Christen — die Abgötterey der Heyden — den Aberglauben der Mahumedaner. — Folgen wir dem liebevollen Beyspiele unsrer [Allw] gütigen Natur [nach], und [überla] verlassen wir uns auf seine [allweise], durch Güte gelenkte allweissn Fürscheidung. Ein Uebel ist auf der Welt, das Er nicht nur aus den besten Absichten zuläßt.

[Sind alle Menschen im Stande die Wahrheitt in der Reli].

Die meisten unsrer nicht Catholischen Brüder haben ihre Irrthümer durch eine unselige Erbschaft erhalten. Sie hörtn von Jugend auf von ihren Eltern, Lehrern und Erziehern keine andre Grundsätze, als welche sie Ihrer Irthümer nur immer stärker befestiget haben. Und es kömmt doch das meiste darauf an, was man für eine Richtung in der fallenden Kindheit bekommen habe, was man in der aufkeimenden Jugend für Grundsätze seim Gmüthe eingepägt habe. Die Jugend ist einem Wachse gleich, das [es geschmeidig weicht und die] der Hand des Künstlers geschmeidig weicht und die einmal angeno[h]mene Figur fort behält: Sind sie etwa Schuld daran, daß Sie die Fürscheidung von nicht Catholischen Eltern abstammen, von angesteckten Lehren hat unterrichten [von] werden laßen? Lange Zeit und großer Fleiß ist vonnöthen, [G] ihm Gmüthe die schon eigenthümliche Richtung zu benehmen.²³

Der Glaube ist eine Gnade Gottes, Theureste, wie uns unsre Religion lehret. Wollen wir uns wider Gott empören? Wollen wir mit seinen allweissn Rathschlüssen unzufrieden seyn? Und das thun wir, meine Lieben, wenn wir unsren abtrönnigen¹⁷ Brüdern mit Verachtung, mit Haß, mit Verfolgung begegnen. [Ist]²⁴ aus tiefer Erfuchrt (*sic!*) blickn wir in das dunkle

²⁰ Luk. 10., 30–37.

²¹ Felesleges szó.

²² A 3. lap vége.

²³ Ezután következik 21 sorronnal innal irt szöveg, amelyből ma már csak egyes szavak olvashatók ki. A 4. lap vége.

²⁴ Még három szó az olvashatatlanságig törölve.

[das Gehe ver] und verborgne Geheimniß des allgütigen Vaters hineind, die uns [erst] nur dann erst kán aufgelöst werden, wenn wir von den Fesseln des Leibes befrejet, von der [wichtig]n trostvollen Wahrheit erschaulich überzeugt werden, daß alle seine Absichtn richtig zum Wohl der Menschheit abgezielt haben.

Diese Beweggründe sollen in unsrem Herzen den feindselign Haß tilgen, [mit] der rauhe enthusiastische Eiferer zur Verfolgung ihrer unglücklichn Mitmenschen so gwalltig hingerrissen hat. — Ist das ein menschenfreundliches Betragen? heist das nach dem Geiste des Christnthums — des auf der Liebe gegründetn Christenthums handeln? O arme Liebe! daß die traurige Erinnerung an [dies] unmenschliche[n]s Zeit[w]alter inn im (*sic!*) unsrer Sele wache würde. — Die schwarze Schlagne (*sic!*) sie wird der Vergessenheit über das Glückselige Verfahren übel gestimter Religions[eiferer] gegen die unschuldig irrenden Seelen, die das bedauerliche Opfer ihrer unersättlicher (!) Rache geworden sind — denket ihr euch in die Lage der Unglücklichen hinein, setzt den Fall, euch hätten Nicht katholische Eltern das Leben geschenkt, ihr hättet irrige Grundsätze von angesteckten Meistern ererbet, euer Volkslehrer wäre ein Mann von falscher Religion, von verführter Denkungsart gewesen, würdet ihr wohl itzt der großen Wohlthat genießen, der ihr euch in der seligmachndn Religion freuet? [Die meisten Sie] Ihr würdet die in euren Jugendjahren angewöhnte Richtung wahrscheinlich be[b]ybehalten, ihr würdet euch an euren falschen Lehren eben so fest gehalten [als es] haben. — In diese[r] Lage versetzt, was wüschet ihr von euren Mitmenschen? Wechselseitige Liebe, menschenfreundliche Duldsamkeit, wohlthätige Bmühung um eure Wohlfahrt, fridfertiges Betragen — Theureste Brüder und Schwester! [Der liebevolle Heyland] Es ist [der] ein Ausspruch unsres liebwillen Heylandes: Was [d] man nicht will, daß es andere ihm es thäten, das thu man [niemandem] anderm nicht.²⁵ — Wollet ihr diese himlische Vorschrift in Erfüllung bringen? Die Liebe, die uneignnüzige Liebe soll euren Duldungsgeist [lenk] lenken. Die Liebe sey die Richtschnur eures Betragens gegen fremde Glaubensgnossen — Eure Duldung soll alle Ungläubigen ohne Ausnahme umfassen — [nicht durch große Sympathie — nicht] ein²¹ überall ein fridfertigs Verfahren äußern und sie in jeder Lage, in allen Umständen thätig bezeigen. — Die Würde des Menschen, Gottes gütige Nachsicht, [un] die Unglückliche Lage der [Nicht Catol] verirrtten Sterblichen, [die] Erziehungsvorurtheile, fast unübersteigliche Hindernisse — Gottes erfuchrtsvolle (!) Rathschlüsse — daß ist, was die Gläubigen zur tätigen Toleranz anzufeuern vermögend ist — fest dann können wir es mit Zuversicht hoffen, daß der gerechte Wunsch: Es mögn eine Herde und ein Hirt seyn, einst zur wahrn Herzenfreuden der menschenfreundlichen Katholiken pünktlich erfüllet wird.²⁶

²⁵ Máté 7., 12.

²⁶ Az 5. lap vége. A 6. l. ap üres

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY EGY ÚJ KÍSÉRLETE

Megjegyzések Hatvany Lajos *Igy élt Petőfi* c. könyvéről. (1–5. kötet, Bp. 1955–1957, Akadémiai Kiadó.)

Az eddig napvilágot látott ismertetések szerzői¹ mind egyetértenek abban, hogy Hatvany Lajos egy részleteiben talán kifogásolható, de egészében igen nagy jelentőségű, a Petőfi-kutatás „standard” kézikönyvei közé számítható művel gazdagította tudományos irodalmunkat. Kiemelik anyagának roppant bőségét, megfigyeléseinek, elemzéseinek finomságát és szellemességét, szemléletének antikonzervatívizmusát. Ha ezeket az ismertetéseket némely vonatkozásban elhibáztottnak vagy hiányosaknak találjuk is, végső értékelésüket el kell fogadnunk: az *Igy élt Petőfi* valóban rendkívüli teljesítmény, s mind az irodalomtörténet, mind maga a szerző joggal várhatja el, hogy a művet alapos, szigorú bírálatban részesítsék. Egy ilyen szándékú recenzió már készül az Irodalomtörténeti Intézetben, s várható nagy terjedelme miatt több részletben, előreláthatólag 1961 folyamán jelenik meg.

Nem akarván e bírálat elébe vágni, ezáltal csak azokkal a figyelemre méltó tanulságokkal foglalkozunk, amelyeket az *Igy élt Petőfi mint újszerű kiadványtípus* kínál. Eltúlozni sem kívánjuk azonban e kérdések jelentőségét, felvetésüket elsősorban irodalomtörténetírásunk jelenlegi helyzetében tartjuk időszerűnek. Véleményünk szerint az eddigi bírálatok fent jelzett fogyatkozásai éppen a kiadványtípus kérdésének tisztázatlanságából fakadtak. Ennek mélyebben fekvő oka az, hogy ilyen szempontok egész irodalomtörténeti és kritikai irodalmunkban ritkán merülnek fel. Pedig a különféle hagyományos irodalomtörténeti kiadványtípusok nem véletlenül alakultak ki: meghatározott igények hozták létre őket. Nem pusztán formális kérdéssről van tehát szó, hanem bizonyos tudományos igény kielégítésének, a szóban forgó mű funkciójá-

nak kérdéséről. Ennek megvizsgálása nem egyszer nagyon indokolt lehet, s véleményünk szerint Hatvany könyve esetében is hasznos tanulságokat ígér.

Aki először lapozza végig ezt az érdekes munkát, joggal tűnődhet el azon, hogy tulajdonképpen minek is tekintse: a szövegközlések forráskiadványra utalnak, saját jegyzeteiben Hatvany a Petőfi-életrajz számos problémájának megoldását kísérli meg, a szövegek elrendezése, a jegyzetek stílusa, a fejezetek címadása stb. pedig a könyv olvasmány-jellegéről tanúskodik.

Abból kell kiindulnunk, hogy a kiadvány két, fejezetenként elkülönített, de tartalmilag szorosan összefüggő részre tagolódik: az összterjedelemnek közel 2/3 részét kitevő szöveggűjteményre és a fejezetről-fejezetre hozzáfűzött ún. „summálások”-ra. Ez utóbbiakat a legáltalánosabb meghatározással afféle életrajzi jegyzeteknek nevezhetnénk, bár sok egyéb, nem közvetlenül biográfiai vonatkozású (esztétikai, művészettörténeti stb.) kérdéssről is esik itt szó. Ezeket a rendkívül érdekes, sok új gondolatot tartalmazó, szellemesen megírt jegyzeteket azonban nehéz volna önállóan elképzelni: zömükben a szövegekből adódó tanulságokat vonják le, ellentmondásaira keresnek magyarázatot. Keletkezésüket is voltaképpen ennek a törekvésnek köszönhetik. Hatvany így ír kiadványa bevezetésében: „Most még csak az a feladat várt rám, hogy mivel Petőfi életének tanúi minduntalan ellentmondottak egymásnak, a feleselő papírok közt igazságot tegyek. Ez az, amit az egyes tanúvallomásokot követő summálásban meg is kíséreltem.” (I: 18.º) A „summálások”-ból nem bontakozik ki a költő külső-belső fejlődésének, hányatott életútjának és költői pályájának valamilyen összefüggő, töretlen rajza: részletesebben kidolgozott, széles tör-

¹ Pl. Lukácsy Sándor, *Népművelés* 1957. okt., 40. l.; Sötér István, *Magyar Nemzet* 1957. szept.; Kárpáti Aurél, *Élet és Irodalom* 1957. dec. 21.; Pándi Pál, *Magyar Tudomány* 1958. 3. sz.

² A kiadványra itt és a továbbiakban a pusztá kötet- és lapszámadattal hivatkozunk.

téneti-politikai keretbe ágyazott kérdések, színes portrék pár soros „eszmeccsírakkal”, odavetett ötletekkel váltakoznak. Szopor-kázó gondolatbőség, — a teljesség, folyamatosság igénye nélkül. Nem életrajz, hanem tanácsok és előmunkálatok a fáradságos munkával összegyűjtött és publikált nyersanyag feldolgozásához. Egy monumentális épület gondosan lerakott építőanyaga, farragott terméskövekkel és oszlopokkal: itt-ott már egyes falrészletek is készen állnak. Hatvány munkája nem a biográfia valamilyen különleges változatát képviseli; olyan kiadvány, mely szövegközlései, és hozzájuk kapcsolódó gazdag jegyzetanyaga, észrevételei, iránymutatásai révén a tudományos Petőfi-életrajz megírásának nélkülözhetetlen segédeszköze lesz: magas „hatásfokú” irodalomtörténeti szöveggyűjtemény.

De éppen ezért hibát követnénk el akkor is, ha az *Igy élt Petőfi*-nek — tudományos jellege rovására — olvasmányos, népszerű voltát hangsúlyoznánk egyoldalúan, hogy ezáltal mintegy kivonhassuk a szakszerű tudományos bírálat illetékessége alól. Elismerve azt, hogy Hatvány munkája a népművelésben, az oktatásban is jó szolgálatokat tehet, s hogy a kutatók és a közvetlenül érdekelték szűk körén kívül is nagy érdeklődésnek örvend (az Akadémia Kiadótól nyert értesülésünk szerint a 3000 példányban megjelent mű öt kötetéből három már teljesen elfogyott), ezzel a felfogással szembe kell szállnunk: a szövegrész viszonylagos teljessége, a nem egyszer szórszalhasogatóan aprólékos (de tudományos szempontból ilyenkor sem érdektelen) lapalji jegyzetek és summálások, a névmutató stb. nyilvánvalóvá teszik a kiadvány tudományos jellegét; a szerző is kétségkívül ilyennek zánta és ilyennek tekinti. A Petőfi-kutatásnak szüksége van az *Igy élt Petőfi* kötetiben közzétett anyagra s élni kíván (már élt is) az általuk nyújtott egyéb előnyökkel is.

Egyetérthetünk tehát abban, hogy irodalomtörténetírásunk Hatvány Lajos könyvében egy új, hasznos *segédeszközzel* gazdagodott. Ebből természetesen nem következik a kiadvány valamiféle lebecsülése, ellenkezőleg: megjelenése már magában véve is jelentős eseménye nemcsak a Petőfi-kutatásnak, hanem egész, segédkönyvekben oly szegény irodalomtörténeti irodalmunknak. Az irodalomtörténeti kutatómunka hatalmas arányú fellendülése, melyet a felszabadulás óta s kivált az utóbbi néhány évben tapasztalhatunk, egyre sürgetőbbé veti fel tudományos segédkönyveink kérdését.

A különféle segédkönyvek megrövidítik a tudományos kutatás útját, meggyorsítják fejlődését. Különös jelentőségük van számunkra ma, amikor az adat- és anyaggyűjtő munkálatokat még mindig olyan jelentős

arányban kell kutatási programunkba iktatnunk. Sőtér István 1958. szept. 27-én, az Akadémia nagygyűlésén tartott osztálytitkári beszámolójában nyomatékosan rámutatott arra, hogy a magyar irodalomtudománynak, az évtizedes mulasztások miatt, még ezután kell olyan alapvető szövegkiadási, adatközlő jellegű munkákat is elvégeznie, amelyeken nemcsak a nagy nyugati nemzetek, hanem egyes közép-európai szomszédaink irodalomtörténeti kutatása is túljutott már. Éppen azért alig lehet eléggé hangsúlyoznunk a segédkönyvek, különösen a szövegkiadások, szöveggyűjtemények fontosságát. Időszerű feladataink közé kell sorolnunk e kiadványok szerkesztési elveinek tisztázását, a legcélszerűbb típusok kialakítását, azaz könyvkiadási lehetőségeinknek e vonatkozásban is minél gazdaságosabb kihasználását. Amint a termelés egész területén mindig aktuális feladat a munkaeszközök fejlesztése vagy újakkal, célszerűbbekkel való felváltása, ugyanúgy kell irodalomtörténészeinknek is segédkönyveik tökéletesítésén fáradozniuk. Számos hasznos és gyümölcsöző kezdeményezés történt már a felszabadulás óta e vonatkozásban, jelenleg is fontos munkálatok folynak: kívánatos, hogy ezeket jól átgondolt elvek szerint, minél egysegebben végezzük. Nagyobb súlyt kell adnunk, több teret kell szentelnünk kritikai rovatainkban is a segédkönyvek szerkesztési elveit és gyakorlati használhatóságát illető megjegyzéseknek. Vonatkozik ez a segédkönyvek minden fajtájára: bibliográfiáinkra, a már készülő irodalmi lexikonra, kritikai kiadásainkra stb., ezáltal azonban csak a szöveggyűjteményekre térünk ki részletesebben. A segédkönyveknek ez az igen fejlett típusa csak alapvető jelentőségű, hosszas tanulmányozást igénylő és érdemlő problémák esetében válik indokolttá. Ha kritikai kiadásokat is csak nagyobb íróink, elsősorban klasszikusaink műveiből készítünk, a szöveggyűjtemények körét még szűkebbre kell vonnunk: csak olyan szöveggyűjteményeket érdemes kiadnunk, amelyek tárgyuknál fogva nagyobb számú kutatónak előreláthatólag hosszú ideig lesznek nélkülözhetetlen segédeszközei. A felszabadulás előtti magyar irodalomtörténetből egyetlen egy ilyen típusú kiadványt ismerünk: Endrődi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban* c. összeállítását (Bp. 1911.), mely mint a költőre vonatkozó egykorú nyomtatott adatok gyűjteménye évtizedek óta tesz hasznos szolgálatot kutatóinknak. A tudományos szöveggyűjtemények más típusai (mint az egy-egy íróra vagy irodalmi jelenségre vonatkozó cikkek gyűjteménye) nálunk a legutóbbi évekig nem voltak képviselve. Újabbban azonban, az Irodalomtörténeti Intézet *Új Magyar Múzeum* című sorozatában két ilyen kiad-

vány is jelent meg: az első, Hegedűs Nándor *Ady Endre nagyváradi napjai* c. munkája (Bp. 1957.) emlékezés- és cikkanyagot tartalmazó, gazdagon jegyzetelt összeállítás, a második, a Vargha Kálmán szerkesztésében megjelent *Kortársak Móricz Zsigmondról* c. kötet (1. r. Tanulmányok és kritikák 1900—1919. Bp. 1958.) pedig igen hasznos, jegyzetekkel ellátott, az adott kereten belül teljességre törekvő cikkgyűjtemény. A sorozat előkészületben levő kötetei között is szerepelnek ilyen jellegű kiadványok.

Hatvany Lajos könyve, melynek első köteté 1956-ban jelent meg, jóval megelőzte az *Új Magyar Múzeum* említett összeállításait, sőt — feltehetőleg — ösztönző hatással is volt rájuk. Az úttörés érdeme elvitathatatlanul az *Igy élt Petőfi* szerzőjéé. A szöveggyűjtemény új típusával jelentkezett a magyar irodalomtörténetírásban: az írói életrajzi szöveggyűjteménnyel, mely annyiban hasonlít Eendrődi említett *Petőfi napjai* c. összeállítására, hogy anyagát szintén egyetlen író köré csoportosítja és időrendbe szedi. Az *Igy élt Petőfi* azonban lényegesen el is tér elődjétől:

1. nem az egykorú nyomtatott adatokat, hanem a később kiadott vagy kéziratban maradt emlékezeseket és dokumentumokat sorakoztatja fel („Ezért tettem fel magamban — írta Hatvany —, hogy Eendrődinek a kortásai közt élő Petőfiről szóló gyűjteményes munkáját ki fogom egészíteni, ugyancsak Petőfi kortársainak a halott Petőfiről írt megemlékezéseivel.” I: 15.),

2. csak életrajzi anyagot tartalmaz,

3. anyagát nem az adatok nyomtatásban való megjelenésének, hanem az életrajz eseményeinek időrendjében közli,

4. jegyzetei lényegesen gazdagabbak, igényesebbek, mint Eendrődiei, elhelyezésük, elrendezésük is eltérő.

Egy nagy költőre vonatkozó kortársi emlékezesek, dokumentumok lehető teljes anyagának publikálása: ez a Hatvany-féle szöveggyűjtemény nagy újdonsága. Kétségtelen, hogy ha valaki a magyar irodalom történetében, úgy Petőfi alakja megérdemelte, hogy az őt idéző emlékezesekből egy ilyen jellegű és terjedelmű forráskiadvány készüljön. Petőfi életének és költészetének ritka összeforrottságáról beszélni ma már irodalomtörténeti közhely. Ennek az életnek szanaszét heverő, részben ismeretlen, részben már-már elfeledett és elkallódott emlékeit azonban Hatvany Lajos előtt senkinek sem jutott eszébe összegyűjteni. Örömmel kell fogadnunk ezt a vállalkozást és elő kell mozdítanunk további, hasonló összeállítások megjelenését. Az *Új Magyar Múzeum*-sorozat említett *Ady- és Móricz-kötetein* kívül nagy szükség volna megbízható Csokonai-, Arany-, József Attila-stb. szöveggyűjtemények megjelentetésére is.

A Hatvany-féle vállalkozást azonban nem tartjuk minden vonatkozásában követendő példának. Az alábbiakban az *Igy élt Petőfi* kötetét *állandó segédeszközül használó kutató szemszögéből* szólunk hozzá a szöveggyűjtemény ez új típusának két alapvető sajátosságához. Mindenekelőtt az anyag kronológiai elrendezésének elvét kívánjuk bírálni.

Több ismertetés dicséri a kiadvány újszerű szerkezeti megoldását: szellemesnek, eredetinek, szerencsésnek mondják. Ezekben a véleményekben sok igazság van. Hatvany módszere, amellyel az adatokat a költő életének időrendjében sorakoztatja fel, valóban érdekes és sok tekintetben tanulságos kísérlet: elég pl. egy-egy fejezetnek pusztán szövegeit egyszer átolvasni, hogy — az eddig ismeretlen vagy elfelejtett adatoktól függetlenül is — új összefüggésekre figyeljünk fel, élesebb megvilágításban lássunk egy-egy kérdést. A szerkezeti megoldás hatásosságát azonban nem tudományos hasznában kell elsősorban keresnünk, hanem abban, hogy a szöveggyűjtemény ebben az elrendezésben egyúttal *olvasmány* is. Látszólag csak maga a matéria jutott itt szóhoz, valójában azonban mindenütt ott érezzük az író kezennyomát a szövegek felaprózásában és csoportosításában. Hatvany a sok fáradsággal felkutatott szövegeket mintegy elemekre bontotta, — s úgy építette fel belőlük ezt az emlékezesstörődekekből álló életrajzi gyűjteményt, ahogy a kőműves lebontott házak tégláiból az új épületet. Az adatok, részletek, egymás után olvasva, nem egyszer megejtő összhangban kapcsolódnak egymáshoz, s akárcsak a szerző, magunk is időnként Petőfi hangját véljük a „hangzavarból tisztán és kivehetően” kihallani (vö. I:17). A mű olvashatósága és az ezzel összefüggő bizonyos előnyök azonban nem feledtethetik a kronológiai elrendezés feltűnő gyengéit.

Hatvany egy-egy emlékezés szövegét annyira részre tördeli szét, amennyire azt az időrend megkívánja. Orlay Petrics Soma *Adatok Petőfi életéhez* c. fontos cikke pl. közel 60 darabra vágva került bele a kiadvány különböző fejezeteibe, Dlhányi Zsigmond, Berecz Károly, Egressy Ákos, Szeberényi Lajos stb. emlékezései, Jókai *Egy magyar költő életéből* c. írása és más, összefüggő egészet alkotó cikkek 10—30 részletben, az időrendnek megfelelően szétszórva találhatóak meg. E felaprózó eljárás következtében a kutatás szempontjából nagyon fontos szálak szakadtak el. A szövegeket át- meg átszövő értelmi-hangulati összefüggések elsikkadnak, a kiragadott részlet jelentése gyakran kisebb-nagyobb mértékben eltorzul. Továbbá: egyes szerzőknek emlékezéseik egészére vonatkozó, Petőfihez való viszonyukat jellemző, általános érvényű megjegyzései a kutatónak akkor is fontosak lehetnek, ha csak egyetlen kis ada-

tukat használja is föl. Ezek a megjegyzések a felaprózás következtében a többi részletektől elszakadnak. A szerkesztőnek is gyakran vannak az emlékezőre, a forrás egészére, kéziratára stb. vonatkozó általános jellegű, az adatok tudományos értékesítésénél nélkülözhetetlen megjegyzései. A kronológiai elrendezés mellett ezek célszerű elhelyezése is problematikus. Néhány példa az ilyen természetű nehézségekre: Hatvany Koroncy Imre *Petőfi életéhez* c., a *Figyelő* 1889. évf.-ában (27. köt.) megjelent cikkét 9 részletben közli. Az elsőből (I:352, a cím hibás) megtudjuk, hogy a szerző az írásában felhasználott adatokat Lehotzky Pál beszercebányai lakos nyug. főmérnöktől, Kovácsi József balassagyarmati tanítótól és más, Beszercebánya környékén lakó „öreg urak”-tól hallotta, s elbeszéli azt is, hogy az említettek milyen kapcsolatban voltak Petőfivel. A további részletekben (I:360, 365, 368 stb.) — egyetlen kivételtől eltekintve — sem Koroncy cikkének említett forrásaira való utalást, sem a szövegben előforduló ilyesféle kitételekre, mint „írja Kovácsi”, „Lehotzky beszéli”, semmi közelebbi felvilágosítást nem kapunk. — II:226. Itt, az 1843. nyári, gödöllői adatok között olvasható Dlhányi Zsigmond igen érdekes, először e kiadványban közzétett emlékezéseinek utolsó, tizedik részlete. A szerkesztő az ehhez fűzött jegyzetben ismerteti a Petőfi Irodalmi Múzeumban levő kézirat hitelesítő záradékát. Így tehát aki Petőfi életének aszódi anyagát tanulmányozza, és Dlhányi emlékezéseinek csak arra vonatkozó, egyébként az egész írás zömét kitevő részleteit olvassa el, erről a kétségkívül fontos záradékról egyáltalán nem szerez tudomást. — Hatvany két részletet közül Gerő József *Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849—1851.)* c., az *ItK.* 1933. évf.-ában megjelent cikkéből. Az 1. részletnél (V:67, *A köröző levél* címen, a szerző és a megjelenési hely feltüntetése nélkül) megjelenő a Gerő által felhasznált levéltári források. A 2. részletnél (V:153, *A Cs. Kir. Pestí Ker. Főtörvényszék irataiból* címen, egyéb adatok nélkül) a levéltári források megjelenése már hiányzik, mivel — természetesen — az eredetiben is csak egyszer, a cikk elején olvasható. Csak példákat említettünk, hasonló zavaró hiányosságok tapasztalhatók a több részletben közölt szövegek zöménél.

A szövegösszefüggés megszakadásával járó hátrányokat az egyes részletekhez kapcsolódó jegyzetapparátussal bizonyos mértékig ki lehetne küszöbölni. Ez azonban igen kényes és körülményes feladat, szigorú következetességet, nagy gondosságot kíván, s teljesen megnyugtató megoldást még így sem ígér.

Hatvany eljárása pedig meglehetősen következetlen, amellet a szöveghűség követelményeinek sem tesz mindig eleget. A szövegekben előforduló efféle megjegyzéseket: „mint említettem”, „ld. az alábbi levelet” stb., ha az adott részletben nincs értelmük, általában minden további nélkül elhagyja, gyakran teszi ezt az elszakított részletre utaló mutató- és kötőszókkal („Innen”, „Ezért” stb.) is; néhol a részletet a megértéséhez szükséges adatokkal magában a szövegben, másutt lapalji jegyzetben kiegészíti, egyes esetekben — minden megjelölés nélkül — átfoglalmazza; máskor pedig utal arra az elszakított részletre, melyből a szóban forgó vonatkozás érthetővé válik. Példák: I:374. Kemény János cikkének (*Koszorú* 1881.) részlete ezzel a mondattal kezdődik: „... „Selmeczről — mondá *ama pozsonyligeti séta kevés alkalmával jolytatólóg Petőfi* — Vácznak tartva ballagtam.” Hatvany az általunk dőlt betűvel kiemelt szavakat az előző mondatból vette át (a „kevés” jelző egyébként nincs az eredeti szövegben)³, tehát az önkényes kiegészítés módszeréhez folyamodott. (Meg kell jegyeznünk: ezzel még nem lett sokkal érthetőbb, hogy milyen körülmények között hangzott el ez az elbeszélés.) — I:379. Kemény János cikkének újabb részlete így kezdődik: „... Most lettem csak igazán presbe csavarva [helyesen: „csavarítva”]. A „lettem” szóhoz fűzött lapalji jegyzet: „Petőfi főnnebb idézett megemlékezésének folytatása.” Vagyis e helyen a szerkesztő magyarázat helyett az előző részletre utal. — I:380. Kemény cikkének itt közölt részlete a „... Történt e közben” szavakkal indul, itt azonban sem kiegészítés, sem utalás nem található. Ugyanígy magyarázat nélkül marad az I:382. lapon olvasható részlet is (vö.: — „ekkor hagyám el Pestet s fényes állásomat.”) — I:427. Ez az újabb részlet „Tőlük ment azután el Sopronba” — kezdetű, itt Hatvany az első szóhoz lapalji jegyzetet fűz: „Tőlük, már t.i. Salkovicséktól.” Itt tehát megint újabb megoldással találkozunk. — I:428. Orlay cikke e részletének első szavai: „... Sopronba való visszaérkezésünk utáni napon” — — Az eredeti szöveg: „Megérkezésünk utáni napon” — — Itt tehát a szerkesztő magyarázat helyett átfoglalmazta a szöveget. — II:136. Orlay eredeti szövege a *Budapesti Szemle* 1879. 19. kötetében: „Elmenetele után néhány nappal Fehérváron akadt meg, hol Szabó József színi igazgató társulatába lépett. Itt játszott alárendelt szerepeket Borostya név alatt karácsony tájáig. Anyagi állapotán nagyon mostoha lehetett, mert” — — Hatvany közlése: „Fehérváron, hol Szabó József színi igazgató társulatába lépett,

³ Félreértések elkerülése végett Hatvany szövegközlésének példánkban előforduló hibáit — idézet belsejében szögletes zárójeltek között — mindenütt kijavítjuk.

anyagi állapota nagyon mostoha lehetett, mert” — (A kihagyások jelölése nélkül.) Itt a magyarázatra szoruló kezdet elmaradt. — Nem kívánjuk a példák felsorolását folytatni; e néhányból is kitűnik, hogy a szerkesztőnek a szövegek szétszabdálása milyen jellegű nehézségeket okozott, és hogy hányféle módon próbálta ezeket megoldani. Természetesen helytelen lenne az ilyen következetlenségeket, pontatlanságokat kizárólag az időrend számlájára írni: egy módszeresebb, filológiai gondozottabb jegyzet-apparátus bizonyára elfogadhatóbbá tenné ezt az elrendezést. Gondoljuk azonban meg, milyen megterhelését jelentené ennek a mintegy 1500 cikket, ill. cikkrészletet tartalmazó kiadványnak akár a lapalji jegyzetek, akár az utalások darabról darabra menő következetes alkalmazása! Gondosan meg kellene magyarázni minden, az összefüggésből kiszakítva többé-kevésbé értelmetlenné vált részletet, célzást, utalást, minden részletnél (akár 20–30 ízben is) feltüntetni a cikk egészére vonatkozó tudnivalókat, vagy pedig utalásoknak az egész kiadványt át- meg át- szövő sűrű hálózatával összekapcsolni az összetartozó részeket. Meggyőződésünk, hogy egy ilyen megoldás, amilyen mértékben enyhíthető a szövegek felaprózásából származó zavarokat, ugyanolyan mértékben fokozná a kiadvány használatának nehézségét.

Az adott elrendezés mellett az egyetlen elfogadható megoldás az összes felhasznált forrásoknak a szerzők betűrendje szerinti jegyzéke lett volna, a kiadvány elején vagy végén, részletes bibliográfiai adatokkal, a kiadványban közölt részeket lapszámaival (esetleg sorrendjük megjelölésével is). Ugyanitt kellett volna elmondani a cikkek egészére vonatkozó tudnivalókat. Egy ilyen összesítő felsorolás a lapalji jegyzetek, ill. utalítások jelentős részétől felmentette volna a szerkesztőt. Ilyen jegyzék azonban nincs a kiadványban, s emiatt még jobban kiütöközne a használat során a szétszabdáló eljárás gyengéi. Pl. ha éppen egy felaprózott emlékezést kívánunk végigolvasni (erre pedig a kutatómunka során gyakran van szükség), ugyancsak befáradhatunk, amíg a tartalomjegyzékek 1500 adata közül, esetleg a névmutatók segítségével, összekeresgéljük a részleteket, s még akkor sem lehetünk biztosak, hogy a szöveget most már teljes egészében ismerjük-e, és az eredetinek megfelelő sorrendben olvastuk-e végig.

De még egy lépéssel tovább kell mennünk. A gondosan összeállított betűrendes index — eltekintve a sűrű használatával járó kényelmetlenségtől — csak az eddig említett, gyakorlatibb jellegű nehézségeket oldaná meg. Vannak azonban elvi természetűek is.

Kezdjük azzal, hogy a szövegek időrend szerinti felaprózása nem vihető következe-

tesen keresztül. Ritka eset az, amikor egy-egy emlékezés szigorú kronológiai rendet követ. El-elkalandozik, visszapillant vagy előretekint, egyes időszakoknak nagyobb teret szentel, másokat pedig csak röviden érint. Az emlékezők gyakran egy bekezdésben, sőt egy-egy mondatban hosszú időszakot fognak át, előfordul, hogy a főmondatot a mellékmondatról évek választják el. Ha a végsőkéig visszük a következetesség elvét (már pedig tudományos kiadványban más-ként nem tehetünk), akkor egyes esetekben egészen értelmetlen mondatfördékekig jutunk el, melyek így magukban szinte komikusan hatnak. Vannak erre példák az *Igy élt Petőji*-ben is: I:166. Részlet a Martiny-féle kihallgatási jegyzőkönyvből: „... ott sem lakott azonban sokáig, általment Szabadszállásra.” Ennyi az egész. — I:375. Orlay Petrics Soma *Adatok Petőji életéhez* c. cikkének részlete: „... hosszas kóborlás után, Pestre került...” stb. De legjobban talán egy nagyobb példán mutathatjuk meg ennek az eljárásnak orvosolhatatlan, szervi hibáit: Hatvány: *Adatok Petőji pozsonyi tartózkodása idejéből* címen több részletben közli Kolmár Józsefnek a *Magyar Salon* 1901/1902. évf. 36. köt. 568. l. közzétett emlékezését. Ennek elején Kolmár a költővel való pozsonyi találkozását mondja el. A szerkesztő a pozsonyi adatok között kezdi meg a szöveg közlését (II:187): „Egy derült júniusi napon a koronázó dombon andalogtam, mikor egyszer [helyesen: midőn egyszerre] szemembe tűnik, a hidról jövők közt egy ismerős alak, torzonborz fejű, villogó szemű, fakókitlis, sovány fráter. Azonnal felismertem” Itt a közlés megszakad, a kihagyást három pont jelzi. E helyen az eredetiben ugyanis az következik, hogy: „benne a *bús magyar*’ deaktárst (ezt a nevet Finta Károly barátunk adta neki Pápán),” A kimaradt félmondatot a pápai adatok közt a II. köt. 47. lapján találjuk meg, némi önkényes változtatással, mivel különben önmagában nem állhatna meg. A II: 187. lapon a kihagyás után tovább folytatódik a közlés: „Petrovics Sándort, a mindenáron színésznek lenni akaró [helyesen: színésznek születni akart] ex-bakát és deákot.” (E részlet előtt a szerkesztő a „Thalia kisasszony mostohafiát” szövegrészt elhagyta.) Itt, mint a három pont jelzi, megint kihagyás következik. Hosszas keresgélés után a pápai adatok legelején (II:38) találjuk meg a folytatást: „... Az a peregrinus” [az eredetiben: „Ugyanaz a peregrinus”], most itt látunk három pontot, mivel a szöveg megint a 187. lapon folytatódik: „bandukolt ott a hídon felém” [a „bandukolt” szó elől a „Petrovics” név elmaradt], — most vissza a 38. lapra: „aki 1841. tanév közepén, katonaviselt állapotban [helyesen: „katonaviselt, defektus állapotban”] kutyagolt a soproni

kaszárnyából a pápai kollégiumba deáknak, s alig melegegett meg köztünk, már az első hegedűt akarta játszani”, itt újabb pontok jelzik a kihagyást: a „műzsatársulatunkban” szó maradt el a mondat végéről s egyúttal az egész kiadványból, a hozzá fűzött érdekes lapalji jegyzettel együtt: „E miatt lett ekkeseredett ellenségévé Petrovicsnak, a „*tolakodó Iuthránus tói deáknak*”, mint szokta haragjában nevezni, Demjén Ferencz, senior [stb.] Ez a lapalji jegyzet pedig bizonyára azért maradt el, mivel időrendben jóval későbbi Petőfi első pápai tartózkodása idejénél, a mintegy félvéval előbbi időre vonatkozó főszöveg nélkül azonban értelmetlen lett volna. Ezután az eredetiben ez a folytatás: „akkor a visszanyert édes szabadság önérzetével, mint obsitos baka, most a sértett önérzet nemes indignációjával mint repudiált színészi talentum; akkor is, most is testi mivoltában hordozva mindent.” E részletből, a Pápara való visszavisszapillantások miatt Hatvany — újra a 187. lapon — csak ennyit hagyott meg: „... visszanyert ... önérzetes [!] nemes indignációjával, mint repudiált színészi talentum: ... testi mivoltában hordozta [!] mindent” stb. Ettől fogva most már zavartalanul folytatódik a közlés a 187. lapon. Meggyőző példája annak, hogyan forgácsolódik szét egy fontos emlékezés szövege szinte a használhatatlanságig, az időrendi elv alkalmazása következtében.

De a kronológiai elv azért sem fogadható el, mert az adatok jelentékeny hányadának időrendi hovatartozását nem tudjuk pontosan meghatározni: némely adatok már természetükénél fogva nem rögzíthetők egy bizonyos időponthoz vagy időszakhoz (pl. a költő külsejére, jellemvonásaira, szokásaira vonatkozó emlékezések), más adatok kronológiai helyét pedig megfelelő támpontok híján, a kutatás mai állása mellett csak hozzávetőlegesen tudjuk kijelölni. Előfordulnak pl. nyilvános esetek: egy esemény — mai ismereteink szerint — akár egyik, akár másik időpontban is történhetett (pl. Petőfi megismerkedése Várady Antallal). Hatvany természetesen kénytelen volt minden kérés esetében is állást foglalni. E ponton már a biográfus munkáját végezte, és el kell ismernünk, hogy igen sok haszonnal. Részben eddig ismeretlen, nem egyszer konkrét kronológiai fogódzók nélküli adatok egész sorát helyezte el az adatok nagy együttesében, hol roppant anyagismerete, hol finom ösztöne segítségével találva meg a legvalószínűbb megoldást. A költő pápai életére vonatkozó emlékezéseket meggyőzően osztotta el a négy pápai tartózkodás adatai között, rámutatva az emlékezők különféle okokkal magyarázható tévedéseire, a borjádi látogatás időpontját — a lektor figyelmeztetése nyomán — 1845 nyarára helyezte stb.

De amilyen mértékben a tudományos kutatás előrehalad, olyan mértékben csökken majd a kiadvány használhatósága. Egy nem időrendi elvű tudományos szöveggyűjtemény csak olyan értelemben avul el, hogy új szövegek előkerülésével egyre hiányosabbá válik; ezen azonban még mindig lehet pótköteteket segíteni. Időrendi csoportosítás esetén hamarosan új, átdolgozott kiadás válik szükségessé, amely azonban ugyanúgy ki lesz téve a gyors elavulás veszélyének: az eredetileg nem pontosan vagy tévesen besorolt adatok egyrészt nehezen találhatók meg, másrészt ott, ahová kerültek, tévedéseket okozhatnak. Néhány példa problematikus vagy már most is nyilvánvalóan téves besorolásokra: I: 442. Udvardi Cserna István Petőfi ostffyasszonyfai tartózkodását tévesen a katonáskodását követő időszakra teszi. Bizonyára ez a kronológiai zavar az oka, hogy a szerkesztő ezt az egész elbeszélést a katonáskodás anyagában közli, jöllehet Udvardi írásának éppen ostffyasszonyfai részletei érdemelnek legtöbb hitelt. — II: 126. Az *Egyetértés* cikkének az 1842 nyári adatok közé sorolása azon az alapon történt, hogy Orlay Soma szerint elkkor látogatták meg a Wenckheim-pincét. Hogy itt ugyanarról a látogatásról volna szó, kétségesse teszi az *Ivás közben* c. költemény említése, mely tudvalevőleg két évvel később, Debrecenben keletkezett. — II: 174. és 232. Frankenburg Petőfi *Az utolsó alamizsna* c. költeményének megjelenési körülményeit két cikkében kétféle fogalmazásban, de lényegében azonosan adja elő. Hatvany az egyik változatot a VIII. fejezetben (a kézirat leadása időpontjának megfelelő helyen), a másikat pedig a IX. fejezetben (a megjelenés időpontjának megfelelően) közli. II: 220, 222. Petőfi megismerkedése Váradyval. Hatvany több helyen foglalkozik ezzel a kérdéssel, a X. fejezet „summálás”-ában külön alfejezetet is szentel neki (*Egy dátum körül*, II: 354). Ez utóbbi helyen nagymértékben valószínűsíti az 1844 tavaszi időpontot; a találkozást elbeszélő szövegeket mégis 1843 nyarára teszi. — II: 384, ill. IV: 119. Pálffy mondását Petőfi külön öltözködéséről ketten is feljegyezték (Degré és Jókai; vajjon egymástól függetlenül?) Ez a két, nyilván egyetlen esetre vonatkozó adat a kiadvány két különböző helyén szerepel, egyszer az 1844 szeptemberi, egyszer pedig az 1846 őszi adatok sorában. — II: 387. Jókai Bellágh Józseftől vett anekdotája, a *Disznótör*-ről és Bajzáról lévén benne szó, az 1843 (és nem az 1844) nyári pesti tartózkodás adatai közé tartozik; problematikus Kerényi túl korainak látszó feltűnése, bár Kerényi egyik életrajzírója szerint összeismerkedésük 1843 februárjában történt. (Vö. Nemes Béla: *Kerényi Frigyes*. Bp. 1900.

Klny. az *Ország-Világból.*) — II : 409—410. Csak egyetlen példa az ilyen típusú adatok elhelyezésének nehézségeire: Berecz Károly az itt közölt részletben Petőfiivel való pesti találkozását beszéli el, ezután pedig — egész, tartós barátságuk tapasztalatai alapján — a költő találó jellemzését adja. Ez utóbbi nyilván csak azért került éppen ide, mert a találkozási epizód után következik. De nehéz volna bármi más időrendi elhelyezését is elfogadhatóan indokolni. Érezhette Hatvany is az adatok elrendezésének ezeket a gyengéit, mert az ilyen, időhöz nehezen vagy egyáltalán nem kapcsolható adatok egy részét — az 1847/1848. forduló körülieket — külön fejezetbe csoportosította (IV. köt. XX. fejezet: *Tördelt hangok és röpke szavak*). Itt helyezte el minden többé-kevésbé bizonytalan hovatarozású adatot, akár nyilvánvalóan jóval korábbi (mint pl. Vahot megjegyzése: IV : 106, Kertbeny és Szinnyei adata: IV : 113, ill. 120. stb.), akár későbbi (mint valószínűleg Polgár Géza közlése: IV : 109); az IV : 94. lapon közölt *Petőfi-anekdota* pedig korábbi is lehet (1844 eleje), későbbi is (1848/1849 fordulójá), csak éppen 1847 végére nem vonatkozhat. — II : 501. A Petőfi francia-imádatára vonatkozó adat itt, 1845 elején, még nagyon korai. — III : 86. A Váli Mari-féle emlékezés Petőfi komáromi látogatásáról jó példája a fogódzó híján egyelőre alig keltezhető adatnak: Hatvany azzal az indoklással teszi 1845 júliusára, hogy a felvidéki útjáról hazatért Petőfit „a hosszas távollét után különös erővel foghatta el a vágyakozás Jókai után”.

Az időrendi besorolás bizonytalanságát talán azok az esetek mutatják a legjobban, amikor a szerkesztő ugyanazt a szövegrészletet tévedésből kétszer vette fel s az időrend két különböző pontján helyezte el. Pl.: II : 406. és 481. (Vahot Petőfiinek Spetykó Gáspár iránti ellenszenvéről.), II : 434. és 474. (Vahot Petőfi „szerelmes természetéről”), III : 436. és IV : 105. (Jókai Petőfi tudóstársasági és Kisfaludy-társasági tagsága kérdéséről), II : 501. és IV : 119. (A feljebb már említett adat Petőfi franciaimádatáról), V : 67. és 265. (Petőfiék Pest 1849. jan. havi megszállása után lefoglalt ingóságainak jegyzéke.)

Más esetekben Hatvany nyilvánvalóan időrendi egységet képező szövegeket darabol fel: I : 447. és 448. Sass István cikkének e két részletét, mely tárgyában is szorosan összefügg, s időrendi megfontolások alapján sem különíthető el, teljesen felesleges volt két másik adat közbeékelésével különválasztani. II : 61. A szerkesztő Orlay Petrics Soma cikkének e részletéből minden elfogadható ok nélkül kihagy egy bekezdést, és azt a következő lapon külön közli. — V : 188—189. Győri Vilmos *Petőfi szülőiről* c., a *Koszorú* 1883.

évf.-ában megjelent cikkének elejét Hatvany a 189., folytatását — különválasztva — a 188. lapon, befejezését pedig — némi változtatásokkal — ismét a 189. lapon, lapalji jegyzetben közli. Az ilyen következetlenségek már az öncélúvá vált felszabdalás tünetei.

Az időrend elvével kapcsolatos, bőséges példaanyaggal szemléltetett bíráló megjegyzéseink, úgy hisszük, meggyőznek arról, hogy szigorúan tudományos szempontból csak olyan forráskiadványt tekinthetünk kifogástalannak, amely az egyes szövegeket felaprózás nélkül, teljes egészükben közli. Egy ilyen Petőfi-szövegyűjtemény egyik — különálló — része az okmányanyagot tartalmazhatná (az okmányok keltének időrendjében, ennek nem volna semmi elvi akadály), a másik rész pedig az emlékezés- (és egyéb hasonló jellegű) anyagot, szerzőnként csoportosítva, a szerzők betűrendjében, vagy az egyes emlékek Petőfiivel való megismerkedésének időrendjében (ez az időrend már különösebb nehézségek nélkül keresztülvihető). Így egymás mellé kerülne az egy személytől eredő emlékezések, emlékezés-változatok; ez a hitelesség elbírálása szempontjából igen célszerű megoldás: együtt láthatnók pl. mindazt, amit Jókai különféle cikkeiben, munkáiban elszórva Petőfiről írt (a mellőzött részleteket pontos bibliográfiai utalás helyettesíthetné) s megszűnnék az a zavar, ami Jókai körül az *Igy élt Petőfi* kötetében e vonatkozásban uralkodik. Ez az elrendezés lehetővé tenné a jegyzetek egy-egy elhelyezését és a jegyzetelés következetes megoldását is. Az elvesztett időrendért részletes tárgymutató kárpótolhatna (amit egyébként az időrendi megoldás sem tesz feleslegessé).

Egy ilyen elrendezés természetesen megfosztaná a kiadványt olvasmány-jellegétől: nem lenne egyéb, mint megbízható, könnyen kezelhető tudományos segédkönyv, mely a kutatókon kívül szélesebb érdeklődésre nem tarthatna számot. Hatvany Lajosnak nem volt, nem is lehetett szándéka ilyen kiadványt szerkeszteni, s ezt — úgy érezzük — nem is kérhetjük tőle számon. Mindezt azonban kötelességünk volt elmondani, hogy az egyes ismertetésekben elismeréssel emlegetett szerkezeti megoldás kérdésében tisztán lássunk, s hogy kutatóinkat az időrendi besorolás fogatkozásaira figyelmeztessük. Úgy gondoljuk, nemcsak az *Igy élt Petőfi* gyakori használóinak nyújtunk ezzel segítséget, hanem más, hasonló jellegű kiadványok szerkesztőinek is.

Népszerű válogatásokban természetesen nem kifogásolható az anyag kronológiai elrendezése; ezekben az apparátus leegyszerűsödik: a jegyzetek jellege megváltozik, a könyvészeti adatok jelentős része elmarad, a névmutató feleslegessé válik stb.; — az

időrendi besorolást azonban ekkor is nagy gonddal, körültekintéssel, a kutatási eredmények figyelembevételével kell végrehajtani.

Másik — rövidebb — megjegyzésünk a jegyzetekre vonatkozik, melyeknek a kiadványtípus szempontjából az a különlegeségük, hogy (mint már feljebb más vonatkozásban említettük) a szövegek egy-egy nagyobb csoportjának tanulságait összegezik, a különféle vallomások, emlékezések ellentmondásainak magyarázatát keresik. Ezek a szöveganyagból kiinduló, bár néha el-elkalandozó jegyzetek hasznosak, érdekesek; nagyon hiányzik azonban mellőlük a szöveg-hagyományra vonatkozó módszeres, adatszűrű jegyzetapparátus, a tudományos forráskiadványok elmaradhatatlan tartozéka. Ebben kell a szerkesztőnek közölnie az egyes szövegek szerzőjére, keletkezési körülményeire, filológiai és tárgyi hitelességére, esetleges kéziratára stb. vonatkozó adatokat és tudnivalókat, valamint a szövegkommentárt. Az *Igy élt Petőfi* szerkezeti megoldása, a szövegek jelentős részének felaprózása miatt, megnehezítette az ilyen, egyes szövegekkel, emlékezésekkel kapcsolatos jegyzetek elhelyezését: ez az oka annak, hogy a szerkesztő filológiai jellegű mondanivalói részben el-sikkadtak, részben — hiányosan és következetlenül — lapalji jegyzetbe szorultak. Ezt a fogyatkozást, mellyel a kiadványt használó kutató lépten-nyomon találkozik, nem lehet megemlítetlenül hagynunk, mert megnehezíti a munkát: gyakran válik szükségessé az adatoknak az eredeti, ill. egyéb forrásokból való kiegészítése. E hiányosságokat kimutatni, példákkal szemléltetni azonban már a készülő részletes bírálat feladata lesz, mely együttal a lapalji jegyzet-

anyag kétségtelen értékeire is rámutat majd. E helyen — a kiadványtípus kérdéskörében maradvá — csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy egy összesített forrásjegyzék az anyag jelenlegi elrendezése mellett is módot nyújtott volna a filológiai jegyzetapparátus elhelyezésére és következetes, módszeres kidolgozására — a legcélszerűbb megoldást azonban megint csak a szövegek feldarabolás nélküli, az időrendet figyelmen kívül hagyó, feljebb javasolt elrendezése tenné lehetővé.

Hatvany Lajos immár 50 esztendeje meg-megújuló, szinte áhítatos tisztelettel fordul irodalmunk e ritka tüneménye, Petőfi Sándor alakja és életműve felé. Az *Igy élt Petőfi* kötetében ennek a kitarító gyűjtő- és kutatómunkának minden számottevő eredményét közzé kívánta tenni. Ez a 2500 lapra terjedő, roppant forrás- és ismeretanyag, a sok finom megfigyelés, kisebb-nagyobb jelentőségű ötlet, gondolatébresztő állásfoglalás szétfeszítette volna bármilyen kiadványtípus kereteit — és elhomályosította a kiadvány alapvető szöveggyűjtemény-jellegét is. Hatvany művének egységét nem annyira műfaji, szerkesztési sajátosságai biztosítják, hanem az a rajta végigvonuló, lábjegyzetekben, „summálások”-ban, utószókbán kifejezésre jutó éber kritikai szellem, és semmiféle „tekintélyt” el nem ismerő antikonzervatív szemlélet, amelyet Pándi Pál feljebb idézett ismertetésében különös nyomatékkal emelt ki. Nem becsülhetjük le azonban az *Igy élt Petőfi*-ből, mint a tudományos szöveggyűjtemény egy új kísérletéből levonható tanulságokat sem, melyek egyrészt az ilyenfajta segédkönyvek nagy jelentőségéről győznek meg, másrészt hozzásegítenek ahhoz, hogy a szöveggyűjtemények legcélszerűbb típusait kialakítsuk.

Kiss József

A SZOCIALISTA IRODALOMELMÉLET ÚTTÖRŐJE

Lunacsarszkij: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1959. Gondolat Könyvkiadó. Auróra-sorozat.

A marxista irodalomelmélet, esztétika és kritika megalkotóit és első művelőit emlegetve az utóbbi évtizedekben megfledkezünk, és nem beszéltünk Anatolij Lunacsarszkijről, jóllehet az ő szerepe az épülő szocializmus művészetelméletében és gyakorlati kultúrpolitikájában rendkívül jelentős volt. Személye háttérbe szorulásának és munkássága időleges elhomályosulásának okai részint szubjektív, másfelől objektív természetűek, de ma, bizonyos távlatlaltal rendelkezvén, és a szocialista kultúra fejlődésére vonatkozó tapasztalatokkal gazdagodva úgy látjuk, hogy Lunacsarszkij minden esetleges, és főleg nem koncepciózus jellegű tévedésének ellenére, munkásságának alapvető irányát

és tartalmát tekintve kimagasló és úttörő munkát végzett mindabban, amit ma szocialista kultúrának, szocialista irodalomnak nevezünk.

Több évtizedes múltra visszatekintő elméleti munka olvasása előtt óhatatlanul létrejön az emberben némi kétely, gyanakvás az olvasandó szerző frissességét, újszerűségét illetően. Nos — az Erdődi József válogatásában megjelent — Lunacsarszkij-tanulmányok nemcsak hogy rációlnak az esetleges fenn-tartásokra, hanem elméleti elevenségükkel, aktualitásukkal szinte megdöbbentik az olvasót. Némi belletrisztikus fordulattal azt is mondhatnánk, hogy ezek a tanulmányok — élnek.

Valóban: minden tárgykörben és valamennyi részletkérdés tárgyalásánál a mai irodalmak problematikájával velünk találkoznunk és ebbeli érzésünk egyáltalán nem illuzorikus.

Az általános megfigyelésektől eltekintve mindenekelőtt természetesen a tanulmányok közvetlen tárgyának elemzése kelti fel a figyelmet. Csak a marxizmus legjelentősebb teoretikusainak módszeréhez hasonlíthatjuk azt az elméleti készséget, az individuális és szociális jelenségeknek oly aprólékosan, s egyben oly sokrétűen kifejtett kapcsolatát, a gazdasági, politikai és irodalmi tényezőknek olyan kombinációit, melyekkel például Lunacsarszkij Gercen-tanulmányában találkozunk. Gercenről számos szovjet és magyar fejtegetést olvashattunk, de — ami az eszmefuttatás logikáját illeti — egyik sem mérhető Lunacsarszkij munkájával. Nem mintha az előbbieket társadalmi-politikai megalapozottsága gyengébb (bár meg kell említeni, hogy e mű szerzőjének leírásában az orosz XIX. század harmincas-negyvenes évei — amennyire az elméleti írásműnél egyáltalán lehetséges — szinte megelevenednek), vagy Gercen irodalmi méltatása kevésbé reális lenne; nein, a „titok” abban rejlik, hogy Lunacsarszkij rendelkezett azon ritka képességgel, hogy a kérdéses irodalomtörténeti alakot mindig az írói tudat felől közelítse meg, anélkül, hogy alárendelné magát annak. Gercenről, többek között ezt írja: „Gercen az olyan írók legtipikusabb képviselője, akik nem az érzéstől, az emóciótól jutnak el az eszméhez, hanem az eszmétől a formához”. Ez a meglátás alakította ki vele az egész Gercen-portrét. Azt hiszem, szükségtelen visszautasítani az irodalomtörténeti szubjektívizmus esetleges vádját; ellenben szükséges hangsúlyozni, hogy Lunacsarszkij mentes, teljesen mentes az előregyártott elméleti sémák alkalmazásától. Ugyanez a tulajdonság jellemzi — a bizonyos vonatkozásban speciális szempontú — Dosztojevszkij-tanulmányt is, melyben Bahtyin: Dosztojevszkij alkotó módszerének problémái c. könyvének egyes állításaival polemizálva tagadja Dosztojevszkij „sokszólamúságának” irodalomtörténeti elsőséget és frappáns logikával bizonyítja, hogy a „sokszólamúság” — vagyis az írónak az a képessége, hogy „önmagától független alakokat teremt”, akiknek cselekedeteit és szavait belső logikájuk és nem az író külső, szervező zsenije határozza meg — már Balzac és Shakespeare műveiben is megtalálható. Dosztojevszkij páratlanul hiteles fejlődéstörténete mellett — melyben a Gercenről említett szociális és lélektani kettős motiválás még jobban érvényesül — különösen kiemelkednek a tanulmányának Shakespeare-t, Balzacot és Dosztojevszkijt összevető helyei, a három

nagy azonosságának (sokszólamúság) és különbözőségeinek több síkú felvázolásában. A „Blok és a forradalom” c. munka talán mindannyi közül a legkifinomultabb elemzése a kötetnek. Kis túlzással még a marxista lélektan (adott esetben költői lélektan) példaképeül is állíthatnók a kételkedő, deklaszszált Blok ellentmondásainak kulturált és sokszor művészi előadását.

Egyáltalán nem fél a problematikus egyéniségektől; ellenkezőleg: érezhetően kedvét leli a különböző kettőségekkel küzdő írók, költők analízisében. A költői lélektan a kontrasztokat, az ellentétek dialektikáját keresi, és megoldásukat tűzi célul maga elé. Majakovszkij-tanulmánya is a kontraszt-elemzés jegyében épül fel. Nála különös érzékenységgel és finom kézzel dolgozik. Megindító az a szeretet, mellyel a robusztus költő verseihez és lelkéhez nyúl, hogy megmutathassa az erős és harcos versművész gyengédségre, szeretetre vágyó szívét, a másik Majakovszkijt, aki időnként belopta magát a verseket teremtő agyba és végül összeütközésbe hozta magát magával és az étellel. Mindezt természetesen nem azért teszi, hogy bárkit is megsiratasson, hanem, hogy lefejtse a halhatatlantól az elpusztulót — Majakovszkij költészetéről Majakovszkij kispolgári puhaságát, szentimentalizmura való hajlamát. A „Számgin” c. írás típusban hasonlít az előzőkre, bár itt, az irodalmi alak teljes körülírása és jellemzése mellett Lunacsarszkij kiter a korabeli orosz értelmiség, — és általában az értelmiség — kollektív pszichéjének szociológiai magyarázatára is. Leírása, bár szigorúan tárgyias — tanulmány és nem esszé — mégsem tanulmányízü, sőt: művészi és eleven, mindamellett soha nem esik némely csészíró impresszionista vétkébe. Az elemzésben megnyilvánuló eleven fordulatosságát példázza az orosz kapitalizmusról írt néhány sora is:

„...Minden jel arra vallott, hogy élete rövid lesz. Ezért az orosz kapitalistákat bizonyos koravenség jellemezte. Már úgyis szólván a kamaszkorban síron túli hangon együtt vonítottak az európai dekadenciával, és ennek megfelelő házakat építettek maguknak, valami saványú stílusban, díszítő elemként hervadt virágokat és túlvilági jelenségeket alkalmazva.” Az idézett példa egész írásmódját jellemzi: a művészi megformált-ságú képek, szellemes hasonlatok, karakírozott jelenségek mindig a tárgy megértését, érzékeltetését szolgálják, sosem a szerző hangulatát vagy egyéni benyomásait. Lunacsarszkij tárgyias fantáziájú és nagy felkészültségű, széles látókörű elméleti író. Ez bizonyítható akkor is, ha számára idegen anyaggal foglalkozik. Petőfi-tanulmányában — jóllehet nyilvánvalóan nem ismerhette a Petőfi-irodalomnak még csak

legjelentősebb munkáit sem és néhányszor téves tárgyi adatot használ — meglepően tisztán látja Petőfi költészetének jellemző tendenciáit, művészi értékeit, és pontosan célba talál, mikor őt a világirodalmi rangsorban helyezve el minden idők legnagyobb forradalmi költőjeként méltatja. Elismerése nem szólamyszerű, s. noha fejtegetései ezáltal nem oly mélyrehatóak, mint az előzőeknél, Petőfi és kora négy költő-óriásának (Heine, Leanu, Scsipacsov, Lermontov) összehasonlítása után a koszorút a magyar lírikusnak nyújtja át, mely kitüntetés idegen kézről nyerve, és olyan riválisokkal szemben, mint legalábbis Heine és Lermontov a hazai rangsorolás helyességét illetően megnyugtatóan hat.

Rövidebb írásában — különösen a Hauptmannról írott megemlékezésre és Shaw: Fekete leányzó keresi az istent c. művéről szóló kritikára gondolunk — a világirodalom akkor még élő kiválóságainak udvarias, de határozott bírálatában nyújt kiváló ellenpéldát hazai kritikánk hol pozitív, hol ellenkező irányban túlhajtó módszereire.

A kötet anyaga Lunacsarszkijt, a gyakorlati

kultúrpolitikust, mint irodalomteoretikust mutatja be. Tanulmányaiból az irodalmat szerető és értő ember szelleme árad, aki a tudományos elemzést nagyszerűen össze tudta kapcsolni művészi fantáziájával, személyek és jelenségek megelevenítésével, aki számára társadalomtudomány és irodalom nem két összehoroló elméleti terület, hanem együttlévő valóság, csakúgy mint kor és művész, vagy társadalom és lelki karakter. Tárgyához mindig a legjobb hangot találja meg, nemcsak konstrukció és az elméleti hozzáállás értelmében, hanem stílusban is. Ha kell konkrét és tárgyas, másutt képeket, szituációkat színez, leír, fejteget, társalog, élcelődik, karikíroz — egyszóval némi kis művészettől sem riad vissza, hiszen szép-irodalommal is foglalkozott — helyenként közelít az esszé felé, bár teljesen sehol nem adja át magát a műfajnak.

Ezek a vonások biztosítják munkáinak frissességét, mondanivalója aktualitását s módszerének eredményességét, mellyel remélhetőleg termékenyítően hat majd a magyar irodalomelmélet és kritika művelőire is.

Kajetán Endre

GELLÉRI MŰVEIRŐL

Ház a telepen. Szépirodalmi Kiadó 1955. Egy önérzet története. Szépirodalmi Kiadó 1957. Nagymosoda. Szépirodalmi Kiadó 1958.

Panna, az öreg, félnék varrólány fagyos szobájában áll a tükör előtt. A szemben levő műhelyből hirtelen fény vetődik az üvegre: „...a tükör mélyéből forró tűz lobogott fel. Nesztelenül borította el ezüst színét a sok láng s a fényük mindig nagyobbra nőtt... Panna viaszszárga arca hirtelen rózsás lett, a haja vörös, fésűje tűzbe merült s fekete kendője bolyhán szikrák repkedtek... Ragyog a fény, félszeg reményeket csillant meg sugarával, de a dermesztő hideg erősebb. S aztán még a tűz is kialszik...”

Kevés Gelléire jellemzőbb novella-részletet találhatunk ennél. Valami különös fény villantja föl az élet ezernyi színét, egy perce bevonja minden kis darabját — hogy aztán teret adjon a valóság kijózanító könyörtelenségének. Hogy eltűntével még komorabb legyen a sötét, vagy talán azért, hogy legalább az emléke ott éljen ennek a csillogásnak, hogy az ne engedje feledni: a szépség is az élethez tartozik. Tragédiák és idillek váltják egymást, változik a fény és árnyék eloszlásának aránya, a fény néha csak abból a különös, hányaveti játékoságból sugárzik, mellyel hősei tragikomikus nyomorúságukat viselik. A művészi módszer legtöbbször mégis ugyanaz: megragadni az életnek azt a pil-

lanatát, melyben együtt találjuk a kettőt. A *Farsang*-ban a máskor mukkanni sem merő nyomorultakból születik a játék rövid perceire ember: még a „pityergős Mári” is harsány éljeneket kiált, szürke, máskor észre sem vett munkások Jézusként szólnak. De itt éppen mert emberré szépültek, azért kell, hogy lehulljon róluk a furcsa játék kedvéért fölvetett álarc, hogy kettétörjön a vállukat diszítő angyalszárny. Ezért kell az ítélkezés színpadáról megint csak az éhség, a düledező munkásházak, a Horthy-korszak proletáréletének világába visszahúzódniuk.

Különösek a tájak is, ahol ezek az emberek élnek. A lehullott dér úgy gomolyog a bányató fölött, „mint összefogódzott, keringő tündércsapat”, de a bánya agyagteraszaira már sötétség súlyosul. S a fény megint csak azért lobban föl, hogy kizsárolja legyón utána a sötét. A csákyos Sztregor indulata csak azért robban ki a vélt főnyeremény hírére, hogy tragédiáját betetőzze, csak azért ölti fel végre ünneplőjét, hogy majd magával vigye a bányató mélyére.

Mert Gelléri *hisz* ugyan a tündérekben, de *tudja* róluk, hogy nincsenek. Színes képzeletvilága mindenütt meg tudja látni és láttatni a szépet, de ítélőképességét nem zavarja meg az önmaga-gyújtotta fény.

Ő maga soha sem felejtí, hogy a víz csillogó felszíne alatt hideg mélységek örvénylenek — nem úgy, mint a *Facipő* álmaiba szédült kékfestője, ki belevész a folyóba, melynek nekivágtott, hogy száraz lábbal keljen át rajta.

Érzelmi kiteljesülésük fényében megszüpülő tragédiák per sze önmagukban még nem jelentenének sajátos írói világot. Sajátossá azáltal lesznek, hogy Gelléri a huszadik századi kapitalista nagyváros sokszor torz, prózai életéből formálja őket, és hogy eközben a formálódás közben ez a világ mit sem veszít a maga valóságosságából, nem stílzálódik valami szerves élet nélküli írói művilággá. „Hidverés ég és föld között... szakadékok és örvények felett; oly vékony fonálból, mint a póké, de még a fénynél is illanóbb anyagból” — így jellemezte Ilés Endre Gelléri művészetét. Ahogy ezt Kardos László más oldalról megfogalmazta: alkotás-módjának egyik sajátossága, hogy két végletet egyesít magában: a naturalistáét és a meseköltőét. Naiv egyszerűség és modernség találkozik különös módon benne. Valahogy olyasféleképpen alkot, mint a népi írók, de a hagyományosabb téma helyett a kikötők és vásárcsarnokok, a műhelyek és bányák embe-reinek világából veszi anyagát. Az ő hőseinek erejét nem az aratás állítja roppant próba elé, hanem pénzszekevények görnyesztő, lezuhanással fenyegető terhe, s tücsökciripelés helyett a vak koldusnak kocsmablak mögöl kihallatszó citerapengetése szépíti meg az éjszakát.

Gelléritől távol áll, hogy alakjait, történeteit a modern polgári prózát gyakran jellemző módon kívülről, hideg objektivitással szemlélje. Számára az alkotás nem pusztán művészi munka: „Élnem, átélnem kell azt, amit írok. Egy pillanatra sem bújhatok ki mondataim testéből” — mondja önletrajzában. Móricz *Barbárok*-jának problematikáját részben felújító *Kikötő* című írásában nem pusztán nézője, döbbsent megfigyelője, hanem részese is a cselekménynek, ezt fejezi ki egész szemléletmódja. S az eseményekben részt vevő, azokat belső szemlélként átélő megfigyelővé lesz az olvasó is.

Gelléri a proletárelét próza-költészetét teremtetta meg. De ebben a költészetben az álmok sohasem feledtetik a modern valóság nyers és nyugtalanító erőit. Egy-egy novellájában élővé színesednek az ember közelében levő tárgyak is, a lobogó tűz vagy akár a rozsdás lábas; néhány hősenek lelke tele van életét megszépítő álmokkal. De tudjuk, hogy Tir, a *Nagy mosoda* fűtője hiába szövi gyermekként kínai hadvezérségről terveit, hiába ábrándozik Krudy-hóshöz méltóan az otrombán finomkodó „merci” szó jelen-tésén, melyet az őt faképnél hagyó utcanő kormozott pincéje falára. Hiszen még a

nyomorúságos állásból kidobott Verának is, aki pedig csak azt remélte, hogy távozása után elnémul a gondjaira bízott gramofon, meg kell hallania a lemez fülébe hasító hangját. És hiába látja a tükör éjszakai csillogásában ragyogó estélyi ruhának kopott hálóingét, mi már tudjuk, hogy táncosnői vágyai hol érnek véget. Ebben a világban csak az olyan csodák valósulnak meg, amilyen a gyámoltalan Antié, aki élete nagy sikerével az öregedő szakácsnő kegyét nyeri el.

Gelléri fölleli a derű színeit, ahol föllelhetők. Egy-egy sikeresebb szerelmi kalandban, a munka egy-egy szebb percében. Ilyen perc azonban ritkán adódik, a kaland örömeinek édességébe pedig nem egyszer vegyülnek keserű mellékízek. A *Hold uccá*-ban pedig már csak azért jelennek meg az álmok, a szebb élet igénye, hogy nyersebben érezzük a Majzik-család életének sivárságát, hogy még fullasztóbban nehezedjék ránk az a légkör, melyből álomtalan szuszogásuk hallatszik felénk. Az enyhe gúnyval megrajzolt álmódó, a „köpönyeges” alakja pedig mintha már arról tanúskodnék, hogy Gelléri maga is messzebb került a tündérektől — hiába vágta egykor kamaszmód dacos szemtelenséggel apja szemébe, hogy hisz bennük. A későbbi elbeszélések egy része legalábbis erről látszik tanúskodni. Egyre inkább csak emberkinzó oldalát mutatja meg bennük a világ, s egyes Gelléri-alakok jólismert játékoságával a *Tréfa*, *csillagok* Gergelykéje már önmagáért érzett undorát próbálja csak orvosolni, Georgi, a borbély tréfája pedig vakon kinlódó feleségét alázza meg.

Így változnak meg lassan novellái. Tömör-ségük megmarad, de a szerkezet inkább valami nagylajosi illúzióntán szókimondásnak lesz eszközevé. Az *Egy asszony* néhány lapjáról egy végképp céltalanná lett élet kétségbeesett jágátása hangzik, s ugyanezt hallani egyhangúban, a fásultság burkától tompítottan a *Zsiroskenyer és alma* öreg-asszonyának zsörtölődésében. A nyomor leg-mélyét élénk állította a *Rablás* is, de ott egy-egy hasonlatban, egy-egy képbén még éppúgy felcsillant valami a tündérvilág fényéből, mint ahogy elgyötört alakjaiban is ott él valami naiv vágyódás a szép élet után. Amikor pedig világossá lett ennek elérhetetlensége, be tudták fejezni a magukét. — Az *Ötven* kiöregedett hivatalnokának, vagy a *Kereszten* részvetlen magányban haldokló fiatalasszonyának sorsa azonban már csak elhasznált, kifosztott életeket mutat. A szépség fénye nem csak egy-egy emléket vagy Gelléri meséinek világát aranyozza be.

A vakmerő vállalkozás: hidverés ég és Föld között nem hozhatott tartós győzelmet. Túl messzire került már egymástól a két part.

Ebből is következik Gelléri írói világának kissé szűk volta. Sokkal jobban szerette a szépet annál, hogy a modern élet prózaivá-szürkültségét, bonyolult lelki problémáit akarta volna ábrázolni; sokkal jobban a valóságot annál, hogy szép hazugságokat írhatott volna. Így maradt legtöbbször az élet perifériáján, ahol egy-egy helyzetben, egy-egy jelenetben még föllelhetne valami különös egymásba-átjátszásban a kettőt. Pettersen, a hajléktalan csavargó életében még igazi, mesészerű szépséget jelent, hogy az elhagyott telken téglákat, szétszört vasakat talál, melyekből hajlékot tákolhat magának. Kijűzetése még igazi, nagy tragédia: egy egész világ összeomlása. De ez az élet-anyag csak helyzet-novellákhoz elegendő. Gelléri úgy akart alkotni, ahogy Gorkij, a „nagy mesélő” — mint ő nevezte. De nem csak belőle hiányzott Gorkij mély, kora legnagyobbjaival egyenrangú intellektusa, a levert forradalom *utáni* magyar társadalomból is hiányoztak azok az élet perifériáit és centrumait, a felszínen látható és rejtett területeit egyaránt átható mozgások, melyek a forradalom *előtti* Oroszországot jellemezték. Ezért maradt meg Gellérinél a periféria perifériának, ezért nem rajzolódik ki ezekből a helyzet-novellákból egyfajta, viszonylag teljes társadalmi összkép.

Ezért nem tud igazi regényt alkotni.

A *Nagymosodú*-ról a korabeli kritika is megállapította, hogy értékei elsősorban a részletekben, egy-egy novella-értékű és jellegű fejezetben vannak. Ennél sokkal többet most megjelent, töredékben maradt önéletrajzi művéről, az *Egy önérzet történeté*-ről sem mondhatunk. Legalábbis akkor, ha csak mint önálló irodalmi alkotást szemléljük.

Különös ellen-képét adja ez Gelléri novella-gyűjteményének. Abban azokat az apró remekeket látjuk, amelyeket a maga robusztus tehetségével minden hányattatás ellenére alkotni tudott — az *Egy önérzet története* tükrözője, de egyszersmind terméke is ennek az embert felőrlő hányattatásnak. Elébünk tárja sikereit és balsikereit, küzdelmét és maga-elhagyását álmaik és tehetetlen vergődését; rousseau-i, szenvedélyű és őszinteségű vallomása ez a kitűnő tollú írónak, de a főhős-Gelléri életének képét sokszor bizonytalanná teszi az anyagával küzdő író-Gelléri kezének nyugtalan remegése.

Amilyen szilárd, tömör szerkezetük van elbeszéléseinek, annyira megkomponálatlan alkotás önéletrajza. Csapong emlékei között, az időbeli sorrendet teljesen felrúgja, anélkül, hogy ezt a lazaságot valami bensőbb, csak kevésbé kitapintható szerkezetű fogná össze. Látjuk novelláinak születését és tanúi vagyunk további sorsuknak. Látjuk küzdelmét a megélhetésért, küzdelmét apjával, küzdelmét önmagával és mindenekelőtt:

küzdelmét a nővel, a szerelemmel. A részletek itt is igazi művészre vallanak, de egymáshoz-kapcsolódásuk már sokszor véletlenszerű, újat néha már csak a cselekmény ad, az író nem. Pedig kitűnő a történet indítása, légkör-teremtése. A munkaszolgálat megalázó robotjából hazatérve ismeretlen hang hívja fel telefonon: magasrangú katonatiszt üdvözli az író. Tiszt, aki telefonba meri csak névtelenül elmondani, amit eddig hiába szeretett volna bevallani katonáinak, előtte remegő beosztottjainak: „Édes fiam, én nem vagyok olyan...” A beszélgetés megakad, a hang visszahűződik az ismeretlenbe, csak parancsként ható kérése marad jelen: „Kérem, fogjon az íráshoz.” S Gelléri nekikezd, hogy megírja egy önérzet történetét, onnantól, „ami azóta történt velem, hogy kilépve az irodából a *Stadium*hoz mentem el, hogy tárgyaljak velük, s mire hazatértem, már ott várt rám a behívó.” Csak előtte még visszakanyarodik egy kicsit: el akarja mondani, hogy került az irodába,

A megjelent mű terjedelme több, mint háromszáz lap, de ahol megszakad, ott nem jutunk még el a kitérő végére, a behívóig sem: a békeévek végén, olaszországi útján látjuk utoljára. Nem valószínű, hogy az eddig rövid novellákat író Gelléri több száz ív terjedelmű önéletrajzi monstrumot vett volna tervbe. Valószínűbb, hogy írás közben tért el szándékától, hogy nem tudott szabadulni egymást földidézõ emlékeitől. Ezek valami nagyon fontosat tartalmaznak számára, de nem tudja, vagy nem meri megfogalmazni, hogy mit. Ezért nem is képes igazi művészi tömörítésre, ezért adja át magát teljesen az alkotói spontaneitásnak. Pedig az ő életútja nem „tündéri realizmus”-ához csiszolt életút.

A könyv végén mégis sok minden érthetőbbé lesz. Egyik részletben, egy hirtelen összegezésnél szenvedélyessé forrósodik vallomása: „Az egész gyermekkorod szenvedés volt... Hibás gyötörések is voltak benne, csiga ijedelmek, s fölös óvatossággal belegesített karcolások. Talán éhesebb voltál, mint elhitték, s ezért sirtál annyit. Talán jobban szeretted anyádat, mint illett volna, s ezért gyűlölted oly buzgón apádat. Talán az anyádat sem szeretted szívből, mert kis gyilkosként kezelte, aki majdnem halálát okozta születéseddél...” Talán, talán, talán. S mind ez után, a származás terhének és a hiábavaló keresésnek bevallása után Gelléri már nem csak életén, hanem új művén is végigtekint: „Tavaszt vártam; a költők, a szabadság tavaszát. Munkatáboraink történetét akartam megírni; a megbékélt vándor hangján... Azt hittem, hogy új emberségben, önmagam igazi hivatásában bízza, napról-napra, prousti módon minden emlék árnyát lerajzolhatom... Hogy szerettem volna egy befecszett

regényt visszahagyni, annyi letörés, annyi felmunka után...”

Alkotás és élet kérdéseire adott megdöbbenő, kapkodó, riasztó lelki örvények fölé sodró válaszait követik ezek a lemondással teli szavak. Ott érződik benne annak megsejtése, hogy élete szétforgácsolódott abban a roppant erőfeszítésben, mellyel tündérvilágot hajszolt a huszadik század könyörtelenségei közt. Ott érződik annak az embernek a tragédiája, aki vérbő élet-vágyában lemondott arról, hogy a kor színvonalán álló intellektuális világnézetet alakítson ki, s most döbönt értetlenséggel nézi az életet. Félig kimondottan ott a beismerés: nem csak a behívók és légiriadók, Gestapo-legények és tömegsírok miatt marad befecjezetlenül önéletrajza.

Elmondhatjuk: nemcsak azért maradt töredékes egész életműve sem, mely pedig egyik legnagyobb ígérete volt a két háború közötti korszak irodalmának. De akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy még ez a töredék is oda kívánczok a legkülönb prózai alkotások közé, melyek ezt a kort megörökítették.

*

Legjobb novelláinak gyűjteménye és önéletrajza nemcsak ellenképei, hanem kiegészítői és magyarázói is egymásnak. A kettő együtt teszi érthetővé, elevenné Gelléri alakját. Ebben nyújt komoly segítséget Ungvári Tamás értékes tanulmánya, illetőleg Gelléri Judit rövid, szép bevezetője is.

Tamás Attila

C. M. BOWRA: AZ ALKOTÓ KÍSÉRLET

C. M. Bowra: *The Creative Experiment*. New York, Grove Press, Inc.

A könyv szerzője, C. M. Bowra az Oxfordi Egyetem költészet-professzora. Nevét egyetemi előadásain kívül a görög irodalommal foglalkozó tanulmányai, az orosz költőkből készített műfordításai (*A Book of Russian Verse*, *A Second Book of Russian Verse*) és a szimbolizmus örökségéről írt jelentős könyve (*The Heritage of Symbolism*) tették ismertté. Legújabb könyvét, *Az alkotó kísérlet*-et máris úgy emlegeti a kritika, mint a modern költészet problémáinak egyik legjelentősebb felvetőjét.

Az alkotó kísérlet szerves folytatása az 1943-ban publikált könyvnek, *A szimbolizmus örökségének*. Tárgya az az új verselési mód, mely 1910 óta felváltotta a poszt-szimbolista költészetet. Bowra nem enged a nagy téma elkalandozásra csábító kísértésének, mondanivalóját tömören és áttekinthető rendben fejt ki. Figyelmét kizárólag az 1910 és 1930 közötti időszakra összpontosítja, e korszak hét költőjét: Cafavyt, Apollinaire-t, Majakovszkijt, Paszternákot, T. S. Eliotot, Lorcát és Albertit vizsgálja meg, s mindegyiknek csak egy-egy, vagy néhány, a korábbi költészethez képest fordulatot képviselő jelentős művét elemzi. Az egyes költők tárgyalását egy összefoglaló fejezet vezeti be, mely a szemügyre vett időszak költészetének néhány általános vonását emeli ki.

Bowra abból indul ki, hogy a huszadik század első felének festészeti, szobrászati, építészeti és zenei újításait összefüggésbe kell hozni az irodalom új törekvéseivel, s az egész korszakot a kísérletezés korának kell tekinteni. Az a különbség, amely az ifjú Yeats és T. S. Eliot, Rubén Darió és Lorca, Mallarmé és Apollinaire között van, egy új

költészet keletkezésében leli magyarázatát. Történeti szempontból ez az új költészet ellenhatás a szimbolizmusra, szembeszegülés a szimbolista léttől elvonatkoztatott szépségkultuszával. Bármennyire is különböznek egymástól a szimbolizmussal szembe forduló költők, néhány költői alapkérdésben egyetértenek. Költészetükkel olyan élményeket akarnak érzékeltetni, amelyek nagy megrázkódtatást fejeznek ki és keltenek. A Nietzsche-től megkülönböztetett „apollói” és „dionysosi” költészet közül az utóbbihoz csatlakoznak: a rend helyett a rendezetlenség, a költői fegyelem helyett az extatikus izgalom, az értelem világossága helyett az ösztönélet primitív, ősi homálya keríti őket hatalmába. Dinamikus és szaggatott élményekhez a költői kifejezés új, dinamikus és szaggatott formáit igyekeznek megteremteni, olyan formát, amelynek költői igazságértéke megfelel az új valóság megváltozott igazságának. A kötött ritmus szabályosságát, a rím díszeit elvetik, költői képek sok heterogén elemből álló komplex benyomásokat fejeznek ki, s kezükön maga a vers is heterogén, pusztán hangulati egységbe álló, komplex képek egymásutánjává válik. A szavak logikai tartalma és konkrét egyértelmű képeket felidéző hatalma háttérbe szorul, s különféle valóságos és lehetséges asszociációknak, hangulatoknak és érzéseknek ad helyet. Az újabb költészetnek ezeket a jellemvonásait Bowra már az általános részben sok példával illusztrálja, majd később az egyes költők bemutatása során konkretizálja. Esszéista finomsággal és érzékenységgel felvázolt költőportréit nem terheli meg a filológiai apparátus holtsúlyával, az életrajzi adatok

közül is csak a legelevenebbeket választja ki. A modern költészet legkülönbözőbb területein egyforma biztonsággal mozog, bár természetesen, T. S. Eliot birodalmában jut a legmesszebbre. A *pusztá ország* (The Waste Land) elemzése az egyik legjobb Eliot-kommentár, itt nyoma sincs az anyagbemutatás olyan túltengésének, mint amelyet az Apollinaire fejezetben találunk.

Bowra tudományos felkészültsége és költői érzékenysége nem takarhatja el, sőt inkább még szembeszökőbbé teszi módszereinek, szemléletmódjának, sajátos — szemünkben torzító — sugártörését. Bowra a szimbolizmus utáni költőgeneráció új, futurista, expresszionista, szürrealista stb. törekveit könyvének első, összefoglaló fejezetében teljesen immanensen elemzi. Ennek a felfogásmódnak káros következményei vannak.

Először is: az irodalmi áramlatok önelvű felfogása lehetetlenné teszi létrejöttük megmagyarázását. Az új költői törekvések aligha okolhatók meg azzal, hogy a tizenkilencedik század költői kincse elhasználódott, elkopott¹: egy metafora — még ha találó és igazságot rejtgető is — semmiképpen sem pótolhatja a történelmi magyarázatot. Önmagában elégtelen az irodalmi irányzatok történetének ciklikus felfogása is; bármennyire igaz is, hogy a XIX. század végén a romantika alapelveivel bizonyos rokonságot tartó szimbolizmusnak éppúgy át kellett adni helyét az új költői irányzatnak, mint ahogy a XIX. század elején a XVIII. század művészetét átadta helyét a romantikának²: a folyamat lefolyása és szükségsszerű volta nem helyettesítheti indokolását, a hasonlat akkor sem magyarázat, ha részletesen kifejtik. A futurista költészet kísérleti és kísérletező jellegét sem lehet abból levezetni, hogy a mozgalom költőinek a gyakorlatban kellett kikísérletezniük azokat az elveket, amelyeket különféle nyilatkozataikban a közönség arcába vágtak.³ A klasszicizmus korának is megvolt a maga ars poeticája, és költészete mégsem volt kísérleti jellegű. Az új költészet létrejöttét és természetét egyrészt azokból a történelmi körülményekből lehet megérteni, amelyek a költői formálás tartalmát s a valóságot formáló költő életkörülményeit képviselik, másrészt pedig abból a viszonyból, amely a költőt a valósághoz fűzi. Mindennek feltárásához olyan konkrét történelmi elemzés szükséges, amelyet Bowra könyvének általános részében mellőz, egyes fejezeteiben azonban megközelít.

A Majakovszkij-portré plaszticitását a történelmi és költői elemzés konkrét eregységétől kapja. Bowra itt a századelő orosz szimbolizmusát az 1905-ös forradalom bukása utáni kiábrándulásból vezeti le, mely az új erőre kapott cári önkényuralom világával egy lírai-zenei álomvilágot állított szembe. A futurista költők szimbolizmus-ellenességét a cári reakciónak az első világháború előtt kiéleződött válságából, az új viszonyokkal való szembenézésből, a társadalmi változások szükségességének átérzéséből és sürgetéséből eredezteti. Az orosz futurizmusnak a forradalmi válsággal való összekapcsolása módot ad Marinetti és Majakovszkij futurista törekvéseinek elválasztására is. Bowra meggyőzően mutatja be azt is, hogyan vált Majakovszkij szocialista forradalmár költővé, hogyan telítette a Nagy Októberi Szocialista forradalom új társadalmi tartalommal költészetét, hogyan kezdett költői formája záródni a szocialista szemlélet megerősödése s az új költői feladatok vállalása során. Ugyancsak a konkrét történeti-esztétikai elemzés teszi oly szemléletessé *A pusztá ország* T. S. Eliotjának arcképét is.

Az egyes költők egyes fontos műveinek pontos elemzése tehát módszerében némiképp eltávolodik a bevezető összefoglalás módszerétől. Ez a helyzet a vizsgált költők szempontjából előnyös, az összkép szempontjából azonban előnytelen. Módot ad arra, hogy például Majakovszkij szocialista tudatosságú intellektuális feszültségére, T. S. Eliot szinte matematikai pontosságú mítoszépítő szerkesztésmódjára Bowra rámutasson, de nem teszi lehetővé azt, hogy e mozzanatok az összefoglalásba is bekerüljenek. Pedig — hogy az Eliot példánál maradjunk — az a kettősség, amely *A pusztá ország* széttört és szétszórt jelenségvilágának extenzivitásában, s a mítosz tudományos pontosságú elvont konstrukciójában megnyilvánul, meglehetősen általános jelenség, nemcsak Eliotra, hanem egész költői iskolájára, a hasonló szemléletű költők egész hadára, sőt számos hasonló világnézetű prózáiróra is jellemző. Eliot maga annyira tudatában volt a probléma általános voltának, hogy Joyce *Ulysses*-éről szóló kritikájában éppen azt tartja a mű legfőbb és legmaradandóbb érdemének, hogy a mítosz révén példát adott az anarchikus világnézetű költői rendezésére.⁴

Az alkotó kísérlet általános részének egy másik ellenvetésre serkentő jellemzője is a tárgyalásmód teljesen immanens jellegéből fakad. Bowra nemcsak egészen beleéli magát

² C. M. Bowra, *The Creative Experiment*. — New York Grove Press, Inc., 2. l.

³ Uo.

⁴ I. m. 16. l.

⁵ Más kérdés, hogy e művészi ábrázolásmódban kétféle torzítás is rejlik. Egyrészt a jelenkori valóság egészét anarchikusnak fogja fel, másrészt ebben az anarchiában csak külsődleges, spekulatív rendet tud teremteni.

tárgyába (ez minden élményszerűen friss írásnak feltétele és követelménye), hanem a jelenségek megítélése során is egészen tárgyán belül marad. Ennek a szemléletmódnak az a következménye, hogy az avantgardista költészettől eltorzított világkép a modern világ képeként tűnik fel, az avantgardista költészet pedig — az előbbi előfeltételből logikusan következőleg — modern realista költészeté válik. A vers irracionalista tartalma és szétesett formája úgy jelentkezik, mint a modern valóság adekvát kifejeződése⁵, a XIX. és a XX. század költészete közötti különbség az elavult és a korszerű költészet viszonyára egyszerűsödik⁶, a XX. századi költők közötti elvi különbség eltűnik; ha nem a XIX. századi líra epigonjai, akkor mindnyájan „modern költők”, akik között csak egyéni különbségek vannak. S éppen ez a kérdés ugrópontja. Bowra az avantgardista művészetet nem a XX. század nagy össze-

foglaló, a valóság ellentmondásait vissza, tükröző, de egyben magasabb egységbe állító valóban modern és valóban realista művészek (József Attila, Tomas Mann stb.) oldaláról szemléli, s így általános következtetéseit pusztán azoknak az egyes mozzanatoknak alapján vonja le, amelyek az elvileg különböző művészeket összekötik.⁷ Felfigyel ugyan az izmusok lehiggadására, a forma záródására, a hagyományokhoz való visszatérés egyes mozzanataira,⁸ de ebből inkább csak az avantgardizmus túlzásainak lekerekedésére következtet, az avantgardista költészetnek a modern realista költészettől való megkülönböztetéséig már nem jut el. Pedig csak ennek a megkülönböztetésnek az alapján lehet eldönteni, hogy a modern költészet sokféle és sokszínű próbálkozásaiból mi az, ami valóban alkotó jellegűnek bizonyult, s mi az, ami pusztán kísérlet maradt.

Egri Péter

REJTŐ ISTVÁN: MIKSZÁTH KÁLMÁN, A RIMASZOMBATI DIÁK

Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti füzetek 27. 107 l.

„Szeretett tanáromnak, akinek köszönhetem, hogy író lettem” — ezzel az ajánlással ajándékozta Mikszáth a Jó palócok diszkidását volt tanáranak, Baksay Istvánnak.

Ez az ajánlás arra figyelmeztet, hogy Mikszáth írói egyéniségének kialakulására is jelentős hatással voltak iskolai éveik. A Rimaszombatban eltöltött évekhez új kalauzt jelent Rejtő István munkája, melyet természetét tekintve, leginkább forráskiadványnak tekinthetünk. Először adja ki Mikszáth összes, részben még címről is ismeretlen, önképzőkori munkáit, teljes képet ad iskolai előmeneteléről és a rimaszombati gimnáziumról.

A dolgozat felépítése arányos. Első fele (Az iskola és diák c. I. rész és a Mikszáth a rimaszombati gimnázium önképzőkörében c. fejezet bevezető része) megrajzolja sokszor száraznak látszó, de igen beszédes adatokkal azt az iskolai környezetet, mely Mikszáthot körülvette.

Rövid iskolatörténeti bevezető után ismerteti Terray Károly, az első igazgató figyelemreméltó célkitűzéseit (A Rimaszombatban egyesült protestáns gimnázium első évi programja), melyekben leszögezi a latin-magyar világ visszavonhatatlan letűntét és célul a nemzeti művelődést jelöli meg, majd magas követelményeket állít a tanárok és diákok elé. Itt azonban a tanulmány, legalább is fogalmazásában, félrevezetőnek tűnik.

Ugyanis megdöbbenően modernül hat a testi fenytéktől való óvás, melyet teljes súllyal látszik alátámasztani Rejtő István azzal a következtetéssel, hogy a tanári kar átrostálódása is a magas követelményekből adódott. Kálniczky Géza tanulmánya után, kinek 1925-ben még sikerült, más szempontból, teljesebb adatokat gyűjtenie Mikszáth diákéveiről, ezeket a megállapításokat helyes értékükre szállíthatjuk le. Nem a testi fenyték mellőzéséről, hanem csak, szintén újításnak ható, ésszerű használatáról lehet szó.

Ezután következik a tantestület bemutatása életrajzi vázlatokkal. Ez az első teljes kép Mikszáth tanáraitól. Várdai Béla és Gyöngyösi László munkája nem említi Fábry Jánost, csak Baksayt és Szeremlejt, legkedvesebb tanárait, Rubinyi Mózes viszont Mikszáth megemlékezése nyomán különösen Fábryval foglalkozik, míg Terrayról csak Kálniczky Géza ír. A képet Rejtő kiegészíti még az önképzőkori fejezetben, hol megismerjük Terray Károlynak, az önképzőkör elnökének, és Baksay Istvánnak irodalmi, illetőleg történelmi és pedagógiai eszményeit, elveit.

Rejtő István több helyen hangsúlyozza, hogy ma már le kell mondanunk a teljes kép rekonstrukciójáról. Hogy mégis milyen sokat sikerült adnia a rendelkezésre álló adatok összegyűjtésével, az csak akkor tűnik

⁵ I. m. 17., 22., 24. l.

⁶ I. m. 10., 11. l.

⁷ A hasonlóságok felfedése természetesen igen tanulságos.

⁸ I. m. 26., 27. l.

ki, ha összevetjük dolgozatának ezt a részét Várdai Béla monográfiájával. (Várdai műve a Mikszáth irodalomnak életrajzi szempontból talán legrészletesebb alkotása, mely a rimaszombati diák-éveknek is külön fejezetet szentel). Neki még rendelkezésére állottak a kortársak és a volt osztálytársak visszaemlékezései, de ő a források felkutatása helyett hamis vágányra téved. Beéri Törs Kálmán adataival (Mikszáth sem csinál belőle titkot, hogy ő bizony gyenge tanuló volt. i. m. 27. l.) és némi vélt ismerettel az akkori iskoláztatás uralkodó, de nem kizárólagos szelleméről; tetszetős, de végeredményben hamis képet adó fejtegetést komponál a sivár, magolásra épített oktatásról.

A tanulmány ebben a részében túl is nőtt megjelölt irodalomtörténeti keretein. Egy szinte még teljesen feltáratlan területen, az iskola és kultúrtörténet mezején kalandozik, érdekes adatokat villantva fel. A századforduló igen kevés, szegényes pozitívista feldolgozásán túl csak mutatóba akad erről a területről valamiféle feldolgozás. Pedig a reformkor, a szabadságharc és a kiegyezés nemzedékének teljes megértése lehetetlen a kor iskolái nélkül. Rejtő István művét tehát úgy is kell üdvözölnünk, mint ezen terület modern feldolgozásának egyik első fecskéjét.

Az első rész ezenkívül még felöleli Mikszáth iskolai pályafutásának adatait. A tanévvégi tudósítványokból közli osztályonként tanárait, a tananyagot, majd az osztályozókönyv Mikszáthra vonatkozó adatait. Ezzel útját vágja a Mikszáth-irodalomban eddig meglehetősen elburjánzott általánosságokban mozgó vagy egyenesen téves (Gyöngyös!) adatoknak. Pl. még Rubinyi Mózes három év előtti közleménye is (It. 1957. 505—508. l.), Fábry János osztályozókönyve ismertetése kapcsán, pontatlan adatokat ad meg Mikszáth helyszámairól, csak egyet közölve tanévként, de nem következetesen. Negyedikben és hatodikban a második félévét, harmadikban pedig az első félévét.

De a Mikszáth-család felemelkedését is minden másnál jobban jellemzik az osztályozókönyvek kommentár nélkül egymás után felsorakoztatott lapjai. Nagyon is értékesek ezek az adatok, mert Mikszáth származásáról máig is téves adatok forognak közközen. Az általános gimnáziumok számára 1951-ben kiadott Magyar Irodalomtörténet még mindig kismemeseknek mondja Mikszáth szüleit, és ezt a megállapítását a következő sorokban is tovább építi.

Mikszáth iskolai előmenetelét általánosságban ugyan már Kálniczky Géza is ismertette, de munkája amúgy is kevésbé hozzáférhető.

A munka második felét Mikszáth önképzőkori írásainak első kiadása foglalja el időrendi sorrendben. Ezek közül az 1861/62-i

tanév Albumában foglaltakat az irodalomtörténeti kutatások számára Rejtő István most tárta fel. Eddig csak a Magyarok bejövetele című elbeszélést említi Gyöngyösy műve (a 27. oldalon) „gyászos következményei” miatt.

Főleg verseit találjuk az Albumban. Már a címek sokat mondanak: Hunyadi, Szilágyi Erzsébet levele Hunyadi Mátyáshoz Prágába, Aradi országgyűlés, A bizonytalan hajó, Lehel. A két elbeszélés pedig a fent említett Magyarok bejövetele és a Jurisics Miklós Kőszegen.

A rimaszombati iskola légkörére az önkényuralom idején már nincs is szükségünk több bizonyító adatra. Ennek pontos feltárására pedig fontos adalék a fiatal Mikszáth politikai állásfoglalásához.

Az egyes művek után Rejtő az iskolában használatos stilsztika (Sárváry Béla: Gyakorlati irályisme) megfelelő műfaji meghatározásait közli. Célja ezzel, mint írja, a további kutatás elősegítése, de óvatosan visszahúzódik az irodalmi párhuzamok keresésétől. Mindenesetre helyénvaló lenne legalább Veress Samu megállapításait közölnie, aki a legrészletesebben foglalkozott Mikszáth önképzőkori műveivel. A rimaszombati gimnázium 1909—10-i értesítőjében megjelent tanulmányában kifejti, hogy Mikszáth teljesen az iskolai szabályok szerint dolgozik, melyek a népies-nemzeti irány diadalának második évtizedében is még Lessing és Aristoteles elvont és eszményi irodalmi elvein alapulnak. Mindezt pedig maga Rejtő is alátámasztja valamivel előbb. Terray Károlynak, az önképzőkör elnökének irodalmi eszményeit ismertetve többek közt Fábry János megemlékezéseit is idézi, melyben azt olvashatjuk, hogy Terray „irálya Kazinczyra és Kölcseyre emlékeztet” (45. l.).

Az Album alkotásai közül az Aradi országgyűlés című ballada emelkedik ki rendkívül gördülékeny verselésével.

Az 1862/63-as Érdemkönyv anyagát már ismerte és méltatta a korábbi Mikszáth-irodalom is. Sőt egyik darabja, az Egy Magyaroktól elválhatatlan szív méltányos kitörése 1860-ban című szatíra a gimnázium jubileumi emlékkönyvében 1878-ban nyomatásban is megjelent. Ez eddig elkerülte a Mikszáth-filológia figyelmét.

Igen érdekes a Róma gyöngye című elbeszélés megszületésének ismertetése. Mikszáth ama megjegyzéséből, hogy forrása a „Gvadányi villág története” volt, Rejtő lekötve Gvadányi megfelelő szövegrészeit, mintegy bemutatja a fiatal Mikszáth eljárását, amint Gordianus intrikus figurájának megalkotásával a történelmi anyagot feszültséget teremtve, elbeszéléssé gyűrja át.

Ezen írásoknál, mint már előláróban megjegyzi, a munka mindenütt lekötli a korábbi

Mikszáth-irodalom megjegyzéseit is, mely Veress Samu részletes elemzése után egyöntetűen az Egy Magyaroktól elváthatatlan szív méltányos kitérése 1860-ban” című politikai szatírát tekinti a figyelemre legméltóbbnak. Ez már felvillantja Mikszáth későbbi alkotó módszerének sajátságait, a szelíd humort és a gúnyt.

Befejezést a dolgozat összefoglalja az írásk előremutató vonásait, a párbeszéddel való jellemzést, a részletes leírás helyett a hangulat visszaadására való törekvést és a hatásos befejezések kedvelését.

Függelékben közli Mikszáth későbbi rimaszombati kapcsolataira vonatkozó négy levél volt tanárához, Fábry Jánoshoz.

Végül azonban önkéntelenül is felmerül a gondolatunk, különösen, hogy Rejtő István maga is többször megjegyzi a rendelkezésre álló anyag szegénységét, hogy nem lett

volna-e helyes a rimaszombati évek teljes összefoglalása, mely feleslegessé tette volna a nehezen hozzáférhető korábbi műveket és növelte volna a tanulmány jelentőségét is.

Természetesen ez semmit sem von le a dolgozat jelentőségéből, melyet az új anyag feltárásán kívül elsősorban az önképzőkori írások mintaszerű publikációjában látunk. Mint már arra az egyes kérdések áttekintése során rámutattunk, itt-ott egyenetlenségek is akadnak. Ezek elsősorban a szerzőnek a szigorúan csak adatközlésre való törekvéséből és az anyaghoz fűzött megjegyzések túlzott óvatosságából adódnak. Többször bátran támaszkodhatott volna a korábbi Mikszáth-irodalom megbízható adataira, vagy azok kijelölésével megfelelő távlatot adhatott volna saját következtetéseinek, ami mindenestre javára vált volna a munkának.

Hangay Zoltán

G. B. SHAW: VÉLEMÉNYEK, GONDOLATOK

Válogatta és fordította Ruttkay Kálmán, a bevezető tanulmányt írta Szobotka Tibor
Bp. 1958, Bibliotheca, 215. l.

„... amikor a kritikusok és életrajzírok igyekeznek beskatulyázni, mint író, csak nevetek. Nem illek egyik skatulyájukba sem.”

Shaw írja ezt a félmondatot a Politikai ABC-ben, s találójában irodalomtörténész sem jelölhetné Shaw irodalomtörténeti helyét. Valóban nem tárgyalható kizárólagosan sem a XX. századi regényírók, sem a drámaírók között, nem közgazdász, nem filozófus, nem zenetörténész és nem kritikus, hanem mindez együtt — s a tudományok és művészi formák e különös ötvözetének mestere ráadásul még a moralisták, prédikátorok és agitátorok mindenütt igazságot kereső és igazságot hirdető fajtájából való. Ezt a sok szálból sodrott egyéniséget kívánja bemutatni a Bibliotheca kiadásában megjelent Shaw-válogatás — legalábbis a vélemények és gondolatok címet viselő kötet ilyenféle várakozásokat ébreszt az olvasóban.

A szemelvényeket hat ciklusban rendezte el Ruttkay Kálmán, a kötet válogatója, s ez a hat rész érezhetően három szerkezeti egységet alkot. Az Önéletrajzi írások és Ön-arckép c. fejezetek Shaw életének pályakezdő lépéseit, nehéz, küzdelmes ifjúságának állomásait rajzolják. A politikai kortárs szemével, a művész műhelyéből, A kritikus műhelyéből c. ciklusok, az alkotó művész pályájának legértékesebb szakaszát mutatják be; a harmadik, kötetzáró egység, visszakanyarodva az első rész szubjektív hangú vallomásaihoz „Egy hosszú élet tapasztalatai és bölcsességei”-vel vizsgálja, deríti az olvasót.

A kötet legnagyobb érdeme egyben hibája is. Érezhetően az embert akarja közelebb hozni az olvasóhoz, egy kissé az alkotó háttérbeszorításával — az embert, aki keserű iróniával, kéréllhetetlen logikával méri fel a világot, de maga is vergődik ennek a félelmes intellektusnak a hálójában. Az öregedő férfinak, a szerelmes Shawnak gyötrődéseit, „elbocsátó szép üzenetét”, visszahívó vágyakozását. A rojtos szélű ingeket viselő és fütetlen szobában fagyoskodó fiatalembert, akinek keserű élményei költői témává magasodnak.

Éppen ezért csak helyeselhető a kötet válogatójának az a félreérthetetlen törekvése, hogy a szerző legszubjektivebb hangú nyilatkozataiból, korai színi- és zenebírálatából, leveleiből — jobbra az Ellen Terry, Mrs. Campbell és Mr. Goldinghoz írottakból — bőségesen válogatott. Különösen ott, ahol a kötet mondanivalója is ajánlja, sőt kívánja az oldottabb, őszinte megnyilatkozásokat. Hozzá kell még azt is tennünk, hogy ennek az anyagnak jó része úgyszólván teljesen ismeretlen a magyar közönség előtt.

Mégis bármennyire helyes az, hogy ezek a szubjektív vallomások a bevezető és záró részben helyet kaptak, úgy érezzük, hogy az alkotó és a politikai nézeteiről valló közlépsős résszel nem állnak egészséges egyensúlyban. A kötet ciklusainak terjedelmi megoszlásában olyan aránytalanságok vannak, amit még az sem menthet, hogy új, ismeretlen anyag tükrében kívánta megmutatni a kötet Shaw emberi arculatát.

A magyarországi Shaw-irodalom nem olyan

gazdag és kimerítő, hogy széles körben ismertek volnának munkásságának legkiemelkedőbb mozzanatai; a Nyugat színi bírálatai nyomon kísérték ugyan a Shaw-bemutatókat, de egy kissé a nagy ripacsot vállonveregető fölény szől belőlük. (Kosztolányi 1914-ben a Pygmalionról írva szó szerint ezt mondja: „Shaw nagyságában van valami tangószerű.”) Hevesi Sándornak a jelen kötethez hasonló feladatot vállaló Shaw breviáriuma nem oldhatta meg a sokoldalú Shaw-i mondanivaló bemutatásának feladatát, s Lutter Tibor monográfiája nagyon elszigetelten, s ehhez mérten igen röviden mutatja be a pálya egészét. Nem engedhetjük meg tehát azt a fényűzést magunknak, hogy magyar nyelven szólva Shawról, fontos, de az életmű egészét nézve mégiscsak másodlagos jelenségekre ügyeljünk, s lényegeseket elejtünk. Annál kevésbé sem, mert Shaw pályája talán egyik legnagyobb példája a modern irodalomban egy alkotó művész és a haladó világszemlélet teljes összefonottságára, egységére.

Szobotka Tibor a kötet előszavában, egy kissé a kötet mentségül azt írja, hogy nem tudományos — következésképpen népszerűsítő és szórakoztató — céllal készült az összeállítás. Ha ez igaz, és a nagyközönségre gondoltak e kötet kiadói, éppen a fent említettek értelmében arányosabb és teljesebb Shaw-arcképet kellett volna felépíteni a szemelvényekből.

A kötet felépítése, a cikluscímek egymásutánja, logikája egyaránt, egy legalábbis megközelítőleg hiteles Shaw-portré körvonalait sejteti. Az érett és munkás esztendőket bemutatni kívánó fejezetek helyesen foglalnak el központi helyet a kötetben — szerkezetiileg. Érthetetlen módon azonban ezek a ciklusok a legsoványabbak, mind a válogatás igényességét, mind a lehetőségek sokszínűségét nézve. A több mint kétszáz oldalas kötetben pontosan tizenhat oldalt kap a Politikus kortárs szemével c. ciklus, amelyben jórészt az 1896-ban írott *Szocializmus milliomasok számára* c. fábriánus esszé gondolataiból kapunk ízelítőt. A szemelvények jellemzőek, de kevés számúak és egy kissé unalmasak, nem az igazi Shaw-i ironia jegyében fogantak. Nincs olyan regényhez vagy drámához írott előszava Shawnak, ahol ne venné célba nemcsak általában a kapitalizmus igazságtalanságait, hanem egészen konkrétan az angol társadalom különböző intézményeit, oktatási rendszerét, sznobizmusát, stb. A konkrét támadások majd mindig sokatmondóbbak, leleplezőbbek, mint az elvont fejtegetések. Nem árt, ha tudják Shaw-ról, hogy vegetáriánus volt, hogy harcolt az állatkinzás ellen, de legalább egy-két idézet erejéig azt is megmutathatjuk, hogy ateista volt; hogy a Fekete leányzó keresi az istent-ben a nagy

képpromboló, Voltaire mellé szegődve a fajok egyenlőségéről szóló és szembezáll mindenféle vallási türelmetlenséggel, fanatizmussal. Hogy az első világháború idején olyan röpiratokat írt — leleplezve bennük az egész európai háborús gépezetet, diplomáciát —, amelyek miatt szinte országos bojkott sújtotta személyét és darabjait is.

Ő maga is ezt érezte leglényesebbnek művészetében, mindig hangsúlyozta, hogy a politikai és művészi aktualitások izgalmas kérdései és csatái adtak ihletet, impulzust alkotásaihoz. „Tudja meg minden színűről, hogyha művészi alkotómunkából nem szakítok el politikai értekezések írására és politikai testületekben végzendő munkára annyi időt, amennyi alatt húsz darabot írhatam volna, a jellegzetes Shaw-i eredetiség, amelyet néhányuk ellenállhatatlannak érez (vagy érzett annak idején) és amely a „művészet a művészetért” jelszavával hadakozókat undorral tölti el, feleannyit sem érne, mint amennyit így ér.”

Éppen az igazi Shaw-i eredetiség sugarait nem érezzük. A bizarr ötletek és nagy leleplezések egységéből inkább csak a bizarr ötletek kapnak helyet. Mulatságos dolog, hogy Ellen Terryt arra biztatja, hogy biciklin ülve tanulja szerepeit, de legalább ilyen mulatságos sorokkal ostorozza nációját, Európa egyik leggazdagabb és leghaladottabb országát amiatt, hogy képtelen volt mindmáig felállítani Nemzeti Színházát. Érdekes, hogy Beethoven szimfóniáiról gyermekkorának kacagtató családi, temetési összejövetelei jutnak eszébe, de ízelítőt kaphatunk volna Mozart elismerése mellett a modern zene és Wagner ügyéért hadakozó Shaw írásaiból is. Az sem egészen bizonyos, hogy édesanyja krematóriumban történt elhamvasztása alkalmából írt sorait olvasva a nagyközönség egyértelműen a derűs, magabiztos Shaw-i materializmusra gondol-e, és nem csupán a kegyeletstört bohócot érti belőlük. Egyszóval, ahelyett, hogy használnánk, nem ártunk-e Shaw népszerűségének.

Ezek a gondolatok vetik fel a műfaj jogosságának kérdését is. Megtehetjük-e és főleg célravezető-e kiragadni a mű összefüggéseiből a részeket? Bármilyen zenaiális ötlet, bizarr paradoxon kedvéért tördelhetjük-e néhány soros idézetekre a műalkotást? Válogathatunk-e egyéni tetszés szerint az idézetekben, kockáztatva azt, hogy hiányos, következtetésképpen torz arckép körvonalait rajzoljuk elő? Ha már vállaljuk egy ilyen összeállítás nem éppen halásnak mondható feladatát, akkor nem szabad meghatárlni esetleg ismert, esetleg gyakran idézett szövegtől sem, éppen azért, hogy az ilyen torzulásokat elkerüljük. Az író emlékét, a közönség érdekeit is így szolgáljuk legjobban.

Kocztur Gizella

Tompa-gyűjtemény létesül Keleméren

Kelemér-Gömörszőlős községben a Hazafias Népfront kezdeményezésére Tompa Mihály-gyűjtemény megszervezését határozták el. Már hozzá is láttak a Tompával kapcsolatos emlékek gyűjtéséhez. Kelemér községben élte Tompa költői munkásságának legtermékenyebb korszakát. A tárgyi emlékeken és a kéziratok, első kiadások másolatain kívül a költőre vonatkozó életrajzi emlékezők gyűjtését is megkezdték.

Szerkesztőségünkhöz beküldött könyvek jegyzéke

(1959 szeptember—1960 március):

- A magyar irodalom bibliográfiája 1955. (Összeállította: *Kozocsa Sándor*) Gondolat. 1959.
- A magyar nyelv értelmező szótára I. Akadémiai Kiadó. 1959.
- Arany és Petőfi levelezése. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959. A Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozat.
- Arcelino, Pietro*: Válogatott írásai. Gondolat. 1959. Európai Antológia — Reneszánsz sorozat.
- Bajomi Lázár Endre*: Rabelais. Gondolat. 1959. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár sorozat.
- Blok, Alekszandr*: Válogatott versek. (Válogatta és fordította: *Lator László*.) Európa Könyvkiadó. 1959.
- Bölni György*: Magyarság — Emberség. Magvető Kiadó. 1959.
- Campanella, Tommaso*: A napváros. (Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta: *Sallay Géza*.) Gondolat. 1959. Európai Antológia — Reneszánsz sorozat.
- Csehov, Anton Pavlovics*: Összes Művei I—IV. Európa Könyvkiadó. 1959.
- Csü Jüan*: Száműzetés. (Fordította: *Nagy László*.) Európa Könyvkiadó. 1959.
- Dutka Ákos*: A nagy kaland. Szépirodalmi Kiadó. 1959.
- Fenyő István*: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek.
- Garcia Lorca, Federico*: Válogatott írásai. Gondolat. 1959. Auróra sorozat.

Gábor Andor: Színművek. Szépirodalmi Kiadó. 1959.

Halász Előd: Thomas Mann. Gondolat. 1959. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár.

Hegedüs Nándor: Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek.

Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritos. Magvető Kiadó. 1960. Magyar Könyvtár.

Hernádi Gyula: A péntek lépcsőin. Magvető Kiadó. 1959.

Horányi Mihály: Eszterházi vigasságok. Akadémiai Kiadó. 1959.

Kárpáti Aurél: Színház. Gondolat. 1959.

Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfőtől Adyig. Gondolat. 1959.

Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Gondolat. 1959.

Lu Hszin: Régi mesék, mai szemmel. (Fordította: *Tókei Ferenc*.) Akadémiai Kiadó. 1959.

Lunacsarszkij, Anatolij: Irodalmi tanulmányok. Gondolat. 1959. Auróra sorozat.

Magyar ars poetica. (Szerkesztette és az előszót írta: *Pándi Pál*.) Magvető Kiadó. 1959.

Makay Gusztáv: „Édes hazám fogadj szívedbe!...” — Verselemzések. Szépirodalmi Kiadó. 1959.

Mihályi Gábor: Roger Martin du Gard. Gondolat. 1959. Irodalomtörténeti Kiskönyvtár.

„Mindenki újakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény) I. kötet. (Szerkesztette és a jegyzeteket írta: *József Farkas*.) Akadémiai Kiadó. 1959.

Moravia, Alberto: A megalkuvó. Európa Könyvkiadó. 1959. Világkönyvtár sorozat.

Móra Ferenc: Történelmi elbeszélések. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

Móra Ferenc: Rab ember fiai — Dióbél királyfi. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

Móra Ferenc: Mindenki Jánoskája — Kincskereső kisködmön. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

Móra Ferenc: Csilicsala Csalavári Csalavér — Az aranyszörű bárány. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.

- Móra Ferenc** : Mesék. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959.
- Nyugat repertórium. (Összeállította: *Galambos Ferenc*.) Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Bibliográfiák.
- Ottlik Géza** : Iskola a határon. Magvető Könyvkiadó. 1959.
- Példák Könyve 1510.** (Jegyzetekkel és tanulmánnyal kísérve közzéteszi: *Bognár András* és *Levárdy Ferenc*.) Akadémiai Kiadó. 1960.
- Pilinszky János** : Harmadnapon. Szépirodalmi Kiadó. 1959.
- Radnóti Miklós** Emlékkönyv. (A bevezető tanulmányt írta: *Ortutay Gyula*.) Magyar Helikon Kiadó. 1959.
- Realizmus és modernizmus. — Szovjet irodalomtudósok válogatott tanulmányai. (Szerkesztette és az előszót írta: *Héra Zoltán*.) Gondolat. 1959.
- Rejtő István** : Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek.
- Rolland, Romain** : Napló a háborús évekből, 1914—1918. (Válogatta, fordította és az összekötő részeket írta: *Benedek Marcell*. — A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket készítette: *Dobossy László*.) Gondolat. 1959.
- Schiller Magyarországon. (Összeállította: *Albert Gábor*, *D. Szemző Piroska* és *Vizkelety András*. — A bevezető tanulmányt írta: *Turóczy Trostler József*.) Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványa. 1959. Új Bibliográfiai Füzetek.
- Somlyó Zoltán** : Nyitott könyv — A titkos írás. (Az utószót írta: *Somlyó György*.) Magvető Kiadó. 1960.
- Szabolcsi Miklós** : Költészet és korszerűség. Magvető Kiadó. 1959.
- Szerb Antal** : Utas és holdvilág. Magvető Kiadó. 1959.
- Széchenyi István** : Válogatott írásai. (Szerkesztette, magyarázta és a bevezető tanulmányt írta: *Barta István*.) Gondolat. 1959.
- Szigeti József** : Irodalmi tanulmányok. Európa Kiadó. 1959.
- Szovjet irodalom. (Szerkesztette és az előszót írta: *Kardos László*.) Gondolat. 1959.
- I. Tóth Zoltán** : Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848). Akadémiai Kiadó. 1959. Értekezések a történeti tudományok köréből.
- Thury Zoltán** : Előbb meg kell halni. (Az előbeszéléseket válogatta és az előszót írta: *Thury Zsuzsa*.) Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959. A Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozat.
- Tőkei László** : A kínai elégia születése. Akadémiai Kiadó. 1959.
- Wéber Antal** : A magyar regény kezdetei. Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti Könyvtár.
- Zrínyi Miklós** : Szigeti veszedelem. (Az előszót és a jegyzeteket írta: *Klaniczay Tibor*.) Móra Ferenc Könyvkiadó. 1959. A Magyar Irodalom Gyöngyszemei sorozat.

Közlemény

Kérjük a Társaság tagjait, hogy 1960. évi tagdíjukat szíveskedjenek befizetni. Csekk-számlaszám: 171. 250—70. Csekklapot kézésre küld a Társaság irodája: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1. III. 43.

A Társaság irodájának és az Irodalomtörténet szerkesztőségének új, közvetlen telefonszáma: 180—245.

СОДЕРЖАНИЕ

Я. Силадьи: ЛИТЕРАТУРНАЯ КУЛЬТУРА ВЕНГЕРСКОГО РАБОЧЕГО КЛАССА МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Анализируется литературная культура эпохи между двумя мировыми войнами, далее культурно-идейные факторы, действовавшие в эту эпоху на венгерский рабочий класс. Излагается трудное экономическое положение рабочего класса и создавшееся вследствие этого культурное положение, и учитываются экономического характера препятствия, мешавшие рабочим осваивать культуру и приобрести образование. Автор подвергает критике школьное и внешкольное народное образование, указывая на его реакционный и антинародный характер. Исследуется культурная деятельность левых организаций, организаций рабочих, в первую очередь, нелегальной коммунистической партии.

К. Салаи: ПОЭТ ФРИДЬЕШ КАРИНТИ

Поэтическая деятельность Фридьеша Каринти разделяется на два периода: 1906—1927 и 1928—1938. Первый был менее плодотворным как в качественном так и в количественном отношении. Стихотворения этого периода характеризуются отсутствием поэтической самоуверенности, переживания и лирической силы. Лучшие стихотворения этого периода выделяются скорее ослепительным жонглерством языка.

Поэтические творения второго периода создавались под знаком протеста против наступления фашизма. Вместо бравурных форм, стихотворения вдохновляются страстью убеждения. Мотивы стихотворения он черпает из современной антифашистской публицистики, вследствие чего стихи, статьи и фельетоны проявляют известное сходство.

Подробно анализируются художественные приемы, свойства поэзии Каринти.

Дь. Сабад: ИЗ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИЗОЛИРОВАННОСТИ ЯНОША ВАЙДА

Статья посвящена обстоятельствам разрыва Яноша Вайда с газетой Мадьяр Уйшаг. Публикуется ряд писем Кошута, Ираньи и Вайда, бросающих свет на непонимание, с которым газета Мадьяр Уйшаг и сам Ираньи относились к Вайда, даже вопреки советам самого Кошута. В статье одиночество и изолированность Вайда освещаются новым автентичным и историческим источником.

Марта Мезеи: ЖАНРОВАЯ ДВОЙСТВЕННОСТЬ В ЭПОСЕ ВЁРЁШМАРТИ «БЕГСТВО ЗАЛАНА»

Бегство Залана выражает противоречиво идеи своей эпохи. У Вёрёшмарти в начале эпохи реформ проблемы буржуазного общества возникают как вопросы экзистенциальные, они порождают интроспективное лирическое отношение, эпос же заполняется чужим эпической формы лиризмом. Этому следует приписать неравномерность структуры, основную тональность изображения и известную его монотонность, непоследовательность характеров и ситуаций и характер стиля. Постоянно присутствующая лирика разлагает традиционные формы эпика, устремленные на объективное изображение и своим господствующим субъективизмом представляет собой характерную для романтической литературы эпичную форму.

INHALT

János Szilágyi: DIE LITERARISCHE BILDUNG UNSERER ARBEITERKLASSE ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN.

Der Verfasser untersucht die literarische Bildung in der zwischen den zwei Weltkriegen verfloßenen Periode, sowie die kulturellen und ideellen Einflüsse, welche die ungarische Arbeiterklasse während dieser Zeit empfing. Er analysiert die schweren wirtschaftlichen Verhältnisse der Arbeiterschaft in jenen Jahren und ihre mit diesen Schwierigkeiten eng verknüpfte kulturelle Lage und weist auf die wirtschaftlichen Schranken hin, die den lehrbegierigen Arbeiter verhinderten, in den Bereich der Kultur tiefer einzudringen. Im Aufsatz wird auch die reaktionäre, volksfeindliche Volksbildung in und außerhalb der Schule einer scharfen Kritik unterzogen. Abschließend deutet der Verfasser auf die kulturelle Tätigkeit der Arbeiterorganisationen der Linken, in erster Linie der illegalen Kommunistischen Partei, hin.

Károly Szalay: FRIGYES KARINTHY, DER DICHTER.

Das dichterische Schaffen Karinthys teilt sich in zwei Perioden (1906—1927; 1928—1938). Die längere brachte einen quantitativ und auch qualitativ ärmeren Ertrag. Die Gedichte dieser Periode charakterisiert der Mangel an dichterischem Selbstvertrauen, an Intuition und lyrischer Kraft. Selbst die besten Gedichte dieser Epoche verdanken ihren Erfolg eher nur ihren blendenden Bravouren.

Die dichterischen Werke der zweiten Periode inspiriert der Protest gegen den faschistischen Vormarsch. Statt Formbravouren funkelt in diesen Gedichten die Leidenschaft des Erlebten und gestaltet sie zu wahrer Lyrik. Die Motive dieser Gedichte schöpft Karinthy aus der zeitgenössischen antifaschistischen Publizistik — eigentlich sind diese Gedichte seine in Versen geschriebenen Feuilletons und Artikel.

Der Aufsatz befaßt sich eingehend mit den künstlerischen Mitteln und Eigenarten der Dichtung Karinthys.

György Szabad: ZUR GESCHICHTE DER POLITISCHEN ISOLATION JÁNOS VAJDAS

Der Verfasser prüft die Umstände des Bruchs zwischen Vajda und der Zeitung „Magyar Ujság“ (Ungarische Zeitung) und teilt mehrere Briefe von Kossuth, Irányi und Vajda mit, aus denen das Unverständnis, mit welchem die „Ungarische Zeitung“ und Irányi — trotz den Ermahnungen Kossuths — Vajda behandelten, klar zutage tritt. Die bekannte Einsamkeit und Isolation Vajdas werden in dieser Studie aus einer neuen, authentischen, geschichtlichen Quelle beleuchtet.

Márta Mezei: DUALITÄT VON EPIK UND LYRIK IN VÖRÖSMARTYS EPOPÖE „ZALÁNS FLUCHT“.

Die Epopöe „Zaláns Flucht“ spiegelt die Ideen des Zeitalters in widerspruchsvoller Weise. Bei Vörösmarty erscheinen die Probleme der Gesellschaft zu Beginn des Reformzeitalters als existentielle Fragen; aus dieser Auffassung erwächst ein nach innen gekehrtes lyrisches Verhalten, das seine Epopöe mit der epischen Form fremdem Lyrismus füllt. Dies erklärt die Ungleichheit der Komposition, den Grundton der gewissermaßen monotonen Darstellung, die Inkonsequenz der Charaktere, Schicksale und Situationen, wie auch die Eigenart des Stils. Die ständig gegenwärtige Lyrik löst die traditionellen Formen der objektiv darstellenden Epik auf und repräsentiert mit ihrer stark dominierenden Subjektivität die charakteristische Eposform der romantischen Literatur.

CONTENU

János Szilágyi: LA CULTURE LITTÉRAIRE DE NOTRE CLASSE OUVRIÈRE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES.

L'auteur soumet à l'examen la culture littéraire de l'époque écoulée entre les deux guerres mondiales ainsi que les influences culturelles et idéologiques que la classe ouvrière hongroise a subies pendant cette époque. Il analyse la situation économique des ouvriers en ces années, dont résultait la difficulté de leur situation culturelle, en faisant compte des obstacles économiques qui empêchaient les ouvriers désireux de s'instruire de pénétrer dans le domaine de la culture. Il dénonce le caractère réactionnaire et antipopulaire de l'éducation populaire à l'école et ailleurs. Enfin il fait ressortir l'importance de l'activité culturelle des organisations ouvrières de gauche, en premier lieu du Parti Communiste illégal.

Károly Szalay: FRIGYES KARINTHY, LE POÈTE.

L'oeuvre poétique de Frigyes Karinthy se divise en deux périodes (1906—1927; 1928—1938). La première, bien que plus longue, a porté une récolte plus pauvre, en quantité comme en qualité. Ces poèmes sont caractérisés par le manque d'assurance poétique, d'intuition et de force lyrique. Même les meilleurs poèmes de cette période doivent leur succès plutôt aux jongleurs éblouissants du poète.

Les oeuvres poétiques de la seconde période sont inspirées par la protestation contre l'avance fasciste. Au lieu de bravoures de forme ces poèmes sont pénétrés du lyrisme ardent des passions vécues. Karinthy puise les thèmes de ces poèmes du journalisme antifasciste contemporain — ces poèmes sont au juste des articles et feuilletons écrits en vers.

L'étude donne une analyse détaillée des ressources artistiques et des traits caractéristiques de la poésie de Karinthy.

Szabad György: DE L'HISTOIRE DE L'ISOLATION POLITIQUE DE JÁNOS VAJDA

L'article traite les circonstances de la rupture de János Vajda avec le journal „Magyar Ujság” et publie plusieurs lettres de Kossuth, Irányi et Vajda, d'où apparaît l'incompréhension que — malgré les conseils de Kossuth — le journal et Irányi manifestaient à l'égard de Vajda. Les dates authentiques, historiques de l'étude exposent la solitude, l'isolement de Vajda sous un jour nouveau.

Márta Mezei: DUALITÉ DE GENRES DANS L'ÉPOPÉE DE VÖRÖSMARTY „LA FUIITE DE ZALÁN”.

L'épopée „La fuite de Zalán” exprime les idées de l'époque de manière contradictoire. Vörösmarty traite les problèmes de la société bourgeoise de l'époque des réformes en questions existentielles. Cette conception engendre une attitude introvertie, qui remplit l'épopée de lyrisme étranger à la forme épique. Ceci explique l'irrégularité de la composition, la note un peu monotone de la représentation, l'inconséquence dans les caractères et les péripéties, ainsi que dans le style. Le lyrisme sans cesse présent à travers l'oeuvre rompt les formes traditionnelles du genre épique et ses tendances objectives et représente par sa subjectivité très marquée la forme d'épopée caractéristique pour la littérature romantique.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, FÖLDESSY GYULA, KIRÁLY ISTVÁN,
KOCZKÁS SÁNDOR, PÁNDI PÁL, TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN,
WÉBER ANTAL

Szerkesztik:

BÓKA LÁSZLÓ (felelős szerkesztő) ÉS WÉBER ANTAL

Segédszerkesztő:

BESSENYEI GYÖRGY

E szám munkatársai: *Szilágyi János* könyvtáros, *Szalay Károly* lektor, *Szabad György* egyetemi docens, a történeti tudományok kandidátusa, *Mezei Márta* egyetemi tanársegéd, *Gáldi László*, a Nyelvtudományi Intézet osztályvezetője, a nyelvészeti tudományok doktora, *Voit Krisztina* egyetemi hallgató, *Scheiber Sándor* főiskolai igazgató, *Redl Károly* egyetemi adjunktus (Debrecen), *Mezősi Károly* gimnáziumi igazgató (Kiskunfélegyháza) *Nacsády József* egyetemi adjunktus (Szeged), *Mollay Károly* egyetemi docens, *Kiss József* tudományos kutató, *Kajetán Endre* lektor, *Tamás Attila* középiskolai tanár, *Egri Péter* tanársegéd, *Hangay Zoltán* egyetemi hallgató, *Koczur Gizella* egyetemi tanársegéd.

Következő számaink tartalmából: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság szegedi vándor-gyűlésén elhangzott viták összefoglalása (*Szigeti József*: Technikai fejlődés és művészet — *Szabolcsi Miklós*: Juhász Gyula), *Vargha Kálmán*: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai, *Egri Péter*: József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai, *Koczkás Sándor*: A felszabadulás utáni prózairodalmunk kérdései, *Barta János*: Babits Mihály egyetemi előadásai, *Nacsády József*: Az irodalmi népiesség 1867 utáni problémáihoz, *Rónay György*: Ráday Gedeon, *Kovács Kálmán*: Gyulai Pál népiesség-elméletéből, *Fenyő István*: Tallózás szovjet levéltárakban, *Péter László*: Móra Ferenc Ady Endréről, *Győrffy Miklós*: Elkallódott Madách—Kossuth vita, *Bory István*: A vén cigány egy sorához, *R. Kocsis Rózsa*: Kazinczy Ferenc és Dukai Takács Judit levelezése, *Nacsády József*: Mikszáth Kálmán: A Tisztelt Házból, *Bikácsy László*: Tolnai Lajos válogatott művei, *Némédi Lajos*: Zrínyi Miklós összes művei, *Gyenis Vilmos*: Károly Gáspár válogatott munkái.

Szerkesztőség: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1. — Telefon: 180—245.

Ára : 16,— Ft

Előfizetés egy évre : 24,— Ft

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1960/3. SZÁM

Rejtő István : Egy Mikszáth regény genezise (A Noszty fiú esete Tóth Marival)
Klanciczay Tibor : A magyar barokk irodalom kialakulása, 1.
Sóter István : Németh László, a tanulmányíró

Kisebb közlemények

Sólyom Jenő : Petrőczy Kata Szidónia életrajzához. — *Alszegehy Zsolt* : Kozma Ferenc Jekóniás-ának forrása. — *Hernády Ferenc* : Sikertelen irodalmi kezdeményezés Pécsen 1846-ban. — *Dobossy László* : Petőfi-vers cseh munkások ajkán

Adattár

Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő : Ismeretlen Mikszáth-levelek
Méreiné Juhász Margit : Gyulai Pál széljegyzetei Mikszáth: Jókai Mór és kora c. művének korrektúrapéldányán
Szalatnai Rezső : Mikszáth Kálmán szlovák népdal-fordítása
Póth István : Egy szerb Mikszáth-kötet az író előszavával

Szemle

Mikszáth Kálmán Összes Művei 1—12. (*Rejtő István*)
Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtáruge (*Szabó György*)
Ady Endre válogatott levelei (*Varga József*)
Nagy Endre: Várad, Pest, Párizs (*Varga József*)
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulóján (*Pirnáti Antal—Somogyi Sándor*)
Nemeskürty István: Bornemisza Péter az ember és az író (*Kottay-Kastner Jenő*)
Vargha Balázs: Berzsenyi Dániel (*Mezei Márta*)
Bajza József Válogatott Művei (*Fenyő István*)
A Magyar Népzene Tára, IV. (*Stoll Béla*)

✱

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. — Entz Géza: A gyulafehérvári székesegyház. — Pázmány Péter válogatott írásai. — Comenius sárospataki nyomdája. — Bél Mátyás Esztergon vármegyéről... — Fenyő István: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. — Arany János balladái. — Mikszáth Kálmáné visszaemlékezései. — Radnóti Miklós: Ikek hava. — Turczel Lajos: Írások a mérlegen. — Barabás Tibor: Egy nép nevelői (4. kiad.). — A Bajai Türr István Múzeum kiadványai. — A Debreceni Déri Múzeum évkönyvei. (V. Kovács Sándor, Komlószy Tibor, Jenei Ferenc, Tarnai Andor, Kovács Győző, Láng József, Pusztai Gyula, Péter László, Sziklay László, Szentesi Miklós, Kaposi Márton, Kovács Sándor, Iván)

Az intézet életéből

Beszámoló a Petőfi-munkacsoport munkájáról
Az intézeti Móricz-kutatásokról
Mikes-kutatások
Intézeti hírek (1960. március 16.—május 31.)

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Pataki Ferenc

A kézirat nyomdába érkezett: 1960. IV. 7. — Példányszám: 1500 — Terjedelem: 10,6 (A/5) ív + 2 melléklet

1960.51109 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György